

А.О. Селіванов, А.А. Стрижак

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ
КОНСТИТУЦІЙНОГО
ПРАВОСУДДЯ
В УКРАЇНІ

*Актуальні питання
сучасного розвитку
конституційного правосуддя*

Київ — Логос — 2010

Рецензенти:

доктор юридичних наук, професор *О.Г. Мурашин*;
доктор юридичних наук, професор *В.П. Колісник*

Селіванов А.О., Стрижак А.А.

С29

Питання теорії конституційного правосуддя в Україні: актуальні питання сучасного розвитку конституційного правосуддя / А.О. Селіванов, А.А. Стрижак. — К.: Логос, 2010. — 276 с. — Вступ. парал. укр., англ. — Библиогр.: с. 252–270.

ISBN 978-966-171-298-9

У монографічному дослідженні розглядаються теоретичні питання, що становлять доктринальне праворозуміння конституційного правосуддя, яке реалізується в двох найважливіших напрямках — конституційного контролю і офіційного тлумачення норм Конституції та законів України. З урахуванням практичного досвіду діяльності Конституційного Суду України досліджуються проблеми, пов'язані із застосуванням принципу верховенства права під час розгляду конституційних подань і звернень встановленими суб'єктами, а також аналізується функціональна природа конституційного правосуддя в забезпеченні конституційного ладу в державі.

Розрахована на суддів судів загальної юрисдикції, вчених, викладачів, студентів юридичних вузів і працівників державного апарату.

Книга видається російською та українською мовами (доповнений варіант).

ББК 67.9(4УКР)300.1+67.300.1

ВСТУП
(щодо суті обраної проблематики)

Задум цієї книги був визначеним — проаналізувати значення категорії “право” для конституційного правосуддя та забезпечення конституційного порядку. Слід констатувати, що в конституційному праві України конституційна юрисдикція посідає особливе місце, виконуючи в житті держави і суспільства найважливішу функцію справедливої судової влади. Право в реаліях конституційного правосуддя постає мірилом справедливості в суспільних відносинах, які стали предметом конституційного контролю, а нормативне закріплення — причиною конституційних конфліктів. Норми законів під час правозастосування зумовлюють потребу в офіційному їх тлумаченні, що означає виявлення конституційного значення правового припису і визначення сфери його застосування, як це передбачалося метою ухвалення того чи іншого закону. Право і закон — поняття, що не збігаються. Національне законодавство регулює внутрішньодержавне життя кожної країни, визначаючи правовий режим забезпечення інтересів суспільства, громадянина і держави. Водночас для повноцінного функціонування всіх інститутів державної влади, місцевого самоврядування, політичних (недержавних) організацій важливою умовою забезпечення їх злагодженої взаємодії, дотримання всіх принципів стійкості політичної системи вирішальною умовою постає конституційний лад.

Право в його сутнісному розумінні й конституційний лад — категорії, що тісно пов'язані, які передбачають функціонування легітимної влади, що забезпечує розвиток демократичного суспільства, верховенство прав і свобод громадянина, підпорядкування інтересам особи, управлінської діяльності держави, охорону конституційних цінностей і правовий захист життєвих інтересів і потреб людини. Саме правовий зміст конституційного ладу дає державі змогу досягати необхідного балансу прав і обов'язків, встановлених для громадян і юридичних осіб, підтримуючи і розвиваючи цим суспільно-політичний лад, укріплюючи державний суверенітет і стабільність соціально-політичного устрою

в країні. Право визначає внутрішню організацію порядку в суспільних відносинах, з'єднується з ним в єдине ціле, створюючи умови забезпечення порядку, передбаченого законом та іншими нормативно-правовими актами, встановленими державою.

Існуючий у суспільстві правопорядок означає режим реального вираження права в поведінці громадян, у законотворчій і владно-виконавчій діяльності органів держави і місцевого самоврядування, а також у статутно визначеному функціонуванні політичних партій і громадських об'єднань. Тому право спочатку визначає природу формування статусу всіх суб'єктів, які вступають у відносини, регульовані правом, і таким чином набувають властивостей суб'єктів права. При такому праворозумінні встановлений правом порядок служить суспільним інтересам і демократичному ладу, в якому вищою мірою соціальної справедливості в суспільних відносинах постає свобода і визнана ідеологія прав людини. Встановлений правом порядок безпосередньо свідчить, в якому стані перебувають збалансовані інтереси особи і суспільства і як саме держава здатна їх задовольняти. Проте правопорядок ніколи не повинен розглядатися як абстракція або ілюзорна категорія суспільного і державного життя. Правопорядок завжди постає критерієм дії громадянина, суб'єкта владних повноважень, визначає рівень виконання вимог закону. Тому існуючі уявлення про "суверенність особи" не можуть створювати передумови для того, щоб кожний індивід сам по собі прагнув піднятися над суспільством, а отже, над державою. Така ідеалізація прав і свобод людини перетворює правопорядок на фікцію, навіть якщо домінує доктрина демократичного розвитку суспільства і держави.

Не випадково інтерес до правопорядку детермінується цілим рядом об'єктивних і суб'єктивних причин, які відображають конкуренцію нормативізму, природного права і соціологічного підходу. У цьому існує певна закономірність, коли загострюються суспільні відносини під впливом економічної кризи, посилюється боротьба політичних сил, що використовують громадську

думку про необхідність радикальних реформ у публічно-правовій сфері, державному устрої, місцевому самоврядуванні, створенні реальних гарантій для реалізації прав і свобод людини. Звідси набувають соціальної ваги доктрини природно-правового і соціологічного підходів — у критичному відношенні до таких категорій, як "правопорядок", "режим законності", "юрисдикційне право". Це породжує у свою чергу нівеляцію належної, обов'язкової поведінки у тих громадян і посадовців, які суб'єктивні права і власні інтереси намагаються вивести за рамки правопорядку, що дезорієнтує суб'єктів права і безпосередньо суб'єктів правозастосування. Звідси виникає надзвичайно важлива проблема послаблення правопорядку і насамперед конституційного. Уявлення про пріоритет прав і свобод людини і громадянина в ідеальному (природно-правовому) стані, про правову державу, яка конституційно покликана бути соціально орієнтованою на суспільство, як головній умові його благополуччя, швидше належать до принципів і цілей, відсуваючи реально існуючі соціальні явища. У цьому ідеальному вимірі з часом можуть відбутися небажані трансформації. А саме — розчарування громадян унаслідок нездійснених надій і очікувань. При цьому істотна шкода може бути заподіяна основним правовим цінностям: правопорядку і конституційній законності. Залишається поки невирішеною проблема застосування на практиці принципу "верховенства права", з позицій якого кон'юнктурними політиками обґрунтовується відповідальність держави за соціальні проблеми, що виникають, а при вирішенні спірних питань у сфері владних відносин або у визначенні конституційності нормативно-правових актів вони намагаються упровадити негативне ставлення до нормативного підходу в розумінні права.

Чи будуть за таких умов зміцнюватися конституційний лад, підноситися і захищатися правом конституційні цінності? Звичайно, ні, коли будь-який закон і правила, в ньому закладені, піддаються сумнівному декларативному критичному аналізу щодо відповідності встановлених законом правил поведінки доктрині

природного права і дотримання принципу верховенства права. Чи не підміняється в таких випадках методологія дослідження філософією або правовою ідеологією?

Очевидно, що в розуміння правопорядку, і особливо конституційного, необхідно ввести предмет як конкретне соціальне явище, необхідне для суспільного блага, що зміцнює правосвідомість і підтримання в громадському житті твердого порядку, який ґрунтується на правовому законі. У цьому сенсі немає і не повинно бути проблеми невідповідності права (розуміючи як зміст закону) яким-небудь конституційним цінностям. Адже в іншому разі виникає безплідна, псевдонаукова суперечка: “Це право, а це вже не право”. Методологічно така постановка питання призводить до безглуздої плутанини і заводить у безвихідь. До спільного знаменника ніколи дійти не вдасться. Вчені, які досліджували проблему плюралізму праворозуміння в тому вигляді, в якому він існує в юридичній науці, були змушені дійти певного висновку, що нерозв’язувані проблеми виникають тоді, коли природне право розуміється не як ідеал, а видається за чинне право. Наукова схоластика не може принести позитивних результатів для практики.

Зрештою, такий підхід немає ні наукового, ні практичного значення. Ось чому правом визначається міра поведінки всіх осіб, органів публічної влади, громадських колективів, і таким чином держава відіграє роль правовстановлюючого суб’єкта, тобто єдиного суб’єкта, який, дотримуючись принципів і постулатів природного права, переводить їх у зміст законів. Отже, маючи Конституцію як Основний Закон держави і суспільства, формується конституційний правопорядок, в якому регуляторами постають не мораль і звичаї, а саме право.

Для конституційної юрисдикції право постає ексклюзивним інструментом і критерієм оцінки всіх нормативних регуляторів суспільних відносин, незалежно від того, який суб’єкт влади їх встановлює і застосовує. Існування в державі конституційного правосуддя — це насамперед контроль над виконанням умов

конституційного правопорядку і конституційних вимог при ухваленні й реалізації нормативно-правових актів, у першу чергу законів.

Маючи такий інструмент, як офіційне розуміння права і юрисдикційні повноваження (*jurisdiction* — судочинство, *jus* — право і *dico* — говорю), Конституційний Суд визнаний єдиним у здійсненні конституційного правосуддя щодо підтримання і охорони конституційного порядку, а отже, контролю над усіма правовими засобами його забезпечення.

Передуючи темі цього видання, слід зауважити, що автори вважають актуальні питання конституційного правосуддя дискусійними і не вважають завершеними досліджувані проблеми у співвідношенні категорій “право”, “правопорядок”, “конституційна юрисдикція”, “конституційне праворозуміння” і “конституційне правосуддя”. Теоретичний підхід без аналізу практики завжди ризикує завдати збитку науці, позбавити її конструктивного впливу на вирішення складних питань конституційного права. Тому актуалізація практики конституційного правосуддя залежить від теоретичного дослідження проблем, що накопилися. Наукова думка закликає нас викласти в цій праці власні погляди на правові явища в Україні.

Кожне дослідження стає цінним, якщо знайдено власні підходи, обрано надійний методологічний інструментарій і в цьому полягало загальне прагнення авторів зробити видання оригінальним і доступним для допитливих читачів, яких також цікавлять проблеми конституційного правосуддя.

Професор А.О. Селіванов

Київ — Харків — Гамбург, 2009–2010 рр.

The basic idea of this book is quite explicit — to analyse the meaning of category “law” for the constitutional justice and for ensuring the constitutional order. It is worth mentioning that the constitutional jurisdiction holds a special place in the constitutional law of Ukraine and fulfills the most important function of just judicial power in the life of state and society. The law in the realities of the constitutional justice is a measure of justice in public relations which become a subject of constitutional control, while normative stipulation becomes a reason for constitutional conflicts. The norms of laws cause the necessity to interpret them officially in the process of law application which means revelation of the constitutional essence of the legal prescription and determination of the field of its application as it was intended by the aim of adoption of this or that law. Law and legislation are notions that do not coincide. Domestic legislation regulates the internal life of each state defining the legal regime of ensuring the interests of society, citizen and state. At the same time the constitutional order is an important condition for ensuring coherent functioning of all institutes of state authority, local self-government, political (non-governmental) organisations, as well as observance of all principles of stability of the political system.

Law in its essence and the constitutional order are tightly inter-related categories which imply functioning of a legitimate authority which, in its turn, ensures the development of a democratic society, supremacy of rights and freedoms, subjection to the interests of an individual, management activities of the state, securing the constitutional values, legal protection of vital interests and needs of a human being. It is the legal content of the constitutional order that allows a state to attain necessary balance of rights and duties provided for citizens and legal entities thereby supporting and developing public order and strengthening state sovereignty and stability of social and political order of a state. Law defines the internal organisation of the order in public relations, it joins it thus making an integral whole and creates conditions

for ensuring the order envisaged by legislation and other legal acts established by a state.

The legal order existing in the society means the regime of real expression of law in the citizens' conduct in legislative and executive activity of state bodies and bodies of local self-government, as well as in lawful functioning of political parties and public associations. That is why initially law determines the nature of status formation of all subjects entering the relations regulated by law and thus acquire characteristics of subjects of law. With this perception of law the order established by law serves public interests and democratic order in which freedom and recognised ideology of human rights are the highest measure of social justice in public relations. The order established by law directly shows the conditions of the balanced interests of an individual and society and the extent to which a state is able to satisfy them. However, legal order should not be ever viewed as abstraction or illusive category of public and state order. Legal order is always a criterion of the citizens' actions, the subject of power authority. It defines the level of execution of the law requirements. That is why the existing concepts about “the sovereignty of a personality” may not create preconditions for each person to strive individually to rise over society, i.e. over state. Such idealisation of human rights and freedoms turns legal order into fiction even if the doctrine of democratic development of society and state prevails.

It is not a coincidence that the interest towards legal order is determined by the whole range of objective and subjective reasons which reflect competition of normativism, natural law and sociological approach. There is certain logic when the influence of the economic crisis aggravates public relations and intensifies the competition among political forces which use public opinion concerning drastic reforms in public and legal sphere, state order, local self-government, ensuring real guarantees for implementation of human rights and freedoms. Hence the doctrines of natural law and sociological approaches acquire social importance — in critical attitude to such categories as “legal order”, “regime of lawfulness”, “jurisdiction law”. In its turn, this entails the

leveling of proper and obligatory behaviour of those citizens and officials who intend to take their subjective rights and personal interests out of the framework of the legal order thereby confusing the subjects of law and directly the subjects of law application. This situation engenders weakening of the legal order and, first of all, the constitutional order. The discussion concerning the priority of human and citizen's rights and freedoms in their ideal (natural law) state, and a law-based state which is constitutionally urged to be socially directed towards society as a key condition if its well-being, is rather related to the principles and aims, thus pushing away real social phenomena. This ideal concept may undergo unwelcome transformation in due course, particularly disappointment of citizens caused by unrealisable hopes and expectations. At the same time there is a possibility of considerable damage to basic legal values — legal order and constitutional foundations. The problem of implementation of “the rule of law” principle is still far from solution. From this position opportunistic politicians explain the responsibility for the emerging social issues and try to introduce negative attitude to normative approach in the perception of law while resolving disputable matters in the sphere of power relations or determining the constitutionality of legal acts.

Will the constitutional order be strengthening under such conditions and the constitutional values be elevated and protected by law? It will certainly not if any law and provisions it envisages are subject to doubtful, declarative and critical analysis concerning conformity of the regulations established by law with the doctrine of natural law and the rule of law principle. Is not the research methodology substituted by philosophy or legal ideology in such cases?

Apparently, the understanding of legal order, and especially the constitutional one necessitates introduction of a subject as a concrete social phenomenon necessary for public welfare, which strengthens legal awareness and maintenance of a firm order based on the legal law in public sphere. In this sense there is no and there should not be any problem of non-conformity of law (in the meaning of the content of law) with any of the constitutional values. After all, otherwise there

emerges pseudo-scientific and fruitless debate: “this is law, but this is no longer law”. Methodologically such statement of a question causes the meaningless confusion and leads to a deadlock. We will never be able to come down to a common denominator. The scholars who had researched the problem of pluralism of the law comprehension in the form it exists in the legal science had to agree with the conclusion that insoluble issues emerge when the natural law is understood not as an ideal, but as applicable law.

Finally, such approach has neither scientific nor practical meaning. That is why law determines the measure of conduct of all persons, state bodies, and social groups and thereby the state performs the role of the constitutive subject, in other words the single subject which converts them to the content of laws being guided by principles and postulates of natural law. Thus, with the Constitution as the Fundamental Law of the state and society the constitutional legal order is formed and it is regulated not by moral and customs, but exactly by law.

For the constitutional jurisdiction law is an exclusive instrument and criterion of assessment of all normative regulators of public relations no matter which subject of state authority establishes them or adopts. The presence of the constitutional justice in a state first of all presents control over the observance of conditions of the constitutional legal order and the constitutional requirements during adoption and implementation of legal acts, primarily laws.

The Constitutional Court having such an instrument as the official understanding of law and jurisdictional authorities (“jurisdiction” — judicial legal proceedings, “jus” — law and “dico” — I speak) is recognised to be the sole body of constitutional justice in terms of maintenance and securing the constitutional order which means control over all legal means of its ensuring.

Introducing the subject of the current edition, it should be noted that the authors consider the crucial issues of the constitutional justice to be debatable and do not mean to consider the examined problems concerning correlation between the categories “law”, “legal order”, “constitutional jurisdiction” and “constitutional understanding of law”

to be completed. Theoretical approach without analysis of the practice is always potentially hazardous for science and can deprive it of its influence on the solution of the complicated issues of constitutional law.

Each research is valuable if proper approaches and reliable methodological instruments have been found and it was the main aspiration of the authors to make the edition original and accessible for searching readers who are interested in the issues of constitutional justice.

*Anatoliy O. Selivanov,
Doctor of Law, Professor*

Kyiv — Kharkiv — Hamburg, 2009–2010

Розділ І

ПРАВО ЯК СПОСІБ ПІЗНАННЯ І КРИТЕРІЙ ЗДІЙСНЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВОСУДДЯ

1. МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВОРОЗУМІННЯ В УМОВАХ ПЕРЕХОДУ ВЛАДИ ДО СУДІВ
2. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПОСИЛЕННЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ
3. ТЕОРІЯ ВИЗНАЧАЄ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВОСУДДЯ
 - ▼ КОНСТИТУЦІЙНА ДОКТРИНА ЄДИНОГО ОРГАНУ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ
 - ▼ КОНСТИТУЦІЙНА БЕЗПЕКА І ДОКТРИНА “ОХОРОНИ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ”
 - ▼ ВРАЗЛИВІСТЬ ДОКТРИНИ ВИЗНАННЯ АКТИВ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВОСУДДЯ ДЖЕРЕЛОМ ПРАВА
 - ▼ РЕГУЛЮВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДОЧИНСТВА (ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ)
 - ▼ ТЛУМАЧИТИ ЗАКОНИ НЕ ОЗНАЧАЄ ТЛУМАЧИТИ ЗАКОНОДАВЦЯ

1. **Методологія праворозуміння в умовах переходу влади до судів**

Вчення про право належить до фундаментальних, основоположних у юридичній науці. У правовій теорії склалися два основних підходи: правовий позитивізм і природне право. Вони постають основними засобами для аналізу світоглядних і методологічних можливостей праворозуміння і правозастосування, що дозволяють враховувати правову дійсність. Це відкриває шлях до розвитку теорії правового аргументування, що є надзвичайно важливим для такої галузі, як конституційне право, яке в науковій системі

страждає детермінацією права соціальними джерелами, спробами впливати політичними засобами на природу права, яке є основоположним для всіх галузей.

Конституційне право враховує і такі методологічні моделі сучасного праворозуміння, що визначаються способами осмислення і обґрунтування права, як об'єктивізм, суб'єктивізм і інтерсуб'єктивізм, у яких закладені різні критерії реальності при з'ясуванні правового значення норми права. Відмінність правових концепцій полягає в тому, що категорії об'єкт і суб'єкт постають початковими поняттями в уявленнях про те, як має формуватися правосвідомість, правовий зміст: виходячи з об'єкта, об'єктивних відносин або із суб'єкта, самої свідомості¹.

Розглянемо основні ознаки першої з названих методологічних моделей. Закономірний науковий інтерес становить світоглядно-методологічна база правового об'єктивізму як матеріалістична позиція, що дає змогу виводити всі ідеальні значення із життя, відштовхуючись від об'єктивної реальності. У цьому значенні правопорядок і правосвідомість пояснюються “знизу”, виходячи з їх життєвого значення.

У конституційному праві такий метод пізнання відкриває можливості розглядати і оцінювати правову реальність як реальність суспільних відносин, у глибині яких слід шукати підстави права, з'ясовувати приховані таємниці його суті. Правовий об'єктивізм звертається до джерела правосвідомості, коли беруться до уваги реально існуючі відносини, які оцінюються соціологією з позицій зв'язку права з життям, із соціальним буттям. Поза сумнівом, правовий об'єктивізм зосереджує увагу на тих обставинах, за яких правопорядок входить у матерію існуючих відносин, як найважливіша його субстанція. Очевидно, що мається за мету з'ясувати, за яких умов правопорядок відповідає критеріям конституційності. Проте методологічно об'єктивізм своєю привабливістю не може дати відповідь на таке складне запитання — яка власна природа права, яке в цьому розумінні зводиться до його соціальної основи і ототожнюється з цією основою. Доктриналь-

но ми маємо можливість зауважити, що об'єктом права постають суспільні відносини, а не соціальні цінності, які в конституційному праві виділяються за своїм характером як конституційні.

Наступним способом (друга названа вище методологічна модель) обґрунтування права є правовий суб'єктивізм. Він має самостійне значення, відрізняючись автентичною формою природно-правового мислення. Теоретики права відносять до правового суб'єктивізму концепції природного права, які звільнилися від натуралізму, оскільки він заземляє реальним значенням суспільні відносини. У цьому сенсі виявляється деонтологічна природа права і передається для застосування в аналізі більш адекватній природі (еству) метод обґрунтування права. Такий метод орієнтує нас на суб'єкт, його свідомість. Правова реальність оцінюється по-іншому, а саме — з позицій ідеального уявлення особи (суб'єкта) про суспільні відносини, що мають значення. Джерело правосвідомості, а отже, правопорядку, виходить із значення права, яке формується в уявленні суб'єкта. Доктринально правовий суб'єктивізм має можливість доволі повно виявити природу права, не обмежуючи праворозуміння суттю суспільних відносин. Ідеалізація при цьому має слабку сторону — суб'єктивне пізнання об'єкта, при якому втрачається зв'язок права з реальним життям, а умови життя, що існують у суспільстві, не враховуються і залишаються без уваги.

Важливе значення в правовому суб'єктивізмі мають раціоналізм і філософія цінностей. Теорія права пояснює такий метод дослідження і розуміння прав пошуком сенсу правового явища, коли джерело правопорядку має бути виявлене в ідеї права, яка безпосередньо зв'язана і може бути знайдена саме в людській свідомості. Чим це пояснюється?

Ідеальні уявлення про право властиві особі, яка через власний соціальний досвід зможе визначити, що за цих умов є справедливим і несправедливим. Таким чином, через особове розуміння принципу правомірності визначається джерело правопорядку і його конституційний початок. Що тут привертає нашу увагу: вка-

заний метод аналізу не створює перешкод для того, щоб легко визначити підстави, критерії права, нормативність правопорядку. Недолік у такому методологічному підході полягає в проблематичності його застосування при оцінці поточного законодавства, коли ставиться за мету зрозуміти справжній сенс регулювання суспільних відносин конкретною нормою права. Як ми зазначали раніше, вразливість суб'єктивізму може виявитися в суперечці про право, коли дуже легко суб'єкт може стверджувати в конкретному випадку: "Це є право, а інше до нього не належить".

Правовий об'єктивізм і правовий суб'єктивізм як методи пізнання правової реальності доволі широко досліджуються теорією права і можуть внести ясність у дослідження судами правових джерел, насамперед Конституції, а також конституційних законів, що називаються як органічні.

Ці джерела прямо належать до обов'язково враховуваних правових актів, що містять принципи, вихідні позиції формування всіх інститутів права, які стосуються особи, суспільства і держави. Якщо дослідник використовує вказані методи в їх єдності, коли один доповнює другого, цілком реальним є досягнення результатів і висновків у дослідженні, які зможуть бути корисними і переконливими для праворозуміння. Ми визнаємо, що під час пізнання не виключені й певні погрішності, проте головним у цьому дослідженні буде відповідність поставленої мети і кінцевого продукту — виявлення всіх істотних ознак правового явища, до чого завжди закликає методологія, в якій засіб пізнання має відповідати правовій реальності.

Зважаючи на це, сучасна теоретична думка прагне по-новому подати зв'язок ідеального і реального і таким чином приводить до появи синтезованої методологічної парадигми сучасних концепцій права, що називається в теорії як інтерсуб'єктивність². Ці концепції пов'язані з ідеєю природного права. Проте в нових соціальних умовах учені-теоретики вбачають у новелізації категорії природного права подолання такої перешкоди, як протиставлення об'єкта і суб'єкта, буття і свідомості, коли з ураху-

ванням об'єктивних умов та ідеї права виникає можливість дати повне уявлення про створення і застосування законів.

Принцип інтерсуб'єктивності, який запропонований сучасною теорією права, здатний показати — в чому полягає значення права, яке не розчиняється у свідомості суб'єктів або в складних відносинах зовнішнього соціального буття, а може бути поданий у взаємодії та взаємозв'язку суб'єктів. Принцип інтерсуб'єктивності має таку важливу властивість, як його застосовність при виявленні не одного, а кількох суб'єктів, що мають власну аргументацію в досягненні праворозуміння. Для конституційного правосуддя, як і правосуддя взагалі, це має суттєве значення. Враховуючи межі неklasичного розуміння природного права, початковим моментом є внутрішній досвід учасників правової взаємодії, тому право у такому разі розглядається без відчуження від особи, громадянина і постає як спосіб їх буття.

Ми не маємо за мету освітити весь спектр теоретичних концепцій щодо пізнання права. Накопичений теорією права потенціал методологічного характеру вказує і на багато інших початкових засобів, що вживаються дослідниками права (феноменологічний метод, герменевтичний підхід тощо). Основною проблемою застосування сучасної методології пізнання є не стільки проблема з'ясування сенсу позитивних правових розпоряджень, скільки проблема інтерпретації всієї правової дійсності в ракурсі предмета конституційного аналізу.

У теоретичному плані не складно пояснити, чому зміст поняття "право" не збігається із законом, і при такому становищі суб'єкт формулює безпосередньо враховувані або власне інтерпретаційні позиції в індивідуальному акті, де може використовуватися власне ставлення до принципу справедливості, що дає змогу з'ясувати зміст тексту суб'єктивного акта (рішення) — інтерсуб'єктивно. В суді, таким чином, справедливість переноситься у буття і стає конкретним правовідношенням. За допомогою герменевтики, як методу праворозуміння, ми відзначаємо очевидне, коли право постає формою існуючого буття (реальністю у світі

зв'язків між людьми). Проте право не є об'єктивним, оскільки не існує як об'єктивне обов'язкове правило поведінки. Водночас право і не є суб'єктивним, оскільки суддя, який інтерпретує (тлумачить) текст, в якому виражається право, не може діяти свавільно. Отже, право є інтерсуб'єктивним.

Такий спосіб застосування методу герменевтики доволі виразно показує концепція П. Рикера³. Інтерсуб'єктивну природу права, його первинного елемента вчений пояснює, аргументуючи причинами виникнення правової проблеми, в яких рівноправні суб'єкти доводять свій інтерес і свою правоту. У його розумінні суд як інститут держави постає регламентованою формою конфлікту, а правосуддя відображає певне правове становище, в якому учасники перебувають під впливом права⁴. Значення правосуддя і суду як інституту влади дослідник пропонує розглядати, враховуючи праворозуміння не через спонукання органу влади усвідомлювати власну волю і діяти правомірно, а через мовно-розмовну дію на свідомість учасників судового процесу, які в суді, вирішуючи правову проблему, шукають захисту своїх інтересів.

Такий метод герменевтики знаходить своє застосування у зв'язку з тлумаченням позитивного права і доволі успішно служить для виділення глосарію з кожного предмета (ключових понять) судового розгляду. Відомо, що вирішення правової проблеми залежить насамперед від єдиного розуміння учасниками судового процесу понять і категорій, які становлять основу правильного прочитання законодавчого тексту⁵. При цьому початковим може слугувати об'єкт розуміння в правозастосовчій практиці, коли разом із текстом закону слід визнавати будь-який текст у широкому значенні, наприклад, усні виступи учасників судового процесу під час дослідження конституційного подання або конституційного звернення до Конституційного Суду України. Без перебільшення можна стверджувати, що проблема розуміння в правосудді, особливо в конституційному, є центральною для правотворчості та правозастосування. Принципи конституційного правосуддя, що найповніше втілюються в умовах гласності

й публічності, передбачають відкритість процесу із запрошенням на пленарні засідання учасників розгляду спору про право (суб'єктів клопотання і представників органу, акт якого оспорується). Передбачено також надання Суду пояснень компетентних осіб (експертів, фахівців), які здатні не лише висловити думки щодо тексту закону, а й внести на обговорення Суду власну позицію, аргументовану знаннями про предмет правового спору. Герменевтика пояснює, що за такої всесторонньої участі суб'єктів розгляду шуканої правової проблеми відтворення думок про право через інтерпретацію шляхом усного обміну думками, зокрема всіх зацікавлених осіб, які запрошені до судового засідання, відбувається досягнення головної мети — знаходження значення правової норми. Таким чином, Суд забезпечує умови, за яких досягається і встановлюється головна мета конституційного правосуддя з питань офіційного тлумачення Конституції та законів України, а саме — викристалізовується формула праворозуміння, що може бути єдиним правильним розумінням офіційного тексту закону. Доволі сумнівним при такому підході нам уявляється ситуація науково-теоретичного доктринального тлумачення правових норм, коли Конституційний Суд, як і будь-який інший суд, намагається знайти сенс правового регулятора або правового принципу без оголошення позицій праворозуміння зацікавлених осіб у конкретній судовій справі. Адже важливо з'ясувати задум законодавця в кожній нормі права. Проте теоретики права заперечують це, вважаючи, що з'ясувати суть того, що закладено в правовій нормі і що хотів сказати законодавець, неможливо⁶. Чи це так, якщо інтерпретація тексту закону завжди об'єктивується як творчий зміст міркувань про право і тому передбачає співавторство осіб, які тлумачать (суддів), в праворозумінні при офіційному тлумаченні?

Теоретики права звернули увагу на дуже актуальну проблему, що пов'язана з існуванням “обов'язкової прогалини” у багатьох випадках з'ясування змісту норми права, коли тлумачення пов'язане зі змістом об'єктивних категорій права. Понятійна прогалина

є наслідком незавершеності, колізій, конкуренції правових норм, коли предмет правового регулювання охоплює широку сферу правовідносин. Надзвичайно суттєвою в нашому дослідженні є одна важлива обставина, при якій можна відразу виявити бажання суб'єкта тлумачення з'ясувати співвідношення тлумачення і правотворчості. Як вчинити у такому разі, адже тлумачення може завжди поставати непрямою правотворчістю? Звідси ми бачимо, що праворозуміння має пряме відношення до герменевтики, оскільки ми завжди знайдемо понятійну прогалину, яка заповнює суб'єкт тлумачення⁷.

Наведені в аналітичному розумінні методи дослідження права відображають акцентування методології в пізнанні права і його предметного вигляду (норми, окремого правоположення, поняття), коли правосуддя повинно обрати конкретний метод або сукупність способів праворозуміння. Все залежить від конкретних питань права, які є шуканими сферами аналізу для розгляду їх у конституційному правосудді. Тут слід зосередити увагу на тому, що саме конституційну юрисдикцію цікавить право як система: а) у текстуальному відтворенні (норма конституції і норма закону, іншого правового акта); б) інституційне вираження правомочностей, коли суб'єкт визнається учасником правовідносин, що виникли, та судового розгляду; в) взаємозв'язок суб'єктів, наділених правами і обов'язками, які реалізуються у формі правових актів або конкретних дій, які повинні відповідати ознакам конституційності.

Проте немає достатніх підстав для того, щоб стверджувати про існування нібито універсальної методики в дослідженні права, коли названі вище методи долають характерне для існуючих теоретичних напрямів вивчення права — юридичного позитивізму та теорії природного права. При з'ясуванні суперечностей між цими теоріями вчені-теоретики прагнуть показати перевагу кожного з вказаних напрямів, а деякі намагаються вивести тенденцію формування “третього шляху”, називаючи свою концепцію “неопозитивістською”⁸. На нашу думку, кожна з існуючих теорій

береться до уваги дослідниками і отримує перевагу, коли вона стає в їх розумінні найбільш інструментальною для вирішення певної наукової або прикладної сфери аналізу і дає змогу вирішувати порушені питання з найбільшим ступенем доказовості (застосованості). Використання методів дослідження права в конституційному правосудді, як і взагалі в судовій практиці, не може претендувати на абсолютне значення якого-небудь із згаданих нами методів теоретичного напрямку, оскільки набуває чинності принцип доповнюваності, що підтверджує внутрішню суперечливу природу самого права. Воно не може одномірно зводитися ні до законів, ні до норм-принципів або норм-регуляторів, ні до ідеалів, а тим паче до правовідносин, ні до людського сприйняття права як категорії “належного”.

Аналізуючи різні позиції у вивченні права, вчені-юристи висловлюють сумнів: а чи доречно нині займатися пошуком ідеального поняття права, і наскільки ймовірним є отримання позитивного результату?⁹ Адже право розумілося і розуміється в найрізноманітніших визначеннях¹⁰. Інтерес до права має особливе, дедалі зростаюче значення в конституційному правосудді і зберігає свою актуальність у судах загальної юрисдикції. Логічно, що рівень праворозуміння значно зріс у правозастосовувачів — суддів, а у дослідників права — вчених галузевих напрямів правознавства питання про право стає пріоритетним і в теоретичному, і в прикладному значеннях. Це пояснюється цілим рядом об'єктивних і суб'єктивних чинників та певними існуючими закономірностями. Існування конкурентних і конкуруючих уявлень про право, а саме — нормативізм, природне право і соціологічний підхід, створюють у праворозумінні суддів спонукаючі мотиви — вибору належного методу пізнання і правозастосування. Правова ідеологія чинить дедалі більший вплив на існуючу систему суспільних відносин, на особисте, державне і громадське життя. Зростає значення “чинного права”, особливо у сфері захисту і охорони прав і свобод особи і громадянина. При цьому основний аргумент адресується органам правосуддя, які стикаються і опиняються

“затиснутими” ускладненими категоріями абстрактної вітчизняної юриспруденції, і що трапляється нерідко — фактичної відстороненості від реальних потреб суспільства і конкретних соціальних відносин. Це відзначається і у сфері активного функціонування конституційної юрисдикції, коли в рішеннях правосуддя виявляються без достатньої аргументації не лише висловлені правові позиції, а й спостерігається зростання кількості “відмовних визначень” у сфері реалізації прав людини і дотримання конституційних гарантій з багатьох актуальних питань, що безпосередньо стосуються громадянського суспільства. Навряд чи за таких обставин можна стверджувати, що “дія права” набула динамічного характеру, а конституційне правосуддя сприяє збагаченню теорії права як важливому чиннику державного і суспільного життя.

Суттєве значення для сфери правосуддя продовжує мати науково-теоретична дискусія, що пов’язана з принципом “верховенства права”. Цей найважливіший конституційний принцип здійснив істотний вплив на правозастосування, оскільки розширив горизонт наших уявлень про природу права і його зміст. У судовій практиці праворозуміння “верховенства права” доволі часто замінює принцип, важливіший для забезпечення єдності системи законодавства — “верховенство Конституції”. До чого призводить така довільна заміна принципів? Насамперед, ми переконуємося, відмова від визначальної основи законодавства — Конституції України, призводить до того, що динаміка права виявляється за межею змісту норми права, втрачаючи розуміння природи права. Звернемо увагу на одну обставину, коли при відправленні правосуддя принцип “верховенство права” має властивості бути інструментальним для всіх випадків проведення судового дослідження. Не можна погодитись, коли цей принцип безпідставно застосовується до юридичних осіб, органів публічної влади, господарюючих суб’єктів. Чи є правильним таке праворозуміння, коли суддівський розсуд впливає на розширювальне праворозуміння всупереч уже відомому постулату, що права людини мають верховенство і пріоритет, а отже, безпосередньо до них застосовано

повною мірою верховенство права, оскільки права людини не можуть існувати поза межами функціонування правової системи? Теорія права переконливо довела, що принцип верховенства права набуває свого значення тоді, коли право розглядається як явище, яке не міститься виключно в законах і підзаконних актах, а це прямо вказує на теоретичне і практичне розмежування права і закону. В понятті верховенства права переплітається наукова істина, цінності добра і справедливості, досягнення правової теорії та практичний юридичний досвід. У сукупності ці елементи мають бути змістом суддівських висновків про право при конкретних дослідженнях обставин і фактів у кожній конкретній справі, що допомагає успішному використанню принципу верховенства права при вирішенні спорів про конституційність актів суб’єктів публічної влади, в яких прямо порушуються права і свободи особи і громадянина.

Звернемося до доктрини верховенства права англійського вченого-конституціоналіста А. Дайсі, який сформулював позицію про те, що права і свободи особи є “основою, а не регулятором права країни”, а правила, які складають конституційний кодекс, є “не джерелом, а наслідком прав осіб”¹¹. Невід’ємні та невідчужувані права і свободи людини становлять правове першоджерело, вони є постійно діючим правом, яке не передається суду на власний розсуд і не може належати державі й строго охороняється Конституцією. Навіть якщо права і свободи особи не зафіксовані в ній, принцип верховенства права постає гарантією їх забезпечення. Концепція правової держави зобов’язує, щоб норми законів відповідали певним природно-правовим критеріям, а верховенство права не зводилося до формального законного управління або управління за допомогою закону.

Теоретична думка в розумінні принципів верховенства права і правової держави відображає загальне прагнення суспільства до дотримання цінностей людського буття і насамперед до створення умов свободи думки, слова і дій кожній людині. Проте не можна абсолютизувати принцип верховенства права в його розумінні

вседозволеності, оскільки суспільство зв'язане конституційним правопорядком. Конституція держави не лише закріплює верховенство прав і свобод людини, а й визначає міру можливого в поведінці кожного члена суспільства. Верховенство Конституції поєднує пріоритет людських цінностей із забезпеченням суспільного ладу, в якому можуть бути реалізовані права і свободи людини. У такому праворозумінні досягається органічна єдність принципів і механізму регулювання суспільних відносин у головному форматі — конституційному ладі. Саме таке теоретичне обґрунтування дає змогу досягати стабільності суспільства і держави.

Водночас існують й інші протилежні погляди, які без наукового аргументування претендують на постулати доктринального характеру. Наука застерігає, що псевдотеорія завжди відрізняється претензією на оригінальність, новизну позицій, залишаючись сумнівною і безперспективною для практики. Характерними у цьому відношенні постають багато інформаційно-наукових положень, які завершуються категоричними висновками автора автореферату, який по сукупності трьох книг на тему “Верховенство права: Ідея. Доктрина. Принцип” (Київ, 2008. — С. 32) пропонує своє бачення “можливості практичного застосування юридичного принципу “верховенства права (класично структурованого Альбертом Дайсі в рамках англійської конституції) як основоположного принципу українського конституційного права”. Яким чином цього можна досягти автор не доводить. При цьому він методологічно не спирається на історично існуючий англійський конституціоналізм і посилається на умовну конституцію в контексті дослідження принципу верховенства права, що, власне, межує з юридичною помилкою.

Наведені у вказаному авторефераті висновки викликають сумніви. Зважаючи на це, слід продовжити цитування авторської позиції, яка остаточно переконує читача в тому, наскільки теоретичні абстракції й категорично висловлені положення можуть бути віддаленими як від теорії, так і від практики. Наведемо для прикладу один із таких. Як зазначає автор: “Йдеться про систем-

ний аналіз Конституції України 1996 р. у тій частині, де її положення визначають суть верховенства права як: а) заперечення свавілля влади; б) рівність перед законом; в) концепцію про конституційне право як наслідок прав особи, а не їх джерело”. Саме безпредметний аналіз привів автора до сумнівної можливості доводити, що, за його висловом, “ідея верховенства закону є несумісною з природою української Конституції, зафіксованій у формулі частини другої статті 19 Конституції України, а конституційний принцип законності є, власне, запереченням конституційної основи для “верховенства закону” тощо. Слід погодитися з позицією професора В.Д. Бринцева, який цілком слушно наголошує, що цей автор закликає представників вітчизняної науки залишити будь-які спроби пояснити таке явище з позитивістських підходів¹².

Наскільки корисними і конструктивними слід вважати для науки теорії права, не говорячи про конституційне право, такі міркування вказаного автора, позбавлені будь-якої аргументації і юридичного сенсу? Чи потрібно в таких випадках при критичному аналізі доводити зворотне, коли такі висновки, позбавлені методологічної основи, роблять замах на ціннісний зміст такої категорії, як закон?

Адже закон — це сполучний початок державного життя, писав Б. Чичерін, але за тієї умови, що він встановлює загальні для всіх норми й однакові для всіх способи набуття прав¹³.

Немає жодних підстав сумніватися в тому, що в системі законодавства України існує один акт вищої юридичної сили, який містить принцип верховенства права і є правовим законом, — це Конституція. У цьому ж сенсі автор відомих публікацій із загальної теорії права професор М.І. Козюбра доволі переконливо обґрунтував власну наукову позицію, озгававши в академічному виданні змістовне дослідження принципу “верховенства права” так: “Верховенство Конституції — одна з вирішальних складових верховенства права і правової держави”¹⁴. Звернувшись до доктрини формування комплексної галузі прав людини, відомий учений підкреслює повну відповідність закріпленого в розділі II Консти-

туції каталога прав і свобод людини сучасним міжнародним стандартам, що дає підстави вважати, виходячи із беззаперечних доказів, що Конституція України є правовою за змістом¹⁵. Звідси випливає, що діяльність держави в цілому, її органів, насамперед законодавця, повинна мати правовий характер. У позитивній формі ця вимога фактично формулює ще одну істотну вимогу принципу верховенства права — вимога правового закону, оскільки зміст і спрямованість законотворчості повинні визначати права і свободи людини. На підтвердження власної позиції вчений-теоретик посилається на пряму заборону появи антиправового закону, який встановлений ч.3 ст.22 Конституції. Мається на увазі, що в законах не допускається звуження змісту і обсягу прав і свобод людини, крім випадків, передбачених самою Конституцією. Звідси переконлива аксіоматичність висновку вченого про всі нормативно-правові акти, де містяться обмеження прав і свобод людини без необхідних підстав, обов'язкове застосування передбаченої спеціальної процедури для встановлення їх неконституційними і неправовими, що є головним завданням конституційного правосуддя. Верховенство Конституції України виявляється в забороні посягання на права і свободи особи при виданні закону або іншого нормативно-правового акта, якщо таке може відбутися за умов військового або надзвичайного стану в державі (ч.2 ст.64).

Звернемо увагу і на таку важливу особливість, коли Конституція передбачає своє верховенство і стабільність у правовій системі, маючи спеціальний охоронний механізм внесення змін до її текстуального змісту (тексту). Якщо зміни порушують права і свободи людини, обмежуючи їх або відмінюючи з будь-якої причини, то такий законопроект не може дістати позитивне схвалення Конституційним Судом України, а отже, не може бути прийнятий парламентом як закон, навіть якщо буде абсолютна воля єдиного законодавчого органу.

Для правової держави утвердження практичного конституціоналізму пов'язане, насамперед, із визнанням і теоретичним

обґрунтуванням верховенства Конституції як основи правового порядку. Якщо теоретично допускається штучне зіставлення “верховенства права” головному конституційному акту держави, то це неминуче ставить під сумнів праворозуміння категорій “право” і “державу”, а отже, призводить до втрати сенсу існування Основного Закону. Як же у такому разі суспільство орієнтуватиметься на систему цінностей, які формуються під час діяльності людини? Адже серед цінностей політичної та правової культури суспільства Конституція, як відомо, визнана цінністю, оскільки посідає особливе місце в розвитку суспільних зв'язків, відображаючи пануючі в цьому суспільстві відносини в усіх сферах життя.

Послідовно точний у створенні російської школи конституціоналізму професор С.А. Авак'ян додає особливу важливість Конституції, яка формулює цінності в рамках правової культури і що становить юридичний фундамент для їх існування. Тому змістовне значення для суспільства, вища юридична сила Конституції ставить її в перший ряд ідеологічних документів як світоглядних орієнтирів для кожного громадянина — члена суспільства¹⁶.

Теорія верховенства Конституції створює умови і гарантії для єдності національної системи права не лише через провідну роль держави, що покликана регулювати суспільні відносини, а й завдяки обраній меті — стать правовою, демократичною і соціальною, насамперед, для громадян. “У конституційній державі, — зазначає Б.О. Кістяківський, — влада, стаючи правовою, принципово відрізняється від влади в історично передуючих конституційній державі типах держави... У конституційній державі влада перестає бути фактичною державою людей і стає державою правових норм”¹⁷.

Якщо Конституція визначає головні вектори розвитку держави, то, перш за все, сучасна держава, побудована на компромісі, на відміну від соціалістичної держави, де певним чином у суспільстві існувала соціальна гармонія, має стати конституційною. Цей шлях полегшує створення теорії верховенства Конституції в логічному засвоєнні чинного права з метою його застосування. Пригадаємо знову-таки чітко висловлену думку Б.О. Кістяків-

ського: “Як би ми не формулювали окремі поняття права, кожне з них має тоді наукове значення і цінність, коли воно пов’язане з реальністю права і визначає його більш чи менш всебічно”¹⁸.

У чому ж полягає відмінність теоретичних переконань на способи праворозуміння цінності Конституції та принципу “верховенство права”? Намагаючись створити в очах суспільства ідеальну модель “верховенства права” як юридичне переконання на суть правового відношення, певна група осіб школи природного права вбачає у цьому єдину цінність, ухиляючись від дійсності. Вони схильні думати, що, якщо визнавати за певними етичними, соціальними, моральними засадами, що не належать до права, правовий характер, не намагаючись знайти їх узгодженість із Конституцією, то буде досягнута мета вищої захищеності прав і свобод особи, а отже, властивості держави стануть реально відчутними для суспільства.

На нашу думку, такий шлях веде до втрати реальних цінностей, якими є право і його фундамент — Конституція. Помиляючись щодо справжньої природи природного права, прихильники визнання вищою цінністю “верховенство права” як універсальної категорії в юридичних переконаннях послаблюють силу суспільного розуміння державного ладу і правопорядку. Конституція відіграє провідну роль при досягненні точного дотримання і застосування норм права, поваги до конституційного (законного) порядку. Отже, дедалі зрозумілішими у галузі сучасних теорій розуміння права стають деякі усталені принципи, які існують у суспільстві й дають змогу підкреслити необхідність іншої точки зору, що пов’язана з фактичним з’ясуванням суті предмета — верховенством Конституції як соціально-політичної цінності. Це реально виявляється в усіх випадках застосування принципу прямої дії Конституції України (ч.3 ст.8). Пряма дія конституційних вимог, регулярна дія та досягнення правових результатів, що ґрунтуються на застосуванні букви і духу Конституції, стосується всіх сфер влади, механізму держави і правового статусу громадянина. Особливо важливими є умови гарантованості прав

і свобод особи, коли пряма дія конституційної букви забезпечує перевагу для особи у вирішенні її конкретних життєвих питань. Ухвалення законів завжди перебуває під впливом саме нормативних положень конституційного характеру, які застерігають, примушують добиватися відповідності норм права конституційним принципам на всіх стадіях правотворчості. Також забороняється застосовувати будь-яку іншу процесуально-процедурну форму, яка б відрізнялася від конституційно встановленої під час видання нормативно-правового акта. На цьому ґрунтується сила судової влади, яка здатна тлумачити і досягати офіційного застосування конституційних принципів, положень і регулятивних настанов, оскільки пряма дія Конституції гарантована державою.

Отже, концепція верховенства Конституції спрямована на досягнення реальних гарантій функціонування механізму реалізації принципу “верховенства права”.

Сучасні дослідження теоретичних питань конституційного права містять загальний, доволі обґрунтований висновок про те, що в системі цінностей у межах політичної та правової культури особливе місце відводиться суті конституції й конституціоналізму, навіть якщо це пов’язано з неписаною формою, що охоплює основоположне начало устрою суспільства і держави, як, наприклад, у Великій Британії. Теорія висунула дві найважливіші умови цінності Конституції не лише як основного акта з фундаментально визначеними категоріями, що є обов’язковими для всієї правової системи. Початкові засади всіх зовнішніх зв’язків держави на міжнародному рівні, гарантії дотримання міжнародного права, звичаїв і погоджувальних умов співпраці в закордонних справах і відносинах підтверджують цінність Конституції, коли це стосується питань національного або міжнародного регулювання. Будь-яка конкретна конституція сама постає як цінність або принаймні розуміється як цінність. Російський дослідник професор О.С. Автономов підтверджує цю властивість конституції, коли майже кожне її слово, всі закріплені в конституції інститути виражають бачення бажаної соціально-політичної

системи країни¹⁹. Розроблення теорії питання про цінність Основного Закону має насамперед важливе методологічне значення і пояснюється її унікальними властивостями, які не властиві іншим законам держави, а саме — стабільністю закладених у ній основ національного права і здатністю завжди бути надійним гарантом демократії та правопорядку. У Конституції міститься величезний потенціал прогресивних перетворень у державі. Цінність Конституції виявляється в її життєдіяльності, а саме — в активному стані щодо поточного законодавства, функціонування органів влади, до охорони прав і свобод особи і громадянина й інших об'єктів її забезпечення. Але таке ціннісне призначення конституції можливе лише за умови її верховенства. У наукових оглядах наголошується, що ідея верховенства в правовій системі зародилася ще в XVII столітті, коли склалися відповідні умови для появи перших конституцій. У Європі була закладена філософська традиція суспільного ладу, яка отримала практичну спадкоємність і розвиток у США, де засновувалась нова держава. Боротьба з абсолютизмом вплинула на створення практичного конституціоналізму, в основу якого були покладені теоретичні переконання мислителів — прихильників конституційного ладу, де джерелом влади був визнаний народ. Прикладом цьому є Декларація незалежності (прийнята 4 липня 1776 р.), в якій прямо проголошувалося, що “...людьми засновуються уряди, що здобувають свої законні повноваження із згоди керівних... повалення такого уряду і створення нових гарантій безпеки на майбутнє стає правом і обов'язком народу”²⁰.

Погляд на конституційне законодавство і практику реального конституціоналізму в Україні дає змогу в історичному минулому побачити чітке розуміння і доволі активне прагнення кожної політичної сили, яка боролася в період 1917 р. за владу в Україні, створити власну конституцію, надати їй легітимності, закласти в конституційних актах принципи і цінності, керуючись конкретними історичними умовами, а також механізми реалізації влади. Закріплення головної цінності національної ідеї та само-

свідомості — “нехай буде Україна вільною” піднесли над усіма нормативними актами Універсали Української Центральної Ради, а потім і Конституцію Української Народної Республіки 1918 року. Декларативні положення цих конституційно значущих актів, які були прямим свідченням нових перетворень і ціннісних орієнтацій, послужили ідейною основою і початком утвердження конституціоналізму в Україні. Історично конституції (1919 р., 1978 р.) мали в той період свою цінність, оскільки ґрунтувалися на марксистсько-ленінській ідеології, визначаючи пріоритет політики над правом і закріплюючи правопорядок, керуючись класовими позиціями побудови всієї правової системи. Але якими б не були за своїм змістом конституційні акти, вони закріплювали пануючі інтереси, а тим самим формували ціннісне сприйняття суспільством верховенства конституцій. Досвід створення (розроблення) конституційних актів у сучасний період відображає пошук власної моделі формування основ конституціоналізму, що посприяло збагаченню теорії верховенства Конституції. У цьому напрямі плідно працюють одеські вчені-конституціоналісти²¹. Таким чином, слід зауважити, що цінність Конституції та її верховенство — взаємозв'язані категорії, що прямо вказує на необхідність пильної уваги до змістовної сторони права.

У цьому значенні актуальною в методологічному плані є концепція юридичного самообмеження держави. Перспективу її теоретичного розвитку і практичного використання дуже точно відобразив академік НАН України Ю.С. Шемшученко: “У сучасний період концепція юридичного самообмеження держави є показником демократичності його політичного режиму”²². Переконливий висновок відображає складну проблематику взаємин держави, громадянина і суспільства з використанням соціологічних методів при аналізі права, а також теорію верховенства Конституції, яку, поза сумнівів, слід включити до найбільш значущих для ціннісного розуміння її в системі правових актів.

Якщо ми визнали теоретично значущим дослідження вказаної проблематики, виникає і закономірне запитання, яке має

пряме відношення до правосуддя: у чому полягає відмінність Конституції (Основного Закону) від законів взагалі. Такий підхід до питання був відображений Ф. Лассалем у його лекції “Сутність Конституції” в Берліні у 1862 р. і наведена така аргументація:

“Основний Закон повинен:

1) бути законом глибшим, ніж будь-який інший звичайний закон; на це вказує назва “Основний”;

2) як основний бути основою інших законів, тобто проявлятися в інших звичайних законах, діяти в них.

Отже, якщо Конституція є Основним Законом країни, — наголошував учений ще в минулі роки, — ми бачимо перед собою миготіння перших променів світла, — то слід було визначити її точніше; як ми поки з’ясували, вона — постійно діюча сила, яка встановлює в країні всі інші закони і правові установи, з необхідністю роблячи їх тим, чим вони є, так що з цих пір у країні не можуть видаватися жодні інші закони, крім саме цих”. Прагнення образно підтвердити верховенство конституції, її сутнісне розуміння як основного закону в державі змусило Ф. Лассалю як лектора навести такий приклад, що відображає особливість верховного акта — Конституції: “...припустимо, що уряд захотів видати кримінальний закон, згідно з яким, як це відбувається в Китаї, за крадіжку, здійснену ким-небудь, карається його батько. Це виявилось б нездійсненим, оскільки йшло проти загального рівня культури, суперечило б громадянській совісті. Всі чиновники (навіть таємні радники) чинили б цьому опір, і запротестували б навіть самі члени палати панів. Звідси, ...ви бачите, що у відомих межах і суспільна совість, загальний рівень культури також складають частину конституції”. Далі вчений-публіцист підкреслює, що воля народу, сила нації, як правило, неорганізовані, проте такий стан триває до тих пір, поки не створено громадянське суспільство. Ф. Лассаль для образного сприйняття логіки міркувань звертається до мудрості філософів-поетів минулих століть. “...На жаль, тут-то і застосуємо вірш Вергілія: *Sic vos non vobis!* Створюєте ви, але не для себе”. Дійсно, конституція існує в кожній країні

повсякчас, і немає більш помилкової, що веде до суперечливих висновків, поглядів, ніж дуже поширена, панівна думка про те, що конституція складає особливість новітнього часу. Навпаки, кожна країна, — зазначає далі Ф. Лассаль, — обов’язково володіє реальною конституцією подібно до того, як хорошим або поганим пристроєм володіє кожне тіло, кожен організм”.

Щоб з’ясувати характер конституції, слід визначити головне. Адже повинні ж існувати в кожній країні які-небудь реальні співвідношення сил. “...Звичайний аркуш паперу перемагається дійсною конституцією, фактичним співвідношенням сил у країні”. Далі автор закликає подумати не про писану, а дійсну конституцію, тобто про те, щоб змінити існуючі в країні реальні співвідношення сил на користь громадян. Це приводить Ф. Лассалю до емоційного, проте точно сформульованого висновку про тих, хто перебуває при владі і їй служить.

Звертаючись до своїх слухачів, він висловив таку думку: “Панове, государям служити набагато краще, ніж вам! Їх слуги — не красномовці, якими часто бувають слуги народу, а люди практичні, такі, що інстинктивно розуміють суть справи”²³.

Сформульовані Ф. Лассалем ще у середині XIX століття доволі зрозумілі й ґрунтовні висновки про конституцію та її властивості, а саме: якою їй бути — лише юридичним актом або реально діючим правом, відповідати всім вимогам основного закону держави — має пряме значення висловлювати в нашому дослідженні питання теорії конституційного правосуддя. Праворозуміння верховенства і цінності конституції не без підстав віднесено до знань “конституційного мистецтва і конституційної мудрості”. Проте не в усіх судженнях Ф. Лассаль виявляв послідовність, а його висновки мали спірний характер: “Конституційні питання, перш за все, не питання права, а питання сили; справжня конституція країни складається з існуючих у країні реальних, фактичних співвідношень сил; писані конституції тільки в тих випадках міцні й цінні, якщо слугують точним вираженням дійсних, існуючих у суспільстві співвідношень сили... Це також стосується до організації служителів правосуддя...”²⁴.

Уважне вивчення історичних актів і поглядів юристів минулих часів, як ми переконалися, звертаючись до праці Ф. Лассалю, наочно показує, що суттєвий вплив на зміст конституцій чинить співвідношення політичних сил і економічних інтересів осіб, які перебувають при владі, а політична воля парламентів тільки закріплює таке співвідношення юридично.

Звертаючись до основних методологічних підходів у праворозумінні, ми виходили з того, що практично осмислення суті права як соціального явища неминуче приводить дослідника до оцінки діючого права. Який метод пізнання досліджуваного предмета слід обрати, залежить від критерію правового змісту норми відповідним цінностям, які однаково розуміються суспільством і державою. Якщо керуватися тільки принципом “верховенства права”, як пропонують прихильники “природного права”, можна опинитися в полоні нескінченних дискусій, коли категорії “свобода”, “справедливість”, “рівність”, “мораль” кожного разу розумітимуться у зв’язку з різними переконливими міркуваннями про права людини, власність, покарання тощо. Академік Імператорської академії наук, професор Оксфордського Університету П.Г. Виноградов у своїх “Нарисах з теорії права” (1915 р.) наводить з огляду на це дуже переконливе розуміння доктрини природного права, “...яка зіграла важливу роль у світовій історії і що привертала до себе уми абсолютно по-різному налаштованих людей, і за найрізноманітніших обставин не має вагомих підстав”. Звертаючись як аргумент до категорії “покарання”, учений зазначає: “Покарання, поза сумнівів, розглядалося всіма державами як природний наслідок злочину, хоча деякі моралісти вважали за краще надати можливість покарання Богу і дивитися на злочин як на гріх. Проте чи можна сказати, що навіть у сучасному юридичному житті люди згодні з метою і завданням покарання? Чи є воно засобом придушення і відсікання шкідливих членів (Платон)? Або це міра виховної дисципліни (Арістотель)? Або це насамперед міра залякування (І. Бентам)? Або це необхідне моральне спокутування (І. Кант)? Або це медична міра лікування (Ч. Ломб-

розо)? Отже, варто тільки озирнутися навколо, аби побачити, що зміст природного права змінюється і що звести його до однаманітного і постійного кодексу неможливо”²⁵.

Проте, чи означає це, що природне право або право розуму є фантастичним і абсурдним непорозумінням? Звичайно, такий висновок був би помилковим. Проте не позбавлена логіки думка професора П.Г. Виноградова у вказаному контексті: “Природне право — це апеляція на Цезаря до Цезаря ж, краще обізаного. Ця апеляція, що заявляється суспільством взагалі або кращими мислителями суспільства, не проти окремих рішень або норм, а проти цілих систем позитивного права. Законодавці покликані покращувати право за допомогою окремих законодавчих актів; судді можуть значно виправляти право своїми рішеннями в окремих випадках. Але і мудрість законодавця, і справедливість суддів самі по собі є однаково безсилими проти системи, адже одні й другі керуються визнанням загальної авторитетності позитивного права”²⁶.

Таким чином, доктрина природного права, як і сам принцип “верховенства права”, будучи вченням з його могутнім впливом на утворення міжнародного права, на демократичні реформи публічного права, що керувалась ідеєю суспільного договору і правом особистого буття, безпосередньо залежить від доктрини загальної рівності перед законом. Так само, як і вчення про права людини здійснило суттєвий вплив на сучасні юридичні концепції, які, у свою чергу, були виведені з умоглядних доктрин теорії природного права. Проте той факт, що в еволюції юридичних ідей природне право (*jus naturale*) мало величезне значення для позитивного права (*jus gentium*), ще не робить його кодексом, до параграфів і статей якого могли б звертатися судді при відправленні правосуддя. Кожного разу, коли правове дослідження звертається від дійсного до ідеалів, починається відхилений аналіз суттєвих властивостей права з боку справедливості, рівності, свободи і гуманізму.

Проте при такому методологічному підході легко втратити критерій якості форми і якості змісту права, що явно завдасть

збитку практичній юриспруденції. Держава, як і саме суспільство, спираються на основні правові цінності: законність і правопорядок. Соціальна роль держави полягає у здійсненні управління суспільством, і тому основний засіб, який воно використовує для врегулювання і впорядкування суспільних відносин, — це право. Навіть при суттєвому впливі на право таких моральних стандартів, як справедливість, рівність, свобода тощо, немає підстав погоджуватися з позицією теоретиків права, що “несправедливі акти... можуть вважатися нікчемними і заперечними. Явно несумісний із справедливістю нормативний акт є нікчемним і в будь-якому разі не повинен застосовуватися. Водночас інші несправедливі акти є заперечними і повинні застосовуватися до відповідного рішення компетентним судом”²⁷.

Можливо, захоплення принципом “верховенства права” без урахування доктрини верховенства Конституції в правовій системі норм як регуляторів суспільних відносин розкриває природу постановки питання про судову “справедливість” права. У такому разі може виникнути ситуація, коли природне право, а отже, принцип “верховенства права”, набувають значення “юриспруденції, що висить у повітрі”. Зауважимо, що справедливість як метод здійснення судового розсуду є невіддільною від складної правової системи, що відповідає своїй меті. Цей метод назавжди збереже свою цінність і завжди застосовуватиметься під час ухвалення рішень суддями, для того щоб заповнити правосвідомістю нерухомість загальних норм, які встановлюють правопорядок у суспільстві.

Немає можливості детально розглядати методологію дослідження права як соціального явища. Наведені вище концептуальні позиції, що мають пряме відношення до праворозуміння, безумовно, не вичерпують різноманіття існуючих у теорії сучасних підходів, які є не менш привабливими за своєю методологічною спрямованістю. Заслуга теорії прав є особливо значущою, коли вона звертає пильну увагу в дослідженні забезпечення відповідності змісту норм права критерію права²⁸. У цьому значенні

вагомий внесок учених-теоретиків Інституту держави і права імені В.М. Корещького НАН України в дослідження проблем верховенства права як принципу правової системи явно проявив новий рівень розвитку правової думки, що є цінним і плідним для науки і практики конституційного права²⁹.

Ми бачимо, таким чином, що, коли компетентна законодавча влада видає закони, Президент України і уряд країни зобов'язані слідувати їм, приймаючи свої підзаконні акти. Проте кожен суб'єкт влади, діючи самостійно відповідно до свого конституційно-правового статусу, опиняється під контролем судової юрисдикції. Особливістю судового контролю є конституційна необмеженість і здатність судів остаточно вирішувати питання державного і суспільного життя, зокрема питання встановлення не лише фактів, а й права. Як саме відбувається перехід влади до судів і як слід розглядати це явище з позицій теорії конституційного права й існуючого конституційного правопорядку, можна з'ясувати, якщо звернутися до питань судової влади.

2. Конституційно-правові аспекти посилення судової влади

Застосовуючи методологію дослідження актуальних питань теорії конституційного правосуддя, насамперед, необхідно з'ясувати, що означають такі категорії, як “судова влада”, “правосуддя”, “суд”, і як вони співвідносяться з розумінням у науці “конституційної юрисдикції”, яка може реалізовуватися в конституційному судочинстві (його процесуальних формах). Постановка проблеми висхідної “сили” судової влади зумовлена тим, що в законодавстві очевидним стає наповнення її новими повноваженнями у вирішенні спорів, зростає обов'язковість судових рішень, які забезпечуються відповідальністю і навіть кримінальним покаранням посадовців згідно із ст.382 КК України за їх невиконання — достатньо переконливі аргументи, що підтверджують можливості впливу правосуддя на всі сфери державного

і суспільного життя. Звернемо увагу на позицію вчених, які вважають “єдиною формою реалізації судової влади — правосуддя”, а методами (способами) його здійснення — різні види судочинства: конституційне, цивільне (а також арбітражне), адміністративне і кримінальне”³⁰. Досліджуючи питання призначення конституційного правосуддя, професор С. Несмеянова переконана, що в цілому “судова влада, основним призначенням якої спочатку було здійснення тільки правосуддя, вийшла за межі цієї функції, що спричинило зміну повноважень органів судової влади. Зокрема, самостійною організаційно-правовою формою її реалізації став конституційний судовий контроль”³¹. Проаналізуємо, наскільки такі судження вчених відповідають сучасній теорії й практиці і як вони відображають тенденції в концентрації судової влади, посиленні її інструментальної ролі в державному і суспільному устрої країни.

У сучасній конституційній державі “суд є, насамперед, хранителем діючого права; але потім, застосовуючи право, він продовжує бути і творцем нового права”, — писав на початку ХХ століття відомий філософ і правознавець Б.О. Кістяківський³².

Суспільство дивиться на суди як на владу, що приводить у дію право, виражене в Конституції та законах, коли необхідно вирішити спір, коли встановлюються факти і коли важливо визначити правомірність застосування владних повноважень у дії або бездіяльності суб’єктів публічної влади. Водночас ставати “творцем нового права” суд у своїй діяльності може тільки у разі прямого припису в Основному Законі, проте і таку функцію можна допускати умовно, адже не може бути в державі при “єдиному законодавчому органі” ще один паралельний суб’єкт законодавчого владарювання.

Усе це стане зрозумілішим, коли ми розглянемо категорію “суд” у значенні “судова влада”. Для конституційного права важливим є порівняльне пізнання суті судової влади, яка за своїм призначенням є такою, що заснована для застосування Конституції та законів, а це означає, що природа судової влади дає змогу

проявляти владні начала, що встановлюють у державному масштабі ставлення до подій і фактів, що мають важливе значення для життя суспільства. Повноваження судової влади за допомогою законів зосереджуються в сучасних умовах у сфері судової діяльності, й усі інші суб’єкти державної влади зацікавлені в її посиленні. Органам судової влади належить право остаточного вирішення спорів і конфліктів, а отримання переваг і задоволення інтересів залежить від судів. У їх рішеннях дається авторитетне визначення того, в чому полягає зміст і спрямованість чинної норми Конституції або норми закону, при цьому суди у своїх правових висновках спираються на громадську правосвідомість.

Суди не можуть конкурувати з правотворчою законодавчою діяльністю парламенту. Її спрямованість — забезпечення правом держави, проте не правом певного змісту, не даним *apriori* правом. Парламенту властиве те, що зміст права не зв’язує його правотворчу діяльність, яка створює нові рівні (покоління) законодавства. Адже загальновідомо, що не існує вічних законів і звичаїв. Судова влада постійно перебуває поруч, виявляючи інтерес до всіх процесів нормативного регулювання відносин у державі. Чим зумовлений такий інтерес судової влади?

Динамічний розвиток суспільства потребує оперативного управління, і загальнозначуще розпорядництво є прямою функцією держави, яка, використовуючи значення законодавчих постанов, відображається у праворозпорядчих актах глави держави й уряду. Така практика є конституційно-правовою, оскільки ґрунтується на конституційних повноваженнях вказаних суб’єктів влади, і нормативні приписи, що відповідають Конституції, стають частиною правової системи, її регулюючого змісту. Отже, у створенні позитивного права бере участь не лише законодавець, надаючи суті права належну форму, а й визнані Конституцією суб’єкти владних повноважень, які в строго встановлених межах не можуть інакше, ніж згідно з ч.1 ст.19 Конституції України, приймати акти загальнообов’язкового характеру. З цією метою конституційна норма визначила правовий порядок регулювання

суспільних відносин усіма суб'єктами публічної влади, а саме: “На підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України”.

Таким чином, головні правові орієнтири проявляються в судовій сфері. Сучасне бачення права дає змогу внести конкретизуючу визначеність у розуміння конституційної норми права як початкового елемента системи права, що пов'язане з такою категорією правопорядку, як “конституційність”. Суб'єкти правотворчості розглядають можливість видавати власні акти як нормативно-правові приписи у вигляді самостійних правових настанов. Проте завжди буде доречно поставити запитання — яка їх юридична природа: а) конституційна; б) правотворча (законна); в) нормативно-приписуюча (розпорядча і підзаконна).

Зазначимо, що категорія “конституційність” орієнтує, насамперед законодавця, на початкову базу правотворчості — первинне конституційне регулювання. Позитивне праворозуміння здатне викликати правову активність у уповноважених суб'єктів, які задля виконання своїх функцій видають акти, що конкретизують конституційні принципи, проте правове регулювання відбувається переважно на виконання законів. Допоки сфера громадських відносин залишається нерегламентованою в законодавчому порядку, його регламентація в порядку виконання владних повноважень, закріплених за Президентом, урядом, є не лише можливою, а й необхідною. Такий вид правового (підзаконного) регулювання часто втручається у сферу виняткової компетенції законодавчої влади, а отже, відбувається “захоплення” чужих повноважень, яке в конституційному праві називають “неконституційним втручанням” в юрисдикцію органу державної влади (перевищення повноважень). У таких випадках панування права, як змістовна категорія Конституції, передбачає і вимагає послідовного і строгого здійснення початку “підконституційності” у виданні всіх інших нормативно-правових актів. Якщо в них проявляється наявність надконституційних повноважень у законодавця, так само як і у глави держави або уряду, це явище

стає предметом уваги судової влади, але тільки як арбітра спорів, оскільки це пов'язано з “правом диспенсації”, правом видання виняткових актів, що підлягає судовому розгляду, якщо правові акти суперечать суті правової держави. Водночас визначити ту межу, яка б точно фіксувала і розмежовувала “конституційність” і “законність” у з'ясуванні змісту нормативного акта, виданого суб'єктом публічної влади, встановлювала тим самим право на його прийняття і допустимість регулювання цим актом (нормою, що встановлює права та обов'язки учасників правовідносин), є доволі складним завданням не лише теоретично, а й практично. З цим дуже часто не можуть впоратися не лише судді, а й учені-експерти.

Зрештою, звернення до суду зумовлене тим, що важливою гарантією конституційного ладу постає судова влада, покликана встановлювати “конституційність” і “законність” актів публічної влади.

Проте позитивне право при всій його нормативній силі не створює жодних перешкод, в широкому значенні, законодавчій творчості держави (парламент, Президент, уряд), а існування відособлених суб'єктів права, наділених компетенцією для здійснення активної правозастосовчої діяльності, взаємодоповнює правотворчий процес. Отже, формується правова система, і від того, якою є правова ідеологія і правова політика в системі правового регулювання, право віддає перевагу тому чи іншому суб'єкту влади. Можливо, на сьогодні це може здатися дещо категоричним, проте вольовий характер влади змушує суспільство зважати на те, що “...нормативне право, — як вважав Б.О. Кістяківський, — це те, що держава наказує вважати правом...”³³.

Цей процес безпосередньо відображений у законодавстві (писаних законах), і легітимність позитивного права через використання відповідної процедури підтверджується актами, якими зобов'язані керуватися фізичні та юридичні особи.

У своїх дослідженнях Б.О. Кістяківський дійшов ґрунтовного висновку: “У правовій державі всі відносини владарювання

виражаються і закріплюються у правових нормах... тільки якщо влада сприяє тому, що повинно бути, тільки якщо вона веде до панування ідеї права, тільки тоді ми можемо виправдати її існування, тільки тоді ми можемо визнати її правомірною...”³⁴. Висновок мислителя-правознавця сприймається нині однаково щодо кожного суб’єкта влади, але заслуговує на особливу увагу, коли це стосується судової влади у правовій державі. У чому ж вбачається глибокий сенс такого переконання вченого?

Влада державна по суті є єдиною, проте проявляється у різних сферах, що створює відмінність завдань діяльності, а це робить необхідним при розподілі функцій суб’єктів влади кожної влади мати свої органи, що здатні їх здійснювати. Безпосередньо цей загальний принцип слід віднести і до судової влади, яка обумовлена внутрішньою спеціалізацією, що прямо передбачає створення органів судової юрисдикції. Проте, розділившись, кожен вид юрисдикції не стає силою, яка має окрему і абсолютно незалежну сферу впливу щодо цілей правосуддя, оскільки джерелом юрисдикції є загальна державна воля і конституційний лад, в якому судова влада не має власних інтересів, не має повноважень управління, а лише покликана служити інтересам суспільства і бути гарантією прав і свобод людини. Судова влада не може створювати під час судової діяльності нових норм. Більше того: судова влада позбавлена законодавчої ініціативи, оскільки застосовує закон (у тому числі норми міжнародного права) у межах конкретно-визначеної справи, яка прийнята до розгляду. Судова влада отримує право на існування в Конституції, а юридичну силу — в законодавчому закріпленні її організаційної системи і юрисдикцій, що проявляється в різних формах встановленої законом судової процедури і рішеннях, що приймаються. Участь будь-яких інших суб’єктів влади в судовій діяльності є несумісною з їх природою і призначенням як самостійних органів державної влади. Не має права впливу на судову владу і глава держави, оскільки принцип поділу влади дає змогу закріпити на конституційному рівні внутрішню самостійність і незалежність юрисдикційних сфер правосуддя.

Свого часу видатний державознавець М.М. Коркунов пояснив, що юридична організація держави будується переважно на поєднанні дії кількох самостійних, незалежних одна від одної вольових спрямувань, в основі організації яких лежить взаємодія. “Дуже часто конституції самі навмисно, так би мовити, дроблять волю установ, які покликані здійснювати функцію державної влади”, — зазначав учений. Проте поняття влади і волі не можуть бути тотожними, оскільки воля сама по собі не є владою. Відбувається те, що в реальному житті воля прагне до влади, отримує владу. Цей феномен походження владних функцій, встановлених конституцією, проникливий теоретик ХІХ століття пояснював дуже переконливо: “Для владарювання потрібне лише усвідомлення залежності, а не її реальність. Тобто влада є силою, що зумовлена не волею того, хто володарює, а усвідомленням залежності того, хто підвладний”. Реалістичне розуміння судової влади в цьому сенсі може бути назване хіба що в тому значенні, що воно не спирається не на жодні метафізичні припущення, оскільки громадянам, як і органам публічної влади, доводиться на кожному кроці стикатися з проявом судової влади, воля якої полягає в судових актах. Для суду, якщо він вирішує спори про право або за фактами існування такого права, не має значення, чи знають учасники правовідносин закон або своє право. “Адже закони в науковому сенсі не залежать від того, чи знають їх люди... Закони, виражаючи лише вже існуючу одноманітність явищ, не можуть бути причиною цих явищ. Закон пояснює нам — не чому явища здійснюються, а тільки як вони здійснюються...”³⁵.

У цьому полягала не лише спроба знайти відмінність права від закону, а й пояснення М.М. Коркуновим його розуміння права як позитивістської категорії: “Вічне право має сенс тільки як вимога дотримання відомої поведінки людьми, а не як сама собою встановлена одноманітність їх поведінки... Закон — це необхідний порядок. Право, навпаки, невпинно порушується навіть тими, хто знає і визнає його...”³⁶. Звідси випливає, що в організованому законами суспільстві, коли однаково присутні право і

закон, немає потреби шукати для встановлення істини визначення абсолютної відмінності права і закону, оскільки зрозумілим і доведеним у науковому сенсі є верховенство права, що дає змогу визначати пріоритети і для оцінки явищ та обставин, а в конкретних відносинах — вимагати виконання обов'язків щодо чужого інтересу (приватного або публічного). Таке здійснення вимоги щодо права заявника (суб'єкта права) встановлюється судом за допомогою вказаних у нормах закону або характером об'єктивно обов'язкових вимог. Адже, застосовуючи право і закон, суд керується як ідеальними, так і реальними уявленнями про право, з'ясовуючи його сенс, закладений, насамперед, у конституційній нормі. Не виключено, що суд визнає, що закон виражає не те, що має бути, а те, що є насправді, адже загальноновизнаним розумінням закону є узагальнене вираження ним дійсності. Отже, виникає можливість поєднати розуміння волі, що проявляється насамперед у правосвідомості осіб, які здійснюють судову владу, і вказати причину зосередження "сили" саме цієї влади в умовах розмежування владно-вольових повноважень інших суб'єктів державного управління справами суспільства.

Які обставини можуть бути поясненням такого розуміння "сили" судової влади?

Як інститут виключно правовий, суд не має жодного зв'язку з будь-якою релігією, з певними формами політичного впливу, адже він у такому становищі — незалежний суб'єкт держави, покликаний застосовувати закон. Центр його інтересу полягає саме в правових цілях, щоб направити до конкретних спорів неодмінні й непорушні норми Конституції та законів України. Звертаючись до динаміки громадського життя XIX століття, правознавець і філософ Є.М. Трубецької, залишаючись на позиції відродження природного права, не міг ігнорувати правову реальність і в "Лекціях з енциклопедії права" зазначав: "Спірні правові питання, що часто виникають, не можуть чекати вирішення їх законодавцем: раніше, ніж він приступить до їх вирішення, вони в окремих випадках, казусах вирішуються, крім його участі, прак-

тикою... В цих випадках, які часто повторюються, суд вирішує справу на підставі правових начал, що не знайшли вираження в законодавстві. Будь-яке рішення, ухвалене судом, має загальне принципове значення. Елементарна умова будь-якого правосуддя полягає в тому, щоб суд вирішував усі однорідні випадки на підставі одних і тих самих правил"³⁷. У цьому полягає не лише відмінна риса правосуддя, але і його здатність проводити точну межу між правом і тим, що не є правом, приведення до ясності системи юридичних понять, що також є перевагою судової влади, коли в її системній організації перебуває виділена спеціальна юрисдикція (конституційна, адміністративна), що, в певному значенні, продовжує судовим праворозумінням цільову спрямованість прийнятих актів законодавцем. Об'єктивним процесом слід вважати надання судовій владі права проводити офіційне тлумачення норм права, що допомагає усуненню суперечностей між самими нормами в одному або кількох законах, а що важливіше — забезпечувати перевірку на відповідність їх конституційним принципам і настановам верховенства Основного Закону держави. Саме через ці причини часто виникають суперечки про саме існування тієї чи іншої норми права. Звідси головним завданням судової влади є забезпечення панування в праві строгого і однакового порядку. З цим співзвучні висновки Ш. Монтеск'є, який у праці "Про дух законів" ще у XVIII столітті проголосив: "Щоб не було можливості зловживати владою, потрібний такий порядок речей, при якому різні гілки влади могли б взаємно стримувати одна одну"³⁸.

Суди завжди визнавалися "сильною" владою, яка через прояв обмежень, прописаних Конституцією та законами щодо збереження і дотримання правового порядку, здатна бути стримуючою перешкодою доцільності волі та привласнення повноважень впливу суб'єктами публічної влади. Саме суди, досягаючи правового результату, стримують у рамках закону іншу владу і визнають відповідального за порушення права як з боку приватної, так і публічної особи. При цьому вона підноситься в судових спорах

над авторитетом будь-якої іншої влади, якщо такою є вимога закону. Звідси цілком логічно постає висновок, що судова влада — це та влада, яка здатна встановлювати правомірність діяльності (поведінки) всіх суб'єктів права і вказувати, як має бути застосована сила держави для збереження конституційного правопорядку й законності у сферах ведення законодавчої та виконавчої влади. Філософська позиція полягає в тому, що тільки судова влада має можливість за процедурою, встановленою законом, визначити, які дії передбачає поняття права, виконанню яких людиною або публічний орган не може перешкоджати.

Отже, постановка питання про концентрацію “сили” судової влади вимагає від нас виокремлення тих повноважень використання волі, які дають змогу належною мірою стверджувати про верховенство і неухильне виконання всіма учасниками правовідносин судових актів, що мають юридичну силу, яка не підлягає оскарженню в будь-якій іншій сфері застосування влади. Коли йдеться про судову владу, принциповим питанням для теорії є встановлення реального обсягу повноважень, які забезпечують реалізацію судової влади, якщо об'єктом її застосування є спірні правовідносини. Це пояснюється тим, що відсутня більш-менш дієва, крім судової, процедура вирішення спорів у сфері компетенції між органами публічної влади, а найбільш відчутно це відображається на забезпеченні прав і свобод людини. У таких випадках принцип “сили права” залишається домінуючим і впливає на досягнення своєї мети. Судова влада проявляє свій потенціал захисту прав і свобод людини, якщо активно діють усі інші конституційні інститути, покликані ініціювати судовий захист.

Зважаючи на це, слід підкреслити, що юридична наука поки що не звернула увагу на слабкість існуючих і незастосування потенційних механізмів конституційно-правового забезпечення і безпосереднього впливу з боку Президента України на дотримання конституційних гарантій як законодавчою, так і виконавчою владою у сфері дотримання прав людини. У законодавстві міститься закритий перелік повноважень органів правосуддя, які

не мають самостійного застосування за їх ініціативою, але при цьому тільки в судовій системі існують презюмовані повноваження, що відображають право судів прийняти для вирішення будь-яке питання відповідно до ст.55 Конституції України. Саме закріплення в Конституції вищої компетенції судів, які здатні при вирішенні суперечок реалізувати владні повноваження, і встановлена при цьому обов'язковість виконання судових рішень усіма без винятку органами влади, місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, посадовими особами і громадянами, дає підстави стверджувати про зосередження “сили” судової влади на конституційному рівні. Разом із цими властивостями судова влада має в розпорядженні повноваження встановлювати не лише правомірність поведінки учасників суспільних відносин, а й правомірність самих законів. Це принципово новий аспект судової влади, що характеризується як самостійний і незалежний вид державної влади, що має вищий ресурс впливу, коли виникає загроза правам людини або конституційному ладу, праву власності тощо.

Судова влада не має таких властивостей, які має в розпорядженні законодавча і виконавча гілки влади в демократичному суспільстві, де існує така владна конституційна фігура, як глава держави. Судова влада не має права направляти і наказувати, проте саме ця влада має право бути почутою іншими. Але як будь-яка влада передбачає могутність, а за точним зауваженням Ж. Маритена, — “могутність без влади є тиранією. Отже, влада означає право”³⁹. Насправді зосередження повноважень судової влади підтверджується потенційною здатністю застосування найбільш чутливої для суб'єктів права, часто примусової санкції у разі невиконання її рішень або вимог дотримання норм права.

У реальне життя поступово приходять розуміння того, що знання про судову владу потребують серйозного переосмислення наукою у рамках єдиної доктрини, що в усій глибині й складності проявів судової влади підкреслює її значення як феномену державного авторитету. Саме легітимність судової влади створює в

громадській свідомості її здатність бути авторитетом вишого зосередження справедливості, а отже, створювати і відображати авторитет права. І це незважаючи на те, що стан українського правосуддя має поки що серйозні деформації, що явно віддаляє його від ідеалу, і воно поставлене в умови “зв’язаної залежності” від інших суб’єктів влади, а самостійність судів у ряді випадків — швидше формальна категорія. Проте не можна заперечувати, що суди мають реальну можливість впливати на суспільні відносини, оскільки в основі судової влади закладені такі цінності, як право, правосвідомість, справедливість, можливість захистити права і свободи особи, відновити порушене право, забезпечити реальний конституційний лад. Судова влада сильна тим, що з будь-якого питання досягає правового результату через судовий розгляд і примусове виконання судового рішення. Маючи в розпорядженні у структурі влади конституційну юрисдикцію, судова влада має такий засіб, як утвердження необхідного для суспільства праворозуміння в багатьох спірних правовідносинах, остаточне вирішення конфліктних ситуацій усередині влади, ціннісне сприйняття права при охороні й захисті Конституції, і це слід відносити до реальних аспектів “сили” судової влади. З огляду на це, аналізуючи систему судової влади, дуже скептично оцінили її російські автори М.О. Колоколов і С.Г. Павліков. У своїй праці вони дійшли такого висновку: “...не будемо забувати, що і наділений державною владою суд іноді фактично не більше ніж ритуал, символ, ляльковий театр, а іноді просто фарс”⁴⁰. Дуже відверте, проте надмірно скептичне зауваження, що пов’язане з окремими випадками і має суб’єктивний характер, а тому навряд чи може сприйматися наукою в узагальненому вигляді. Ці автори таким судженням порушують власну логіку об’єктивного дослідження, оскільки посилаються на працю відомого вченого німецької юриспруденції Нікласа Лумана “Влада”, в якій він зауважує, що питання про суть будь-якого виду влади “неминуче повертає нас до суспільства — умови виникнення самої можливості влади”⁴¹. Тобто не можна забувати, що джерелом влади в державі є, насам-

перед, народ, як зазначається в Основному Законі (ч.2 ст.5 Конституції України). Це визначає початкову базу конституційної природи судової влади, якій надано право використовувати владу в межах судової компетенції, встановленої Конституцією та законами.

Остання обставина, а також відсутність необхідності кожного разу аналізувати сутнісну характеристику судової влади зумовили висновок про зосередження судової влади, яка через законодавчі норми легітимно утверджує “силу судового впливу” не лише на правомірність громадської поведінки, а й на владовідносини органів публічної влади. Вважається, що ні в кого не виникає сумнівів, коли йдеться про судову владу, яка представлена не абстрактними органами, а судовою юрисдикцією з її можливостями забезпечувати конституційний лад у країні, оцінювати дотримання законів у виборчих кампаніях, визначати легітимність спеціального статусу представників народу в парламенті та органах місцевого самоврядування, а також право на отримання мандату глави держави (мається на увазі процес оцінювання Верховним Судом України відомостей про порушення закону за підсумками голосування при обранні Президента України в 2004 р.).

Очевидно, що встановлене для органів правосуддя право визначати, кому закон віддає перевагу в задоволенні інтересів, пов’язане з повноваженнями судів, які вони мають щодо учасників судочинства. А це і є реальна судова влада. Стосовно організації судової влади судові владовідносини мають характер стосунків: суддя — учасники процесу. Проте якими вони є за своєю суттю?

Доречно навести судження названого вище Н. Лумана. Він безпосередньо вказує на джерело сили і ефективності судової влади, її авторитет. “Влада стає могутнішою не тому, що вона має досконалий механізм примусу, а тому, що вона виявляється здатною домагатися визнання своїх рішень...”⁴². У публічно-правовій сфері суди як органи конституційної та адміністративної

юрисдикції мають право зобов'язувати Верховну Раду України, Президента України виконувати прийняті судові рішення. Хіба це не вагомий доказ сили судової влади?

Зважаючи на це, наше завдання — звернути увагу на специфіку категорії “судова влада”, яка істотно відрізняється від поняття “державна влада”, що відображає складність проблеми, яку порушено. У літературі трапляються й інші поняття, що є близькими до першої категорії: “влада правосуддя”, “влада суду” тощо. Конституційна теорія і наука державного будівництва схильні використовувати сталі поняття “правосуддя”, “суд”, “судова система”. У Конституції України розділ VIII має назву “Правосуддя”, що узагальнено означає “судову владу”, яка функціонально покликана займатися виключно судочинством. Використання в конституційних нормах різних понять істотно знижує значущість судової системи, що є судовою владою, як різновид публічної влади, що походить від влади народу.

Тут мають бути присутні не лише логіка побудови моделі державної влади, яка здійснюється на принципах її поділу на владу законодавчу, виконавчу та судову (ч.1 ст.6 Конституції України), а й змістова єдність конституційних категорій. Правосуддя відображає судову функцію держави, є різновидом державної діяльності. Судова влада вказує на функціональну структуру владовідносин і визначає місце органів правосуддя в державному устрої. Таким чином, судова влада в механізмі поділу влади зосередила в системі судів загальної й конституційної юрисдикції такий обсяг повноважень, які дають їй змогу знаходитися в державі не лише на вершині впливу при вирішенні всіх конституційно-правових спорів, а й визначати розвиток правової системи на концептуальному конституційному фундаменті.

При такому підході до розуміння судової влади відкривається шлях до вироблення загального поняття “судова влада”, яке є ширшим, ніж конституційне поняття “правосуддя”, оскільки воно не може зводитися до органів, що мають спеціальні повноваження, або форм їх здійснення, що не закінчується також ухва-

ленням судових рішень, які є обов'язковими для виконання всіма суб'єктами права, яких вони стосуються. Конституційно-правова природа судової влади вказує на її особливий зміст і призначення як особливий вид публічної влади, без якої не може існувати жодна держава, а суспільство визнає за судовою владою авторитет вищої компетентності в праворозумінні й застосуванні Конституції та законів.

Визнаючи за судовою владою її можливості проявляти верховенство і силу, що відображають верховенство права і верховенство Конституції, було б украй сумнівним відносити її “...до особливого виду державно-управлінської діяльності, тобто набутої суспільством особливої форми взаємовідносин, через які більшість визнає необхідність наявності владних повноважень у руках правлячої судової олігархії та підкорюється їй”⁴³. Спроба досягти критичної оцінки судової влади таких судженнях виявилася явно невдалою, якщо врахувати, що автор наведеного висловлювання — російський учений і екс-суддя М.О. Колоколов вже більше 10 років у своїх публікаціях впроваджує ідею особливої ролі судової влади в державному управлінні, що кардинально суперечить не лише з теорії, а й практиці здійснення правосуддя⁴⁴. Загальноприйнятим є розглядати судову владу (суди) як неупередженого посередника, наділеного владними процесуальними повноваженнями для вирішення суперечок, що виникають між суб'єктами права, проте ніяк не суб'єкта (учасника) державного управління. Судова влада покликана займатися правосуддям і тільки правосуддям. Існує доволі тверда позиція в науці, що судова влада має самостійний судовий механізм, який забезпечує реалізацію судової функції держави. Конституційне розуміння механізму судової влади прямо співвідноситься з механізмом цілеспрямованості судової системи, яка самостійно формує свої цілі, напрями судової політики, маючи єдність складу, організації та структури системи. Слід враховувати при цьому природу судової системи, яка залежить від її складу (побудови гілок і рівнів), а зміни, що визначаються законом про судоустрій, призводять

до зміни усієї системи. Судова система прямо передбачає створення органів (судів), що здатні реалізувати судову функцію і професійно забезпечувати судову компетенцію при розгляді питань, віднесених процесуальними законами до її відання. У механізмі судової влади судочинство є за своїм складом самостійним видом діяльності, в якій мають бути присутні процесуальні норми, суб'єкти права і процесуальні правовідносини. Механізм судової влади визначає внутрішній зміст функції правосуддя, в якому закладені судові юрисдикції, вони ґрунтуються на конституційних принципах організації судового порядку. Отже, пізнання природи і внутрішньої організації судової влади дає можливість побачити її складноелементний склад, який дозволяє їй бути "владою права і справедливості". Вираженням дійсно авторитетної влади, яка в правосудді реалізує верховенство права як найважливіший принцип утворення всіх структур у Європейській спільноті, зокрема, який стосується договірного процесу і діяльності країн, що входять до Європейського Союзу (ст.6 Договору), є характеристика судових повноважень, які виходять за рамки традиційної функції правосуддя. Її виклав Голова Верховного Суду РФ В.М. Лебедев: "...Не повинно бути такої правової ситуації, при якій громадянин не міг би в судовому порядку порушити питання про відміну неконституційного нормативного акта"⁴⁵. Таких постановочних проблем у теорії судової влади існує велика кількість. Тому існують різні погляди вчених на судову владу, її організаційну систему і судову діяльність, що пояснює незавершеність і дискусійний потенціал інституту судової влади в державному устрої⁴⁶. Безперечно, в розумінні судової влади як категорії конституційного права її самостійне значення є значущим для всіх складових державної влади, оскільки вона є рівноцінною і незалежною, проявляє властивості влади в конкретних органах правосуддя, що покликані авторитетом права (закону) давати оцінки застосуванню права різними публічними органами, приватними особами, громадськими структурами. Такі оцінки, що виходять від судів як апарату судової

влади, можливі тільки під час здійснення правосуддя, виконання судьями судових процедур, що характеризує їх як офіційні державні органи влади.

Особлива функція і змістовне призначення в здійсненні правосуддя належить Конституційному Суду, який виділяється в структурі судової влади спеціальною конституційною юрисдикцією і вказує на верховенство в досягненні цілей судочинства. Офіційне вираження мети Конституційного Суду отримують в Конституції кожної держави, де утворюється (конституюється) цей орган судової влади. Феномен конституційного правосуддя полягає в тому, що в ньому закладені можливості не лише бути особливим суб'єктом судової влади в державі, а й у концентрованому вигляді реалізувати її через використання реальних повноважень у забезпеченні верховенства Конституції, її охороні шляхом здійснення судочинства (ч.3 ст.124 Конституції України). При цьому констатація правосуб'єктності Конституційного Суду підтверджується конституційною формулою про те, що він є "єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні" (ч.1 ст.147), оскільки "вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України та дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України" (ч.2 ст.147). Таким чином, через конституційне правосуддя встановлюється такий конституційний лад, при якому конституційна юрисдикція є вищою при оцінці актів усіх інших органів публічної влади. Звідси випливає, що судова влада посідає в державному устрої місце вищої державної влади, і як не без підстав вважає професор Г. Нікеров: "Судова влада, хоча і менш помітна, ніж інші гілки влади, видимо і невидимо керує ними"⁴⁷. Таке становище пояснюється наявністю у неї найефективнішої функції влади, коли її орган здатний приймати рішення, які "є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені" (ч.3 ст.150 Конституції України). Саме Конституційний Суд отримав повноваження контролювати інші гілки влади, виносити остаточні рішення за актами, що пов'язані з політичною волею суб'єктів

влади, а також створювати умови преюдиції для судової системи, якщо буде встановлено, що необхідно забезпечити однакову практику при розгляді судами загальної юрисдикції позовів, у зв'язку з правовідносинами, які можливі внаслідок дії неконституційного акта. Це прямо передбачено статтею 74 Закону України “Про Конституційний Суд України”. У своїй сукупності повноваження Конституційного Суду України дають підстави стверджувати про конституційно сформульовану модель розділеної судової влади, де контрольні повноваження відповідають принципам судової доктрини: якщо права і свободи порушені державною владою, якщо виник конфлікт сторін, що сперечаються, — суб'єктів публічної влади — їм надається можливість звернутися до суду. Цінність судової доктрини підтверджується Конституцією України (ст.55, частини 2, 5 ст.124), яка надає вищу державну владу судам, підпорядковувавши конституційністю вимогу діяти і здійснювати управління державою на основі та в порядку, встановленому Основним Законом.

3. Теорія визначає вирішення проблем з конституційного правосуддя

▼ Конституційна доктрина єдиного органу конституційної юрисдикції

Наука конституційного права накопичила певний обсяг знань про конституційне правосуддя і його змістовні прояви — конституційний нормоконтроль, офіційне тлумачення Конституції та законів, вирішення спорів про право і відповідність повноважень конституційних органів влади і місцевого самоврядування. Конституційно-правові відносини як предмет аналізу конституційного правосуддя визначаються питаннями відання, що підлягають розгляду в порядку конституційного судового провадження. До них належать як владно-правові дії компетентних органів держави, так і міжнародно-правові акти, що підлягають до їх виконання

державою перевіряти на відповідність Конституції і включення до національного законодавства за згодою Верховної Ради України на їх обов'язковість. Призначення конституційного правосуддя зумовлене його цілями і завданнями, а також питаннями виняткового ведення, що є відображенням загальної тенденції посилення ролі судової влади, коли в механізмі держави закладений принцип поділу влади.

При цьому строго дотримується головна умова конституційного правосуддя: утримуватися від встановлення і дослідження фактичних обставин, коли це належить до компетенції інших судів або державних органів, а отже, займатися виключно питаннями права. Ініціатива при розгляді справ у порядку конституційного провадження не може виходити від самого суду, що не дозволяється Конституцією.

Таким чином, складається сукупність ознак і характерних особливостей, що дають змогу мати чітке уявлення про конституційне правосуддя як особливий вид судової діяльності. Праворозуміння статусу органу, наділеного Конституцією та законом, пов'язано із спеціальними повноваженнями у сфері судової влади, підкреслюється винятковою юридичною силою його рішень, що не підлягають оскарженню з остаточним підсумком прийнятих висновків про право. Чи можна у такому разі стверджувати про завершеність конституційно-правової моделі конституційного правосуддя? Швидше, тут присутнє доктринальне визначення вищих судових повноважень вирішувати питання конституційного характеру, що відмежовує конституційно-судову компетенцію від законодавчої та правозастосовчої в загальному правосудді. Професор Г.А. Гаджиев відмічає характерну особливість конституційного правосуддя, застерігаючи про те, що “системну, глибоку зміну закону може здійснити тільки сам законодавець”, пояснюючи тим самим поняття “допустимості звернення” до Конституційного Суду і його призначення⁴⁸.

Зважаючи на те, що конституційне правосуддя постає самостійною категорією в конституційній доктрині, слід керуватися

змістовним визначенням місця і ролі Конституції в державній, громадській і правовій системах. Це означає, що з урахуванням процесуальних дій, мотивації поведінки учасників конституційного процесу присутність у конституційній моделі судової влади такого органу, що має конституційну юрисдикцію і що здійснює конституційне судове правосуддя, дає змогу забезпечити конституційні принципи і стандарти відносин між суспільством, державою та особою. Визначальним критерієм для них постає конституційність, відхилення від якого призводить до юридичної нікчемності актів, способів їх прийняття, забезпечуючи верховенство конституційних принципів і постулатів.

Для практики надзвичайно важливо, коли в державі існує орган, який забезпечує верховенство і вищу юридичну силу Основного Закону. Його конституційна компетенція означає, що питання чіткого з'ясування конституційного еталону безпосередньо переводяться в практичну площину. Такий висновок був теоретично обґрунтований системним дослідженням російського конституціоналіста, професора Т.М. Пряхіної, яка ідею про необхідність створення спеціалізованого органу конституційного контролю подала в конституційній доктрині в її політико-правовому значенні. "Саме Конституційний Суд, — як зауважила автор, — повністю відповідає значенню правосуддя і принципу поділу влади, заклав основи становлення суду як владної структури"⁴⁹. У жодній із Конституцій Української РСР, як і в інших конституціях радянського періоду, не закріплювалося поняття "судова влада", оскільки влада не співвідносилася з правом, а визначалася через тотожність "державна — означає політична влада". Наділення суду функцією судового контролю визначило владний характер рішень щодо всіх суб'єктів права, а конституційне правосуддя — здатністю мати визначальні рішення також для усіх судів, включаючи Верховний Суд України, в значенні конституційності судової практики.

Таке мотивування дає змогу з'ясувати, в чому полягала ідея створення спеціалізованого органу конституційного правосуддя,

який отримав закріплення в Конституції самостійного статусу як єдиного органу конституційної юрисдикції. Значення цієї обставини вже історично доведене і його складно переоцінити, оскільки в Конституції України 1996 р. конституційне правосуддя, що перебуває в судовій системі, структурно виділене в окремий XII розділ, де нормативно визначено обсяг повноважень змістовної насиченості єдиної конституційної юрисдикції. Конституційні параметри дають можливість розглядати конституційну юрисдикцію не лише інституціонально, а й функціонально, а це означає бачити її змістовну сторону і характер владних повноважень, які можуть бути реалізовані в конституційному судовому процесі. Отже, якщо виникає потреба представити наукову концепцію, що дає змогу об'єднати різні погляди, теоретичні підходи і обґрунтування, які розкривають конституційне значення нормативно закріпленого інституту конституційної судової влади, цю роль здатна відігравати наукова доктрина⁵⁰.

На відміну від формально-юридичного, доктринальне визначення всіх елементів, що становлять єдину конституційну юрисдикцію, пов'язане з практичною діяльністю, що довела спроможність конституційного правосуддя. При цьому наукова доктрина лише непрямим чином здатна впливати на конституційно-правотворчий процес. Водночас офіційно визнана доктрина не може обійтися без ціннісних суджень і поглядів на суть конституційної юрисдикції, її нормативну форму "єдиного органу", яким є Конституційний Суд України. Сучасна методологія дослідження конституційно значущого явища, закладеного в конституційній категорії "єдиний орган конституційної юрисдикції", суттєво розширює можливості аргументації наукового пізнання, проте це не позбавляє можливості критичної оцінки смислових понять, що виникли, створюючи уявлення про особливе місце конституційного правосуддя і конституційної юрисдикції. Поява в наукових публікаціях невластивого правосуддю поняття "конституційна юриспруденція", що підміняє конституційне поняття "конституційна юрисдикція", змістовно не

адаптована до конституційного правосуддя, що неминуче викликає сумнів в її визначенні юридичного значення і прийнятності для досліджень. Підміна термінів і понять у наукових працях, вільне використання категорій конституційного законодавства, що часто трапляється в літературі, — прямий шлях до помилок і зниження цінності науки конституційного права. Це породжує і дуже сумнівну якість праворозуміння, оскільки невідомо, що саме має на увазі дослідник. Для прикладу слід навести статтю М. В. Савчина “Конституційні цінності та конституційна юриспруденція в Україні”⁵¹. У ній автор зазначає: “Відповідно до юриспруденції Конституційного Суду України охоронюваний законом інтерес у його вузькому значенні перебуває виключно у логіко-смысловому зв’язку”. І далі автор, дуже оригінально розглядаючи еволюцію соціальних систем і конституціоналізму як його складову, так декларує власний висновок: “Кумулятивний ефект цих явищ полягає у модернізації суспільно-політичних інститутів, що мають наслідком посилення парламентаризму та конституційної юстиції”⁵².

Доволі дивні теоретичні висновки автора грішать помилковою термінологією стосовно юриспруденції, що прямо вказує на інший зміст цього поняття, а саме: йдеться про науку про право і таку, що належить до виду соціально-гуманітарної теорії. Визнаємо, що вони зовсім не тотожні змісту поняття “юрисдикція”. Отже, вважати елементом статусу Конституційного Суду юриспруденцію ніяк не можна, а ідея автора такого нововведення помилково характеризує його у вигляді “конституційної юриспруденції” або “юриспруденції Конституційного Суду України”⁵³. У таких випадках при використанні яких-небудь нових понять, визначень доречно не забувати латинський вислів “*omnis definitio periculosa est*” (будь-яке визначення є небезпечним). Науково-юридичні поняття, дефініції й визначення, що перебувають у науковому обігу, можуть бути розроблені доктриною, а при існуючих “легальних” формах вони розуміються в юридичній літературі як такі, що безпосередньо містяться в Конституції і в законах.

Описана обставина щодо заміни понять “юрисдикції” на “юриспруденцію” не є випадковою. Швидше, воно є спробою довільного введення будь-яких понять і термінів без об’єктивних передумов і не узгоджується із закономірностями законодавчої політики, що може породжувати велику кількість суб’єктивних тлумачень і суперечливі судження в юридичній науці.

Винятково важливим для дослідження є з’ясування природи і суті конституційної юрисдикції. Юрисдикцію Конституційного Суду можна в загальному вигляді сформулювати як надане Конституцією право єдиному органу правосуддя, наділеному винятковими повноваженнями, встановлювати конституційність актів і дій центральних органів влади, досліджувати через виявлення значення конституційних норм, положень конституційно-правові явища (проводити тлумачення) і забезпечувати охорону Конституції, вирішуючи спірні правовідносини, які виникають у практичній діяльності суб’єктів права. Це означає право Суду, говорячи образно, “накладати” на текст будь-якого закону та іншого нормативного акта текст Конституції та у право розумінні суддів виносити “оцінку” його конституційності.

Присутність у конституційній юрисдикції політичної складової вказує на особливий спосіб надання висновків з питань внесення поправок і змін до чинної Конституції України, дотримання процедури розслідування і розгляду процедури імпичменту Президента, а також відповідності Конституції України міжнародних договорів. Стратегічно — з позицій конституційного праворозуміння — значення конституційної юрисдикції полягає в тому, що законодавець зумовив необхідність введення такого механізму конституційного контролю (конституційного правосуддя), щоб усі законодавчі й інші нормативно-правові положення як регулятори суспільних відносин, що виходять від публічної влади, були відповідно конституційними. Особливе засадниче призначення конституційної юрисдикції полягає в тому, щоб результатом розгляду в конституційному судочинстві предмета дослідження була остаточно встановлена істина про

право. Замислюючись над цією проблемою, професор В.І. Крусс підкреслює, що “без конституційної істини про право, доктринальної обґрунтованої й офіційно визнаної в такій якості, були б неможливими послідовна юридична практика, однорідний правовий простір, об’єктивно проведене розмежування права і закону і, нарешті, конституційне правокористування і реальний конституціоналізм”⁵⁴. У цій позиції автора закладена висока міра праворозуміння і застосування конституційної юрисдикції — з чим не можна не погодитися, проте до її поля зору потрапляють не всі дії публічної влади, починаючи від законодавця й інших суб’єктів центральної влади (Президента й Уряду). Найбільшою загрозою для конституційного правопорядку є підзаконні акти, які мають радикально індивідуалістичне значення, виразно співвіднесені з відомими маніфестаціями особистого “суверенітету Президента” або “дискреційним” потенціалом доцільності їх прийняття Кабінетом Міністрів. Серед безлічі таких випадків, що стали причиною конфліктів політичного владарювання Президента й Уряду за останні роки (період перебування на посту Президента В. Ющенка), слід назвати типові приклади гострої потреби у застосуванні конституційної юрисдикції.

Зважаючи на це, для подальшого аналізу важливо вказати на причини законодавчого порядку, коли на підставі деяких змін, внесених у грудні 2004 р. до Конституції України, повноваження Президента України було обмежено і його вплив на кадрову політику виконавчої влади звужено. Водночас, незважаючи на обставини, що змінилися, і звуження повноважень у сфері державного управління, Президент України, наприклад на підставі Закону України “Про телекомунікації”, видає Указ “Про Національну комісію з питань регулювання зв’язку України”, на підставі якого створює Комісію і затверджує Положення про неї. В порядку конституційної перевірки Конституційний Суд установив, що Президент України привласнив повноваження Кабінету Міністрів, оскільки процес внесення пропозицій щодо кандидатур для призначення повинен здійснюватися при взаємодії з Верховною

Радою у вигляді парламентських процедур. Розгляд цього спору в порядку конституційного судочинства привів до визнання неконституційними норм Закону України “Про телекомунікації”, зокрема, тих, що визначають повноваження Президента затверджувати Положення про Національну комісію, призначати Голову, членів Національної комісії (Рішення від 8 жовтня 2008 р. №21-рп)⁵⁵.

Щодо компетенції Кабінету Міністрів України видавати нормативно-правові акти Президент України в період 2005—2010 рр. активно застосовував конституційне право зупиняти дію актів з мотивів невідповідності їх цій Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду для визнання неконституційними таких актів (п.15 ч.1 ст.106 Конституції). Таких випадків застосування повноважень Президентом із зверненням до конституційної юрисдикції тільки в 2009 р. налічувалося 87.

Конституційна юрисдикція в порядку нормоконтролю активно застосовувалася при розгляді звернень народних депутатів України, і кожного разу детально аналізувалися спори щодо конституційності актів Уряду. При явних ознаках їх неконституційності Конституційний Суд, як це відбулось із постановою Кабінету Міністрів України “Про внесення змін до Положення про загальноосвітній навчальний заклад” від 30 вересня 2009 р. №1033, визнавав очевидне посягання на права громадян, зокрема імперативна вимога про застосування мов у державних і комунальних навчальних закладах. Зокрема, пунктом 24-1 цього Положення був встановлений обов’язок педагогічних працівників навчального закладу в робочий час постійно користуватися українською мовою, а при навчанні використання мови національної меншини нарівні з українською мовою також мови, якою здійснюється навчально-виховний процес у цьому закладі. У цій частині постанова Кабінету Міністрів України була визнана в її нормативній формі неконституційною (Рішення від 2 лютого 2010 р. №4-рп/2010)⁵⁶.

Отже, суб’єкти влади, як правило, виходячи з політичних обставин, втілюють свої наміри впливу на суспільні відносини в

нормативно-правову форму і тільки застосування конституційного нормоконтролю, який визначений головним засобом реалізації юрисдикції Конституційного Суду України, забезпечує для нормативно-правового масиву “фільтр” конституційності. Визнання акта неконституційним досягається через з’ясування Конституційним Судом рівня конституційної трансгресії, яка означає вихід за межі компетенції тих модульованих позитивістським праворозумінням (правових обмежень для суб’єктів права) можливостей правового регулювання, які надаються кожній владній структурі Конституцією та законами України. У цьому, на нашу думку, слід привернути увагу до універсального критерію, який визначає спосіб і межі повноважень, для оцінки діяльності усіх органів і посадових осіб. У статті 19 (ч.2) Конституції України формулюється “образ мислення” і праворозуміння при прийнятті актів органами державної влади та їх посадовими особами. Цікавим є факт, що конституційна юрисдикція може удалитися до конституційної ідентифікації й визначати конституційність законів та інших нормативно-правових актів, використовуючи одні й ті самі текстові положення конституційних норм. Застосовуючи конституційно-правове дослідження, можна переконатися в тому, що перед конституційною юрисдикцією кожного разу в практичному плані стоїть завдання розкрити зміст конституційного тексту (норм, положень, понять, категорій), який “закодовано” і при аналізі виявляється його багатозмістова структура.

Здатність генерувати нові актуальні значення, що породжуються текстом конституційних норм, забезпечує конституційне праворозуміння і системний зв’язок елементів досліджуваного предмета. Таким чином, використовуючи спрямованість конституційної юрисдикції в досягненні смислотворюючих зв’язків між нормами і принципами Конституції і які підлягають виявленню конституційної відповідності нормативно-правових актів, рішення органу конституційного правосуддя підтверджують їх юридичну силу або мотивують неможливість подальшого перебування в галузевому законодавстві.

Для мети дослідження важливо розглянути призначення конституційної юрисдикції єдиного органу в Україні, що дає змогу впритул підійти до доктринальної дефініції цього поняття, а також усунути невизначеність, що виявилася, в розумінні положень Основного Закону, що відображають природу конституційної юрисдикції. Щоб завдання стало здійсненим, слід з’ясувати повноту змісту, що стосується всіх або більшості елементів, що становлять категорію “конституційна юрисдикція”, знайти її смислове визначення, сутнісну характеристику функцій і повноважень єдиного органу — Конституційного Суду України. При такому підході ми зможемо визначити вибір шляху до нової доктрини конституційного правосуддя в системі вчення про Конституцію України.

Конституційні параметри юрисдикції Конституційного Суду України вказують на його правосуб’єктність і процесуальну діяльність в активній фазі застосування повноважень, це закладено в поняттях: “вирішує питання” (ст.147); “ці питання розглядаються” (ст.150); “дає висновки” (ст.151); “визнаються неконституційними” (ст.152); “процедура розгляду ним справ визначається законом” (ст.153). Вказані поняття, звичайно, заслуговують на їх точне визначення, що змістовно сприяло б відображенню такої об’єктивної реальності, як конституційна юрисдикція. Водночас нас цікавить доктринальна дефініція як теоретичне судження, що розкриває зміст і обсяг яких-небудь понять юридичних явищ (процесів і станів) і виступає як науково обґрунтовані орієнтири й аргументи в теоретичній сфері та праворозумінні⁵⁷.

Доктринальну дефініцію ми розглядаємо як найважливіший елемент структури конституційної теорії про конституційне правосуддя, конституційному нормоконтролі, конституційному змістовному тлумаченні, конституційній охоронній юрисдикції й інших властивостях єдиного органу судової влади, який має конституційну юрисдикцію. Цим продиктовано прагнення через змістовну характеристику визначити наукову і праксеологічну цінності конституційної юрисдикції. У цьому значенні наука —

джерело доктрини. Зважаючи на це, обґрунтованим вважається погляд на доктрину як на схвалену і підтриману в науці думку, що асоціюється з школою і авторитетним юристом⁵⁸.

Доктрина за своїм значенням постає визнанням “юриспруденції” або “права юристів”, оскільки фокусує досягнення юридичної науки⁵⁹. Доктрина “конституційної юрисдикції” визначається Конституцією України, в якій існують норми, що розкривають основні принципи її сутнісної характеристики. Визнання доктрини системою поглядів, ідей, теоретичних висновків, наукових переконань дуже близько ставить це поняття з концепцією. Проте між цими явищами існують відмінності.

Доктрина, на відміну від концепції, має наукове походження. Вона має спрямованість формулювати правотворчу і правозастосовчу практику силою правосвідомості та праворозуміння. Концепція презюмується в науковому обігові як система ідей і поглядів нової державної ідеології, коли в сучасному звучанні необхідно надати їй офіційного визнання, визначити новий напрям розвитку у сфері суспільних відносин. Авторитет концепцій є наслідком державної підтримки, а доктрини — аргументованістю ідей і наукових теорій, що становлять цінність праворозуміння.

Щодо органів правосуддя термін “юрисдикція” розуміється як встановлена законодавством сукупність правомочності для вирішення правових спорів і оцінки дій суб’єктів права з точки зору їх правомірності або неправомірності, що передбачає підвідомчість і підсудність вирішуваних справ⁶⁰. Розумінню латинського терміну “юрисдикція” (“*jus*” — право і “*dico*” — говорю) як судочинства відповідає термін *justicio*, а також тлумачення слів *jus, disere*, як вирішення конфлікту і застосування владою встановлених правил⁶¹. Це пояснюється тим, що в юридичній літературі й нормативних актах зарубіжних держав “юстицію” пов’язують не лише з правосуддям, а й щодо інших правових обставин, що виникають у державі, веденням справ з управління юридичними питаннями в сферах державної та недержавної діяльності. У цьому криється ще одна особливість, коли “конс-

тидуційна юрисдикція” визначає також повноваження спеціального органу правосуддя у сфері офіційного тлумачення Конституції та законів України, що збагачує зміст “юрисдикції”, вказуючи на спеціальний процесуальний порядок реалізації статусу єдиного суб’єкта в державі. Авторитетний російський учений і практик професор М.В. Вітрук переконливо доводив, що через “особливу специфіку політико-правової природи Конституційного Суду він може розглядатися самостійно, окремо від судової системи, як один із найвищих органів державної влади разом з іншими найвищими органами державної влади”⁶².

Поділяючи в основному визначення М.В. Вітрука щодо статусу органу конституційного правосуддя, ми можемо подати його як синтез, сплав двох засад — суті конституційного контролю і форми правосуддя. Отже, ми маємо справу із самостійним видом державно-владної контрольної діяльності в спеціалізованій формі конституційного правосуддя, що є вищою формою конституційного контролю. Тому виникає можливість пояснити природу Конституційного Суду не лише як органу судової влади, а й того, що наділений особливими повноваженнями органу державної влади, який здатний реалізувати своє призначення у вищих інтересах правової держави і охорони Конституції, забезпечуючи принцип поділу влади. Можливість, крім гаранта дотримання Конституції — Президента, реалізувати повноваження гаранта охорони Конституції, а також здатність контролювати конституційність нормативних актів і самого гаранта Конституції підтверджує особливу роль конституційної юрисдикції. Вона є незалежною і самостійною, має імунітет незаперечності й безумовного виконання рішень, прийнятих у рамках конституційної компетенції Суду. Характер і обсяг компетенції точно відобразила, досліджуючи теорію сучасної конституції, професор Т.Я. Хабрієва, зазначаючи, що Конституційний Суд створюється із спеціальною метою обмежувати усі інші органи в довільному розширенні або звуженні рамок встановлених законодавцем норм⁶³. Разом із загальною спрямованістю конституційного правосуддя — розгляд

справ по суті й ухвалення рішень — це єдино легальний і досконалий спосіб юрисдикційного захисту інтересів держави і особи, вирішення конституційно-правових конфліктів і здійснення офіційної інтерпретації норм Конституції та законів України. Конституційна юрисдикція вказує на виняткове право судити про конституційність нормативно-правових актів загальнодержавного значення, переводити свої юридичні висновки на рівень державного і громадського визнання й обов'язковості незалежно від сфери регульованих відносин — державної, соціальної, міжнародної, політико-правової тощо.

Єдине, що не належить до конституційної юрисдикції — це використання праворозуміння в політичній сфері відносин, коли йдеться про політичні партії, громадські об'єднання громадян, побудованих на внутрішньоорганізаційних принципах їх функціонування. Практиці відомий дуже спірний, в історичному аспекті, досвід наділення Конституційного Суду Російської Федерації повноваженнями розглядати справи про політичні партії, що поставило конституційне правосуддя в один ряд учасників політичного процесу і негативно вплинуло на його авторитет і статус правового інституту.

З огляду на це, видатний дослідник конституційної компетенції у сфері правосуддя професор М.О. Мітюков (екс-повноважний представник Президента Російської Федерації в Конституційному Суді Російської Федерації) зазначав, що “Конституційний Суд фактично “породив” нову, не передбачену законом, процесуальну підставу відмови від розгляду справ і “самообмежує” себе в здійсненні конституційних повноважень, що належать йому, у разі загрози перетворення його на учасника політичного процесу”⁶⁴. Зі свого боку відмітимо, що, очевидно, з цих міркувань Конституційний Суд протягом майже десяти років “утримувався” від здійснення належного йому права звертатися з посланням до Федеральних зборів Російської Федерації.

Прагнучи наблизити теорію конституційного права до практики, професори Т.Я. Хабрієва і В.Є. Чиркін дійшли висновку,

що “немає такого органу державної влади, який би міг оцінити конституційність дій конституційних суддів, тому, безумовно, діяльність конституційного суду повинна мати певні межі”⁶⁵. З цією метою відомі вчені-конституціоналісти пропонують скористатися принципом самообмеження, стверджуючи, що самообмеження влади — це її реалізація. За її межами є підстави говорити про зловживання правом, оскільки не береться до уваги стримуючий чинник (предмет ведення і компетенції конституційних меж). Мимоволі Конституційний Суд може опинитися в ролі суб'єкта влади, що нехтує законодавчими вимогами, і ось тоді не виключна можливість вторгнення в компетенцію законодавчих і виконавчих органів. Це можливо, коли право на офіційне тлумачення Конституції та законів буде реалізоване Конституційним Судом України в значенні заповнення прогалин не лише в інтерпретації правової норми, а й у створенні нормативного розуміння сенсу і значення для законодавця судових висновків імперативного характеру. На цьому доводиться зосереджувати увагу, оскільки принцип “коректного самообмеження суддів” пов'язаний швидше з їх правосвідомістю, морально-психологічним станом, високою правовою культурою і теоретичною самодостатністю, що є гарантіями досягнення цілей конституційної юрисдикції в системі поділу влади в державі.

Підтвердженням актуальності питання про самообмеження Конституційного Суду може слугувати його практика. Так, в Ухвалі Конституційного Суду України від 27 червня 2000 р. №2-уп про визнання неконституційними актів, прийнятих на засіданні частини народних депутатів у приміщенні “Українського дому” 21 січня 2000 р., була сформульована правова позиція про те, що єдиний орган конституційної юрисдикції не має права втручатися в політичні та внутрішньоорганізаційні питання діяльності Верховної Ради, вдосконалювати чинні нормативні акти, заповнювати наявні в них прогалини⁶⁶. Через певний час в іншому Рішенні Конституційного Суду України від 7 липня 2009 р. №17-рп/2009 був визнаний неконституційним

Закон України про внесення змін до деяких законів України, в якому уточнювалися процесуальні повноваження Конституційного Суду України, були виокремлені особливості провадження у справах про спори дотримання наданої компетенції та усунення причин зловживання правом на конституційне подання.

Верховна Рада України вказаним Законом прагнула ввести в процедурні питання прийнятні терміни розгляду справ Конституційним Судом, які стосувалися імпичменту Президента України, оскарження постанов уряду й інших питань, що належать до юрисдикції Суду. Після того, як було подолано вето Президента на вказаний Закон, до Суду від Президента України надійшло подання про неконституційність. Оскільки Закон безпосередньо стосувався діяльності Суду, ця обставина була серйозною причиною для допустимості розгляду самої справи з позицій правових оцінок. Важливо було принципово поставитися суддям до самого факту необхідності самообмеження, коли це стосувалося виняткового права законодавця регулювати юрисдикційну діяльність Конституційного Суду, а отже, виступати йому “суддею у своїй власній справі” означало попередньо свідомо поставити під сумнів юридичний професіоналізм суддів, що не уникли спокуси судити про те, що належить виключно законодавчій владі. У зарубіжній літературі склалася стала думка про те, коли склад суду виявляється поза дією принципу самообмеження конституційної юрисдикції, тоді виникає серйозна проблема втручання Конституційного Суду в конституційні межі інших органів влади, а отже, розширюються межі Конституції, яка може тлумачитися розширено або обмежено і тим самим не виключається морально-правовий збиток державі, суспільству і людині.

У наведеному порівнянні позицій Конституційного Суду вбачаються різні підходи, що існували у конкретних складів суддів (термін повноважень дев’ять років). З одного боку, їх принципова позиція про строге дотримання вимог Конституції, а з другого — демонстрація стримування законодавця, коли він має намір упорядкувати процесуальні повноваження Суду, забезпечити до-

тримання процедури конституційного судочинства і при цьому уникнути випадків зловживання правом з боку ініціаторів судових справ. Зважаючи на це, А. Токвіль ще в 1835 р. зазначав: “Коли суддя заперечує дійсність якого-небудь Закону під час складних дебатів і без якої-небудь конкретної мети, то значущість такого звернення в очах публіки знижується”⁶⁷. В цьому разі мета Закону, сприйнята негативно самим Судом щодо процесуальних повноважень, є цілком очевидною і зрозумілою. Звичайно, Конституційний Суд міг вчинити інакше, адже він мимоволі в спорі з Верховною Радою за заявленою ініціативою Президента України про компетенцію Суду фактично став стороною, що сперечається, з переважним правом визнавати будь-який закон таким, який не відповідає його розумінню нормам Конституції, а отже, не відповідає його інтересам. Не применшуючи авторитет Конституційного Суду України, його ролі у затвердженні конституціоналізації, все ж слід звернутися до думки судді у відставці, відомого теоретика права, професора М.І. Козюбри. Визнаючи обґрунтованість його висновків у дослідженні взаємозв’язків категорій верховенства права, законності й законодавчої влади, видається доволі критичною його думка про посилення судової влади, оскільки необхідні “межі такого посилення, які б оберігали суспільство від надмірної концентрації влади в руках певної групи, що перетворила верховенство права на верховенство суддів, що суперечить принципу поділу влади”⁶⁸.

Для дослідження конституційної юрисдикції важливо визначитися — наскільки самообмеження має бути присутнім при реалізації повноважень Конституційного Суду, адже він є вищим хранителем конституційності держави і, отже, не лише контролює дотримання Конституції, а й зобов’язаний строго виконувати приписи Основного Закону, в якому закріплений статус Конституційного Суду України (статті 147–153 Конституції України).

Це означає, що самообмеження конституційного правосуддя має проявлятися кожного разу, коли судова справа вказує на спір про право, коли виникає небезпека увійти у політичну площину,

де право часто підкоряється інтересам політики, а це може служити прямим сигналом для розуміння кваліфікованими суддями місця і ролі конституційної юрисдикції при ухваленні рішень. Самообмеження — це ознака самостійності конституційного правосуддя, його призначення бути судом, в якому принцип верховенства права стає реально відчутним у встановленні конституційності правових актів. Межі конституційної юрисдикції потрібні не лише для самого Конституційного Суду, а й для усіх інших органів правосуддя, оскільки критерій з'ясування належного предмета ведення визначає підсудність спору, правильно орієнтує заявника на можливості через право встановити істину в спірних правовідносинах. Проте, якщо виходити із стабільності конституційного статусу і розуміння доктрини конституційної юрисдикції, навряд чи можна погодитися з Л.В. Лазаревим, який вважає, що межі (вони пов'язані із самообмеженням) не є чимось раз і назавжди даним. Вони можуть розширюватися, звужуватися, уточнюватися через ті чи інші об'єктивні й суб'єктивні причини, особливо в перехідний період розвитку суспільства⁶⁹. Якщо допустити таку практику і орієнтувати Конституційний Суд на такі в перспективі довільні дії щодо юрисдикції, дуже непередбачувані наслідки неодмінно з'являться в найбільш негативному вираженні. Виникне багато причин (спокус) для Конституційного Суду вийти за межі своїх повноважень кожного разу при розгляді справи під сильним владно-політичним впливом на очікувані результати конституційного нормоконтролю.

У доктрині конституційно-судової юрисдикції самообмеження, як визнана міра забезпечення стабільності судової влади, набуває дедалі більшого значення в розумінні концентрації судових повноважень і сили впливу на суспільно-політичні відносини. Зважаючи на це, професор В.Д. Зорькін, звертаючись до принципу поділу влади в діяльності Конституційного Суду, обґрунтовує питання про необхідність його розумного самообмеження. Він підкреслює, що “Конституційний Суд повинен стримувати себе для захисту конституційно-значущих цінностей

для того, щоб. продовжувати бути “константою поділу влади”. Величезний досвід на посаді Голови Конституційного Суду РФ визначив позицію В.Д. Зорькіна, який окреслив основні форми самообмеження Суду. До них, як він вважає, належать: при висновках Суду про неконституційність окремої частини нормативно-правового акта не завжди можливо виключити всі положення з цього акта. При цьому Суд може встановити межі дії цього окремого положення. Якби такої можливості у Суду не було, він змушений або зберегти повністю норму акта, або визнати її повністю неконституційною.

Поза сумнівів, це суперечило б природі конституційної юрисдикції. Таким чином, В.Д. Зорькін робить висновок: а) при ухваленні рішень Суд не повинен фактично формулювати (визначаючи межі збереження в правовому полі) правило конституційного права ширше, ніж того вимагають факти і обставини, до яких воно буде застосовано, в той же час Суд не може його формулювати і вузче; б) на практиці трапляються випадки, коли замість визнання норми неконституційною Суд дає її конституційне тлумачення, визначаючи той обсяг змістовного значення, в якому вона може застосовуватися. Це пояснюється необхідністю забезпечення стабільності правової й управлінської систем, оскільки негативна оцінка (неконституційність) є формою вказівки на недоліки органу влади, що видав норму права. Конституційне тлумачення показує прагнення Суду до самообмеження, оскільки тлумачення норми має інше правове значення, ніж офіційне автентичне тлумачення норми.

Тлумачення Судом конституційного тексту (філологічної структури) норми фактично підтверджує можливість застосовувати її й надалі, але у визначеному Конституційним Судом значенні. На практиці трапляється, коли, констатуючи неконституційність акта, Конституційний Суд водночас у резолютивній частині не визнає його офіційно неконституційним актом, що набуває, зокрема, такої текстуальної позиції Суду:

“Конституційний Суд утримується від визнання Закону таким, що не відповідає Конституції за порядком прийняття, незважаючи на порушення, що відбувались при його схваленні в прийнятій раніше редакції”⁷⁰.

Як бачимо, самообмеження в доктрині конституційної юрисдикції, на думку професора В.Д. Зорькіна, зумовлене методологією оцінки оспорюваної норми, що ґрунтується на презумпції конституційності.

Якби цей важливий елемент доктрини був невід’ємною частиною світоглядної позиції усіх суддів, звичайно, не довелось би Конституційному Суду України тричі розглядати питання про форму акта, який повинен був згідно з Конституцією України затверджуватися парламентом, маючи на увазі Регламент Верховної Ради України як Закон України. Виявивши невідповідність формально-юридичних умов при прийнятті Регламенту Верховної Ради України (у першому випадку у формі Постанови, а потім — Закону), Конституційний Суд України в прийнятому Рішенні від 26 листопада 2009 р. №30-рп/2009 (справа про конституційність Закону України “Про організацію і порядок діяльності Верховної Ради України” та Регламенту Верховної Ради України) за результатами дослідження справи, а точніше, перевірки процедури набуття чинності Законом (набуття ним юридичної сили) дійшов такого самого висновку, що і в раніше прийнятих рішеннях від 7 липня 2009 р., 14 липня 2009 р., 10 вересня 2009 р. Процедурний аспект вказував на те, що згідно із ст.94 Конституції України повторно було прийнято Закон після застосування до нього права вето і відмови Президента України його підписати. Це означало, що офіційному оголошенню і публікації підлягає саме повторно ухвалений закон із датою його повторного прийняття і підписом чинного Голови Верховної Ради України. Поза сумнівом, важливий із процесуального боку висновок Конституційного Суду передбачав однозначну оцінку в цій частині недотримання процедури і реквізитів опублікованого Закону як неконституційний спосіб введення в дію вказаного Закону України.

Водночас самообмеження Суду виявилось без належного розуміння суддями “делікатності” ситуації, в якій опинився парламент, оскільки весь текст Регламенту (без перевірки конституційності кожної букви всього акта) був визнаний неконституційним, чого не могли не розуміти судді. Такий радикальний підхід міг повністю зупинити при цьому законодавчий процес. Тому навряд чи виправданим у таких випадках стане неухильне застосування повноважень конституційного нормоконтролю, коли, виявивши конституційну невідповідність за формальними ознаками прийнятого акта, його змістовна частина залишається без аналізу і не проводиться конституційна перевірка, а сам акт визнається неконституційним у повному обсязі.

Чи буде виправданим з позиції доктрини конституційної юрисдикції таке безапеляційне “втручання” Конституційного Суду у внутрішньоорганізаційну діяльність парламенту і служити цілям конституційного нормоконтролю або все ж його наслідки, навіть найнегативніші, не мають значення і завжди корисні в політичному сенсі? Як бути з раніше прийнятою правовою позицією Суду щодо невтручання у внутрішньоорганізаційну діяльність парламенту?

Слід зауважити, що юрисдикція Конституційного Суду визначається не лише через закріплення конкретних повноважень, а й об’єктів нормоконтролю й кола правомочних суб’єктів з правом звернення до Суду з конституційними поданнями і клопотаннями (громадяни та юридичні особи). Юрисдикція, що властива єдиному органу — Конституційному Суду, відображає судові можливості розглядати лише ті справи, в яких прямо пропонується вирішити спір про конституційність, коли об’єктом виступають акти вищих суб’єктів влади. Суб’єкти влади не можуть оскаржити норми законодавства (мається на увазі весь нормативно-правовий масив) абстрактно, якщо вони не зіткнулися з його реалізацією під час конкретної справи (спори про компетенцію, перевищення меж повноважень або їх привласнення іншими суб’єктами тощо). Юрисдикція дозволяє Суду забезпечувати верховенство і

безпосередню дію Конституції, визначати наявність балансу влади, виступаючи при цьому як вищий конституційний орган одного рівня з Президентом, парламентом і виконавчою владою. У цьому полягає подвійна природа юрисдикції, що в Законі України “Про Конституційний Суд України” знайшло відображення в переліку юрисдикційних питань, з якими можуть звертатися до Суду Президент, парламент і вищий у системі органів виконавчої влади Кабінет Міністрів. У статті 150 Конституції України названі також інші суб’єкти права: Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховний Суд і Верховна Рада Автономної Республіки Крим. Про право на звернення громадян як суб’єктів права в Конституції України не згадується, але це не позбавило права законодавця закріпити в Законі про Конституційний Суд їх право на конституційне клопотання. У такому розумінні статусу правоуповноважених суб’єктів викликає сумнів відсутність у цьому переліку такого компетентного в державі органу, як прокуратура, для якої статтею 121 Конституції України прямо передбачений обов’язок представництва інтересів громадянина або держави в суді. При достатніх підставах і належному оформленні конституційних клопотань з боку одного з названих суб’єктів права Конституційний Суд зобов’язаний взяти до розгляду судову справу, що згідно із ст. 150 Конституції належить до категорії справ, прийнятних для дослідження по суті. Єдиний орган конституційної юрисдикції, маючи всі ознаки найвищого органу судової влади в конституційному контролі, досягає остаточного визначення якостей конституційності, забезпечує вирішення спорів, проводить тлумачення і дає висновки щодо ряду актів про відповідність їх Конституції України. При цьому назви “найвищий орган” Конституційний Суд не має, оскільки він не є таким у системі органів правосуддя і постає як відособлений вид судової влади, що називається “єдиним органом конституційної юрисдикції” для вирішення тільки тих питань, які строго визначені Конституцією та Законом України “Про Конституційний Суд України”.

Слід зауважити, що в теорії конституційного правосуддя прийнято вважати реалізацію конституційної юрисдикції у двох формах: абстрактного і конкретного конституційного контролю. Цим забезпечується правова охорона Конституції, виділення її якості вищої юридичної сили, підтримка меж конституційних повноважень органів державної влади і застосування принципу верховенства права у справах про права і свободи громадян. Зміст і реалізація конституційного контролю не збігаються з розумінням судового контролю у справах судів загальної юрисдикції. У кримінальному процесі, наприклад, судовий контроль існує на досудових стадіях і є, на думку О.В. Хімичевої, “з одного боку, самостійним напрямом судової влади, відмінним від правосуддя, а з другого — самостійною кримінально-процесуальною функцією, здійснюваною на досудовому провадженні”⁷¹. В адміністративному судочинстві за законодавством України судовий контроль за законністю актів органів публічної влади і їх посадових осіб є змістом, метою і сенсом реалізації функцій правосуддя, при цьому суд має право ініціювати документальну перевірку всіх фактів, що мають пряме відношення до позовного провадження. Своє відношення до правосуддя, що має складові елементи судочинства, висловив Конституційний Суд РФ у Постанові від 25 січня 2001 р. “У справі про перевірку конституційності положення пункту 2 статті 1070 Цивільного кодексу РФ у зв’язку зі скаргами громадян І.В. Богданової, А.Б. Зернова, С.І. Кальянова і М.В. Труханова”. Суд вказав, що під здійсненням правосуддя розуміється не все судочинство, а лише та його частина, яка полягає в прийнятті актів судової влади, за рішенням підвідомчих суду справ, тобто судових актів, що вирішують справу по суті”⁷².

Резонно відмітити, що ця правова позиція не поширюється на весь судовий контроль, проте, якщо вказану правову позицію Конституційного Суду РФ віднести до розуміння конституційної юрисдикції, може здатися, що усе, що виконується Судом при отриманні конституційного клопотання і здійсненні провадження по ньому, не охоплюється поняттям правосуддя і функція

конституційного контролю постає відособлено, оскільки процесуальні ухвали про відмову в розгляді справи по суті не належать до правосуддя і правове становище сторін не визначається.

Дуже спірною щодо призначення конституційного контролю є точка зору судді Конституційного Суду Словацької Республіки Я. Ключка, який вважає, що “запровадження конституційного контролю означає руйнування принципу єдності гілок влади, тому попередня соціалістична система не знала перевірки законодавчих актів на предмет конституційності”. Зважаючи на це, слід підтримати заперечення А.А. Стрижака, який слушно зазначає, що забезпечення інтересів держави досягається не поділом гілок влади, а тісною взаємною співпрацею⁷³. Конституційний сенс правосуддя виділяє головну функцію єдиного органу, якому надані повноваження в порядку *a priori* або в порядку *posteriori* виявити властивості конституційності акта, відповідність якого може бути оскаржена в суді.

На нашу думку, штучне відділення конституційного контролю від правосуддя породжує невизначеність змісту цілого ряду конституційних принципів судочинства, а саме: змагальність, доступність, процесуальна повнота участі у справах, обов'язок залучення до судового процесу всіх осіб, чиї інтереси можуть виявитися конституційно значущими тощо. Нам досі незрозуміло, чим керувався законодавець, коли виключив з передбачених Законом України “Про Конституційний Суд України” вказані принципи, що привело (не з вини Суду) до якісного зниження рівня розгляду спорів з багатьох важливих питань життєдіяльності держави і суспільства, захисту прав і свобод особи.

Конституційний контроль, як домінуюча функція (її мета, форма) правосуддя, повинен реалізуватися так, щоб забезпечувати справедливе і неупереджене вирішення будь-якої справи, надаючи сторонам рівні можливості для відстоювання (роз'яснення) своїх позицій, і тому Суд не може переймати на себе виконання їх процесуальних прав і обов'язків.

Доктрина конституційної юрисдикції дає змогу зробити висновок, що, наділяючи єдиний орган повноваженнями ви-

рішувати спори про компетенцію між органами державної влади, перевіряти буд-які закони, які можуть обмежувати або звужувати права і свободи громадян, брати участь у процедурі імпічменту Президента України, здійснювати тлумачення Конституції та законів України, а також вирішувати питання, безпосередньо пов'язані з конституційністю і конституційним ладом, тільки Конституційному Суду довірено здійснювати юрисдикцію з тієї причини, що жоден інший суд або державний орган не має таких можливостей конституційного контролю і офіційного тлумачення у сфері конституційно-правових відносин.

Звичайно, є певний сенс говорити про те, що в умовах авторитарного правління, недемократичного політичного режиму або низької правової культури рішення Конституційного Суду сприймаються як такі, що спрямовані на заперечення повноти влади тих, хто цю владу має, і навіть відкрито оцінюються як своєрідний волюнтаризм, як наслідок самовільного тлумачення конституційних положень. Досліджуючи конституційне правосуддя, професор Егидіус Курис справедливо зазначає, що в таких країнах конституційний контроль не існує або існують його окремі прояви, рудименти, що один із найважливіших елементів правової системи є фасадним, камуфляжним, що, зрештою, матеріальна конституція певної держави набагато відрізняється від конституції юридичної⁷⁴.

Важливо звернути увагу на те, як бачить Голова Конституційного Суду Республіки Литва Е. Курис головну причину фасадного конституціоналізму і церемоніальну роль конституційного контролю тоді, коли Конституційний Суд “у своїх рішеннях починає виправдовувати рішення політичні, навіть якщо останні за своїм змістом містять розбіжності з Конституцією, а іноді навіть відкрито її зневажають; до того ж за таких умов конституційні суди “візуально” можуть мати надзвичайно високий статус, що охоплює серед іншого різні заходи”⁷⁵. У них Конституційному Суду створюються усі умови матеріального і фінансового забезпечення діяльності та соціальні гарантії суддів. Примітно,

що вчений-конституціоналіст, високо оцінюючи існування у державах Конституційного Суду з урахуванням демократичної або, навпаки, антидемократичної спрямованості самої конституції, прямо вказує на небезпеки сплесків негативного ставлення політичних сил до конституційного правосуддя, коли існуючий “неприйнятний” Конституційний Суд скасовується або ліквідується як орган, а замість нього “на сцені” з’являється інша, “поступливіша” інституція або інший склад Суду, звичайно, менш “волютаристський” або менш “радикальний”. У недавньому історичному періоді такі випадки траплялись як в Україні, так і Росії, що не узгоджується з конституціоналізмом, а завданий збиток, пов’язаний зі звільненням Президентом В. Ющенком трьох суддів з посад, як це сталося в Україні у 2007 р. у зв’язку з розглядом Судом конституційності указів Президента України про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України, поставив Президента України поза законом. Хіба міг глава держави ігнорувати імперативні вимоги Закону України “Про Конституційний Суд України”, де вказано суворо дотримуватись процедури виявлення порушень суддями і тільки через Конституційний Суд направляти матеріали для вирішення питання про звільнення з посади судді органом (суб’єктом), який його призначив. Спроба Президента України в той період послабити склад Суду не мала успіху, а лише дискредитувала статус колишнього Президента України. Як зазначає керівник проєктів Німецького Фонду міжнародної правової співпраці Ш. Хюльсхерстер, “суд може і повинен, враховуючи його політичний вплив, піддаватися конструктивній критиці, але ніколи не має права перетворювати його на свій інструмент, і він сам не повинен допускати свого інструменталізму”⁷⁶.

Звідси випливає, що конституційна юрисдикція не повинна відхилятися від єдино правильного курсу — конституціоналізації всієї правової системи, а здійснювана контрольна діяльність Суду не повинна йти далі встановлення правового змісту Конституції, оскільки дія його юрисдикційних прерогатив на функціонування

державної влади на сьогодні є визначальною, що вказує на застосовність до конституційного правосуддя постулату, який зв’язує його в необхідній мірі бути вільним від політичного впливу.

У юридичному співтоваристві існують різні, часто полярні, погляди на обсяг повноважень, які визначають зміст юрисдикційної діяльності Конституційного Суду України: від визнання Суду виключно як одного з органів судової влади, що покликаний бути “негативним законодавцем”, своєрідним “коректором” законодавства, який має самостійну контрольну-судову функцію до обґрунтування широкої участі органу конституційного правосуддя у вирішенні всіх політико-правових процесів у державі, тобто юридикації політики. Відомий у науковому світі своїми ґрунтовними дослідженнями професор, суддя Конституційного Суду РФ М.С. Бондар висловив оригінальну думку, вважаючи, що “...Конституційний Суд РФ — це орган судової влади і водночас (через свої функціональні й інші конституційні характеристики) — це “більше, ніж суд”⁷⁷.

Залишити без уваги судження авторитетного вченого було б неправильним. Адже аналогічні судження трапляються в юридичній літературі, щоправда, маючи різну аргументацію, що не позбавлено підстав у практичному плані. Конституційна юрисдикція дає Суду можливість бути дієвою особою інституційної спрямованості, в якій він поступово за час своєї еволюції зміг перетворити себе на контрвладу. Що ж до конституційного контролю, то успіхи Конституційного Суду показують, що правовий розвиток не зайшов у безвихідь: правове суспільство перебуває в межах досяжності. Це означає, що дія юрисдикційних прерогатив на функціонування державних влад на сьогодні є в абсолютній мірі визначальною. Проте повною мірою визнати позицію — “Конституційний Суд — це більше, ніж суд” — є проблематичним.

Наша думка звернена до критичної оцінки інструментального використання Конституційного Суду в невідомих сферах, де його участь не передбачається. Водночас, як стверджує

суддя Конституційного Суду України, вчений-конституціоналіст В.М. Кампо: “Серед органів державної влади України особлива роль у модернізації належить єдиному органу конституційної юрисдикції., який перевіряє конституційність правових актів і тлумачить Конституцію та закони України”. Мається на увазі модернізація Конституції України 1996 р. Проте правомірно виникає запитання: наскільки дозволяють виконувати таку специфічну функцію юрисдикційні повноваження Суду і як може брати участь у модернізації Конституції України орган конституційного правосуддя, що покликаний охороняти її, забезпечувати верховенство в правовій системі, здійснюючи суверенний контроль над конституційністю усіх нормативних актів, що видаються на виконання і на основі Конституції. Розвиваючи висловлене судження з цього питання, суддя — вказаний автор публікації “Інструмент конституційної модернізації” зазначає, що “конституційна модернізація в діяльності Суду є спонтанним продуктом його практики, в якій реалізується роль єдиного органу конституційної юрисдикції як інструмент модернізації...”⁷⁸. Позиція автора наведених суджень полягає в тому, що модернізаційний потенціал Конституційного Суду України постійно зростає, що зумовлено збільшенням кількості його рішень, значна частина яких має фундаментальний, модернізаційний характер для конституційної системи.

Явно полемічний характер запропонованих міркувань судді може розглядатися в різних аспектах аналітичного огляду діяльності Конституційного Суду, проте цього недостатньо для введення в науковий обіг “інструментально-модернізаційної функції Конституційного Суду”. З цим погоджується і сам автор висловленої ідеї В.М. Кампо, який зазначає: “Досвід Конституційного Суду України також вказує на те, що основні проблеми щодо реалізації ним модернізаційного потенціалу Конституції України пов’язані з певними питаннями механізму його функціонування і відносинами з іншими органами влади тощо”. Мабуть, висловлені сумніви автора не можна залишити без уваги, тим паче, що

в наступній публікації вченого-конституціоналіста можна знайти рішучіші оцінки можливостей Конституційного Суду вже впливати на судову реформу в Україні. На думку В.М. Кампо, “інноваційним “мотором” реформи судової влади може стати... і КСУ. Проте для впровадження цивілізаційних змін у судову систему єдиний орган конституційної юрисдикції повинен додатково отримати необхідні повноваження і гарантії”⁷⁹. Закономірно постає запитання: а що далі з ним робити?

Отже, критерії оцінки конституційної юрисдикції у авторів нових пропозицій вже виходять за рамки “тісної конституції”, що пов’язано, швидше, з теоретичними позиціями вчених і практиків, які бачать нові можливості посилення могутності “конституційного правосуддя”. Проте навряд чи такі теоретичні положення можуть бути сприйняті для включення їх в конституційну доктрину єдиного органу конституційної юрисдикції, оскільки її головним змістом і призначенням є ефективне здійснення всіх функцій і повноважень Конституційного Суду України за дотриманням конституційності та в утвердженні конституціоналізму в країні.

Підбиваючи підсумок теоретичному аналізу деяких актуальних питань, пов’язаних із конституційною юрисдикцією єдиного органу судової влади, — Конституційного Суду, слід запропонувати розуміння доктрини як новелістичної теорії, яка розкриває сутнісну сторону категорії “конституційна юрисдикція”. Отже, на нашу думку, доктринальна конституційна юрисдикція є передбаченим Конституцією України особливим механізмом єдиного органу судової влади щодо здійснення конституційного контролю, вкрай обов’язкового для всіх суб’єктів права, що видають нормативно-правові акти, вирішення всіх спорів, які є конституційними за природою їх виникнення, характером і наслідками при особливому процесуальному порядку конституційного судочинства, а також щодо здійснення офіційного тлумачення Конституції та законів України, надання висновків з питань охорони Конституції. У цьому механізмі особлива

роль належить самостійності й незалежності органу — носієві прерогатив конституційної юрисдикції, з урахуванням принципу забезпечення авторитету Конституційного Суду як вищого хранителя конституціоналізму в державі, що вказує на здатність вдаватися до розумного самообмеження власної компетенції заради цілей і завдань здійснення конституційного правосуддя, яке належить до конституційних цінностей і визнається суспільством. Звичайно, вказані складові дають можливість з науково-теоретичних позицій оцінювати роль і значення конституційної юрисдикції в системі владовідносин і усунення посягань на конституційні принципи і конституційні цінності, проте вони не вичерпують усе багатство доктрини як наукового призначення досліджуваної категорії конституційного права.

▼ Конституційна безпека і доктрина “охорони Конституції України”

У науці конституційного права не часто трапляється поняття “конституційна безпека”, що пропонується розглядати як виконання державою закріплених у Конституції обов’язків, які прямо визначені визнанням, дотриманням і охороною (захистом) конституційного ладу, територіальної цілісності, суверенітету народу, прав і свобод людини і громадянина. Вказана категорія безпосередньо стосується конституційних правовідносин, має визначальне значення у дотриманні правової доктрини і завдань забезпечення оборони країни і безпеки держави. “Конституційна безпека” як поняття не тотожне ширшому розумінню категорії “національна безпека”, змістом якої є її складові: державна безпека, економічна безпека, інформаційна безпека тощо.

Законодавство не лише термінологічно виділяє специфіку суспільних відносин видів безпеки, а й окреслює предмет і об’єкт, які вказують на стан захищеності життєво важливих інтересів держави і суспільства. Проте слід визнати, що зміст, смисловий рівень структури поняття “конституційної безпеки”, ще не отримали достатньої конкретизації в нормативно-правовому вира-

женні, а отже, і наукове обґрунтування цієї категорії поки що обмежується сферою виключно публічних відносин, у рамках яких забезпечується безпека народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади. Цю особливість категорії “конституційна безпека” одним із перших відмітив російський учений професор М.С. Бондар, який зосереджував увагу на виконанні державою своїх обов’язків щодо захисту основ державного ладу, прав і свобод людини і громадянина, гарантуванню національних інтересів. Саме вони є основою конституційної моделі національної безпеки, яка дозволяє вийти на ширші підходи до розуміння цієї категорії, не обмежуючи її безпекою народу — суверена. Це впливає з оцінки конституційно-правових засобів, що дають змогу розглядати безпеку як певний режим статусного стану особи, суспільства і держави, у яких інтереси закріплені на конституційному рівні, а отже, за природою, аксіологічним характеристикам відповідні інтереси мають конституційне значення⁸⁰. При цьому важливо, щоб досягався баланс публічних і приватно-правових (законних) інтересів як гарантія встановленого Конституцією правопорядку в суспільстві й державі.

Громадянам для забезпечення правокористування потрібна конституційна безпека, коли введений у державі конституційний правопорядок дає можливість на основі Конституції розробляти і використовувати різні механізми вирішення громадських протиріч, локальних конфліктів публічного характеру, уникаючи при цьому протистояння людини і влади, що може призводити до применшення конституційних цінностей, сплесків насильства і свавілля.

Звертаючись до Конституції, можна вивести формулу конституційної безпеки через прямі приписи реального захисту прав людини. При цьому в суспільній свідомості міцно укоренилася згода громадян навіть поступатися своїми правами, погоджуватися на обмеження демократичного правління заради стабільності в державі, не допустити хаосу і державного безладу в країні. Отже, найважливішою умовою розвитку суспільства, його спря-

мування до добробуту має бути виділений сьогодні критерій міцності конституційного правопорядку і конституційної безпеки.

Важливо підкреслити, що для конституціоналістів категорія “безпека” ніколи не була другорядною. Маючи багато складових (видів), безпека розглядається як неприйняття народом неефективної, авторитарної влади, втягнення громадян у політичні й етнічні, релігійні й інші конфлікти, міжнаціональну ворожнечу або будь-який інший деструктивний прояв у центрі й на місцях. Конституційний зміст категорії “безпека” — це встановлення балансу інтересів, при якому посилення захищеності кожного суб’єкта можливе через зміцнення безпеки для інших сторін. Для ілюстрації звернемося до ст.39 Конституції України, де закріплено право громадян мирно збиратися, без зброї проводити мітинги, походи і демонстрації, про що необхідно завчасно повідомляти органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування. При цьому доповненням складової вказаної норми є інша важлива умова: в інтересах національної безпеки обмеження цього права може вводитися тільки судом відповідно до закону. Отже, поняття “безпека” є конституційною категорією. Зміст цієї категорії нормативно закріплений у Законі України “Про основи національної безпеки України”. Водночас Конституція України постає головним орієнтиром, праксеологічною базою реалізації державно-владних повноважень щодо забезпечення конституційної безпеки в державі й безпосередньо спрямована на вирішення всіх можливих протиріч у правотворчій і правозастосовчій діяльності.

Аналізуючи різні види і форми безпеки в державі, можна побудувати певний класифікаційний ряд конституційного рівня:

— правова безпека — закріплена в ст.8 Конституції України, що означає захист конституційних прав і свобод, гарантію звернення громадянина до суду, а у ст.25 визначено гарантії безпеки (захисту) для громадян України, що не допускають позбавлення громадянства, вигнання за межі України, видачу іншій державі, а також гарантії піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами;

— державна безпека — закріплена в ст.17 Конституції, що означає забезпечення усіх заходів безпеки силами відповідних військових формувань і правоохоронних органів держави відповідно до закону;

— екологічна безпека — визначена в ст.16 Конституції, де проголошується обов’язок держави забезпечувати належну екологію і підтримку екологічної рівноваги на території України, усунення наслідків Чорнобильської катастрофи і збереження екофонду українського народу, що є прямим обов’язком держави перед суспільством і кожною людиною;

— економічну безпеку — прямо формулюють статті 41 і 42 Конституції, в яких закріплено право кожної людини на повне володіння власністю, розпорядження своєю інтелектуальною, творчою діяльністю. Безпека визначається Конституцією як імперативна заборона протиправного позбавлення права власності та його непорушність. Не допускається ні за жодних умов примусове відчуження об’єктів права власності, а обмеження для громадян і юридичних осіб можуть наставати тільки в умовах воєнного або надзвичайного стану. Законом встановлюється конфіскація, і такий примусовий захід застосовується тільки судом;

— громадська безпека згідно із ст.17 Конституції забезпечується силою держави, є справою всього Українського народу;

— інформаційна безпека згідно із ст.32 Конституції визначається правовим режимом заборони в збиранні, зберіганні, використанні й поширенні конфіденційної інформації про особу, що допускається у випадках, визначених законом, і тільки в інтересах національної безпеки, економічного благополуччя і прав людини.

Передбачається можливість продовження цього ряду конституційно значущих видів “безпеки”, проте слід звернути увагу на те, що смислова категорія “безпека” позбавлена ідеологічних відтінків, відсутні й об’єкти політичного, релігійно-етичного характеру, а це означає конституційно-ціннісний критерій захищеності життєво важливих інтересів особи, держави і суспільства.

Найбільш ефективним інститутом забезпечення безпеки є держава, проте вона має власну політичну мету як організована сила суспільства, і не виключається її потенційна здатність заподіяння шкоди приватним і громадським інтересам. Звідси введення категорії “конституційна безпека” безпосередньо пов’язане з гарантіями проти утиску, обмеження прав і свобод людини в суспільстві, створенням механізму захисту приватних і громадських інтересів, функціонуванням сильної судової влади, в якій значна роль відводиться конституційному правосуддю. Звичайно, теоретично можна побудувати конституційно-правову модель балансу між державою і конституційною безпекою прав і свобод людини, проте навряд чи вона буде практично здійсненою. Головною визначальною ознакою конституційної безпеки є охоронювані конституційно-значущі об’єкти (конституційні цінності), що передбачає активну діяльність усіх суб’єктів влади щодо забезпечення і гарантування основ конституційного ладу, суверенітету народу, територіальної цілісності, прав і свобод особи.

Розглядаючи “конституційну безпеку” як таку, що визначає стабільність громадського устрою життя народу, звернемо увагу, що його інтереси, суверенні права конституційно не передбачають права народу на самообмеження. Це пояснюється тим, що вказане право народу було реалізоване в період створення незалежної держави України. Цей історичний факт був підтверджений найважливішими політико-правовими актами: Декларацією про державний суверенітет України (1990 р.); Актом проголошення незалежності України (1991 р.); Постановою Верховної Ради Українською РСР “Про проголошення незалежності України” (1991 р.). Цим пояснюється історично значущий факт, зафіксований у Преамбулі Конституції України 1996 р., який зумовив основу здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення. Визначальним чинником вирішального впливу на державне і суспільне життя в країні, джерелом конституційної безпеки постає повнота влади народу.

Отже, конституційна безпека постає і формулюється як конституційний режим функціонування всіх інститутів влади, головний принцип верховенства Конституції для всієї правової системи і забезпечення конституційними гарантіями обов’язків держави перед суспільством, громадянами і особою. Щоб правильно розуміти конституційну безпеку, важливо обумовити її об’єкти, якими є національні інтереси як інтегральна основа балансу між вищими інтересами особи, держави і суспільства. Це означає у своєму змісті такі конституційні ознаки:

а) інтереси особи — здатність реалізувати конституційні права і свободи;

б) інтереси суспільства — здатність формулювати і контролювати демократичний лад держави, використовувати можливості соціальної правової держави;

в) інтереси держави — встановлювати і зберігати конституційний правопорядок, конституційний лад, забезпечувати цілісність територіального народонаселення, законність в усіх сферах діяльності.

Виходячи з найважливіших цілей, головних орієнтирів ціннісного характеру конституційної безпеки, що становить основу життєдіяльності Українського народу, кожного громадянина, Конституція повинна мати високу міру, достатній рівень і обсяг політико-правових засобів захисту закладених у ній принципів, норм і механізмів конституційного регулювання суспільних відносин. Тому внутрішня безпека Конституції відображається в активній функції самоохорони.

Доктрина “охорони і захисту Конституції” передбачає її стабільність і усунення будь-яких посягань на її верховенство.

Як саме, формулюючи провідну роль у конституційному будівництві держави доктрини “охорони і захисту Конституції”, слід ставитися до нагальних питань реформування конституційних інститутів, перегляду деяких значущих конституційних положень? Розглянемо деякі ключові питання цієї важливої теми для конституційного права.

При існуючому порядку організації політичної влади в державі українське суспільство сприймає ідею про конституційну реформу як потенційно можливу в будь-який час. Оптимістичні погляди не виключають нові політичні конфлікти, економічну нестабільність, погіршення життєвого рівня громадян. Це пояснюється тим, що доля конституційних змін визначається на цей момент не лише і не стільки об'єктивними обставинами соціально-економічного характеру, скільки ініціативою політичних сил і її лідерів, що прагнуть до політичної першості, доступу до інститутів влади, можливостей управління ресурсами країни. Не можна не визнати, що негативні наслідки проведеної в 2004 р. конституційної “модернізації” пов’язані зі зміною форми правління державою: перехід від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської. Вольове політичне втручання в конституційний лад, що привело до введення нових інститутів парламентаризму (особливо такого, як коаліція парламентських фракцій) при хиткій політичній системі, створили нові передумови для, сподіваємося, тимчасової кризи конституціоналізму в Україні, втрати довіри народу до суб’єктів влади на всіх рівнях. Слід звернути увагу, що вказані обставини не можуть не послаблювати конституційну безпеку держави, суспільства і особи. Як саме чинники вкрай негативно впливають на конституційну безпеку?

Учені-політологи відмічають, що інститут Президента за останні десять років став джерелом багатьох конституційно-правових конфліктів не лише з виконавчою владою (урядом). Особливо це проявилось, коли вперше були задіяні неконституційні акти впливу на парламент, що призвело за тих умов до паралічу його законотворчої й контрольної функцій. Політична доцільність як спосіб впливу на суспільні відносини стала домінуючою на шкоду конституційному ладу і створенню умов правового нігілізму вищих посадових осіб, коли їх волевиявлення протиставлялися вимогам Конституції.

Доволі активно проявився інтерес політичних лідерів до конституційного реформування. З 2005 р. у Верховній Раді

України було зареєстровано 8 законопроектів, а у 2009 р. Президент В. Ющенко вніс на загальне обговорення проект (нову редакцію) Конституції України. А це визначило і задуми створення зручної для влади моделі нової Конституції України. Не важко було помітити, що головні цінності — права і свободи особи і громадянина, свобода слова, розвиток демократичних інститутів, громадянського суспільства, місцевого самоврядування, стали другорядними і не отримали нового осмислення і наближення до реальних гарантій.

Таким чином, політична експансія щодо чинної Конституції України виявила явну зневагу до досягнутого у 1996 р. рівня конституціоналізації, збереження і зміцнення конституційних принципів і конституційного ладу в Україні, перерозподіл повноважень влади політики розглядали поза зв’язком із забезпеченням її служінню народу. Заклики до змін Конституції України без вагомої аргументації достатніх причин і їх прямої історичної необхідності, коли відсутнє досягнення нової якісної стадії розвитку суспільства, робить їх безглуздими для людей, що швидше нагадає “бутафорську конституційну реформу”, позбавлену перспективи її легітимності. За п’ять років, що минули з 2005 р., президентські ініціативи так званої конституційної спрямованості зводилися до декларацій і гасел, наприклад, у політичній декларації “10 кроків назустріч людям” видавалися укази типу “Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики” (Указ Президента України від 15 вересня 2005 р.), при цьому створена у грудні 2007 р. Національна конституційна рада, яка була створена Президентом України і отримала позитивну реакцію серед громадськості, лише одного разу була ним скликана і пройшла без будь-яких конструктивних і ділових пропозицій його учасників.

У сучасній Україні, де процес формування партій перебуває на початковій стадії, а політичні конфлікти, за відсутності компромісів, стають частиною напруженого громадського клімату, ідея розроблення нової конституції не уявляється ефективною і

плідною в інтересах громадянського суспільства. Як уже зазначалось, запропонований напередодні закінчення терміну повноважень Президентом України В. Ющенком проект змін до Конституції України (власне, нова модель організації державної влади) фактично означав радикальну конституційну реформу. Це підтверджує намагання залучити до впливу на конституційне регулювання тимчасово домінуючої політичної сили в парламенті. Не можна не враховувати її інтерес, який спрямований і прагне до панування і оволодіння інститутами влади (парламентом, урядом, системою місцевих адміністрацій, органами прокуратури і правосуддя тощо). Що перешкоджає цьому? Ймовірно, тільки одне, коли будучи обмеженою чинними конституційними нормами, провідна політична сила, що має свій уряд, має намір змінити повноваження статутів влади, навіть оминувши парламент (порушуючи конституційну процедуру), наприклад, як це не раз пропонувалося — через національний референдум. Таким чином, за відсутності соціальних передумов для розроблення і прийняття нової Конституції конституційна модернізація як основний спосіб подолання протиріччя пропонується громадянському суспільству як невідворотна стадія внесення радикальних змін до державного і суспільного життя країни.

Висновок, який навряд чи може бути другорядним для розуміння конституціоналізму, що може розвиватися тільки на основі чинної Конституції України, — це стійка концептуальна ідея про те, що Конституція повинна охоронятися від будь-яких випадкових в історичному плані посягань політичних лідерів на її стабільність. При цьому слід враховувати і досить вагому політичну складову конституційного процесу. Для держави набуває особливого значення доктрина “охорона Конституції”, як умова її стабільності, тому цей чинник не можна розглядати в контексті другорядних елементів, що не впливають на стабільність суспільства, політичного режиму, забезпечення прав і свобод людини, а отже, на конституційну безпеку. Проте це не означає, що політичні задуми про внесення змін і доповнень до чинної Консти-

туції України слід розглядати виключно як інструмент боротьби за владу, протиставляючи їй прямій необхідності створення нових конституційних моделей у вдосконаленні державного механізму, підвищенні ефективності усіх складових режиму конституційності, правопорядку в державі. При об’єктивно назрілих соціальних перетвореннях не можна також затягувати на тривалий час конституційну реформу. Звідси вказані обставини підкреслюють необхідність самостійного розгляду доктрини “охорони Конституції”. Охорона Конституції, по суті, повинна оберігати від дії політичних технологій і маніпулювання суспільною свідомістю, коли політичні задуми виявляються сильнішими за громадську протидію вторгнення політики в конституційну основу життя народу.

Пильна увага до доктрини охорони Конституції України виводить нас за межі аналізу вольових взаємозв’язків політики і права, оскільки загально визнаним для правової держави є примат права над політикою. Цей найважливіший принцип правосвідомості суспільства визначає його відношення, насамперед, до Основного Закону держави, до правопорядку, до діючого права. Осмислення потреб у зміні й доповненнях Конституції відбувається як результат відображення дійсності, накопичення досвіду “офіційно діючого державного права”⁸¹. Звідси, звертаючись до доктрини “охорона Конституції”, ми також бачимо її як необхідний елемент правової системи в кожній конституційній державі, оскільки вона автономна як від юридичної, так і від фактичної (реальною) конституції у рамках ціннісної орієнтації. Така теоретична позиція відомого вченого-конституціоналіста професора Т.М. Пряхіної підтверджується практикою розроблення конституційних реформ, затребуваних не окремими політичними силами, а суспільством, що зацікавлене у стабільній конституції та правопорядку⁸². При цьому в системі засадничих поглядів, що визначають доктрину, доречно виділити принцип конституційності, який відіграє роль ціннісного критерію (стандарту) для всіх суб’єктів влади. Саме конституційність переводить у прак-

тичну площину верховенство Конституції, коли ухвалюються закони, акти управління і судові рішення. Тим самим знижуються ризики використання парламентом, Президентом і урядом принципу політичної доцільності й пристосовницького ставлення до права і закону, які не повинні виходити за рамки конституційних норм, особливо там, де зачіпаються (порушуються) права і свободи громадянина.

Охороняти Конституцію України покликані усі органи державної влади, що означає “оберігати”, “стерегти”, “негайно реагувати” на будь-які спроби неконституційного регулювання суспільних відносин. Прикладом цьому може слугувати практика прийняття Верховною Радою України в 2008 р. Постанови про затвердження її Регламенту, тричі визнаного Конституційним Судом України неконституційним, оскільки Регламент повинен був прийматися виключно у формі закону, як прямо зазначено в п.15 ст.85 Конституції України. Зазіхаючи на обмеження конституційних повноважень, Президент України в період після 2005 р. неконституційно використовував свій статус при призначенні на адміністративні посади голів судів, заступників міністрів, що також було доктринально оцінено негативно.

Проте за рівнем теоретичної розробки тема “охорона Конституції” в системі знань не досягла в доктринальному вираженні властивостей цілісного вчення, а також наукової узгодженості понять, що мають юридичне значення⁸³. Можливо, цим пояснюється той факт, що конституційні доктрини вважають за краще говорити про “охорону Конституції” в гіпотетичному плані.

Щоб змінити ставлення до Конституції як до звичайного закону, концептуально потрібний повноцінний механізм процедур і узгоджень змін до чинної Конституції, що дасть змогу здолати практику внесення законопроектів, які часто суперечать структурі Конституції й навіть не узгоджені з конституційними принципами. Починаючи з 2005 р., в парламенті було зареєстровано 14 законопроектів з явним “ухилом” змін у системі управління державою, що ігнорують засновницьку функцію Основного

Закону. Не маючи в розпорядженні інших підстав, причинами конституційного реформування постають або передвиборна кампанія в Україні, або своєрідність моменту побудувати нову модель судоустрою, або відмінити депутатську недоторканність тощо.

За всі роки дії Конституції України стало очевидним, що передбачений законодавцем механізм “жорсткого” проходження законопроектів про внесення змін до Основного Закону (розділ XIII) дав змогу забезпечити ефективність конституційного контролю і затвердження верховенства права, що означало введення режиму офіційної доктрини “охорони Конституції” для суб’єктів парламентської нормотворчості. За висновками Конституційного Суду щодо законопроектів за вказаний період знайшли втілення зміни до Конституції тільки в 2004 р., причому виключно політичним консенсусом парламентських фракцій з чинним Президентом України, коли був застосований механізм так званого “пакетного” голосування у Верховній Раді України.

Позбавлена доктринальних застережень, закладених в “охороні Конституції”, проведена конституційна реформа повноважень Президента України, уряду і парламенту (було змінено 15 конституційних норм) не передбачала, наскільки серйозно їм надалі доведеться поступитися власною свободою рішень і створити небажану для суспільства конфліктну юрисдикцію.

Аналізуючи доктрину “охорони Конституції”, стає очевидним, що серед дослідників часто трапляється різне розуміння понять “охорона” і “захист” щодо законодавчих настанов, зокрема такого джерела права, як Конституція⁸⁴.

Поняття “охорона” і “захист” доволі часто трапляються в публікаціях галузевих правових наук, що пов’язано з розглядом різних видів юридичної відповідальності, зокрема кримінального, цивільного, адміністративного характеру. Російські вчені вважають, що законодавець в адміністративному праві, наприклад, визначив “захищені” об’єкти насамперед як теоретичну сферу захисту, а об’єкти, що охороняються законом (публічним правом), не підлягають захисту⁸⁵. Отже, не можна зрозуміти, кого з них,

на думку цих дослідників, адміністративне право “захищає”, а кого “охороняє”. З позиції конституційного права вказані поняття мають глибокий сенс, оскільки стосуються Конституції, що як система норм, принципів і конституційних цінностей має позитивістське і політико-правове розуміння. Самостійне значення категорій “охорона” і “захист” створює умови додаткових гарантій і переваг з боку держави і суспільства, які у такий спосіб вказують, на якому боці вони знаходяться. Значення категорій “охорона” і “захист” Конституції вказує на те, що усі суб’єкти влади покликані виявляти і ініціювати усунення порушень, зокрема недотримання в правозастосовчій практиці конституційних принципів, перевищення повноважень у діяльності суб’єктів права, а також інші види посягань на захищені конституційні правовідносини.

Чому виникає потреба у закликах до такої ініціативи? Це пояснюється обставинами “конституційної інтервенції”, протиправним застосуванням політичної волі або прийнятим усупереч Конституції України актам вищих суб’єктів влади, що, поза сумнівом, виводить проблему “охорони Конституції та її захисту” на перше місце в науково-практичному плані.

Таким чином, у сфері конституційно-правових відносин зміст понять “охорона” і “захист” означає нормативно визначену діяльність суб’єктів, які мають владні повноваження, що передбачає розмежування цих понять за певними ознаками. Як вони характеризуються? До них належить, насамперед, правовий статус учасників конституційних відносин. По-друге, за правовою природою різними виступають предмети, які стають об’єктом відповідного механізму забезпечення недоторканності принципів, постулатів, норм, окремих положень Конституції. Охорона спрямована на уникнення правовими засобами, виключення будь-якого впливу на конституційний правопорядок або конституційний режим функціонування Основного Закону з боку суб’єктів права, коли прямо застосовуються або задіяні для цього механізми реалізації його норм, а отже, усувається загроза порушень

конституційного регулювання, здійснюється пряме підпорядкування усіх форм діяльності суб’єктів влади, фізичних і юридичних осіб нормам Конституції України. У таких випадках Конституція має охоронюваний імунітет і відповідні механізми захисту від політичного втручання в гарантовані конституційні права, незалежність і територіальну цілісність України (ч.1 ст.157 Конституції). Заборона на зміну Основного Закону в умовах воєнного або надзвичайного стану є додатковим обов’язком держави щодо охорони Конституції України.

На відміну від “охорони”, поняття “захист” конституційних відносин, що стосується всього змісту Конституції, забезпечується тоді, коли виник конфлікт різних правових інтересів, під час якого кожна сторона переконана у своїй правомірності й наполягає на захисті порушеного конституційного права. Захист як форма активного впливу конституційних норм, коли їх застосовують у нормоконтролі, пред’являючи вимогу до усунення відхилення в нормотворчості, має такі цілеспрямовані: відновлення стану справ, який існував до порушення права, визнання оспорюваного акта або дій владного суб’єкта неконституційними, припинення або зміна правовідносин, незастосування судом, іншим суб’єктом державно-правових відносин акта, який суперечить Конституції й визнаний неконституційним, а також іншими заходами соціального захисту.

Суб’єктами “охорони” і “захисту” Конституції постають Президент України, Верховна Рада України, Уряд і в усіх випадках єдиний орган конституційної юрисдикції — Конституційний Суд України (без самостійної ініціативи визначення предмета захисту). “Захист” може здійснюватися всіма суб’єктами, на яких покладені юрисдикційні повноваження. Отже, відповідний компетентний орган приймає рішення на користь забезпечення неухильного дотримання (виконання) Конституції України незалежно від суб’єкта реалізації її вимог.

Слід підкреслити, що при “охороні” Конституції застосовується механізм санкції конституційної відповідальності у вигляді

відповідних вимог (попереджень) уповноважених суб'єктів публічної влади. Зауважимо, що у такому разі не можна вказувати на будь-які деліктні відносини, оскільки охоронювані об'єкти конституційного ладу не розглядаються як види галузевої, а тільки політичної відповідальності, що є загальноновизнаною обставиною неюридичного характеру.

При “захисті” Конституції України застосовуються всі способи, які визначені за колом осіб, уповноважених здійснювати цю правову діяльність, включаючи громадян і юридичних осіб. У рамках вирішення спорів “про захист Конституції” не розглядаються конкретні правопорушення, не визначаються потерпілі, проте вони можуть з'явитися після винесеного компетентним судом свого офіційного рішення. В Україні, наприклад, захист соціальних прав громадян, позбавлених виплати грошової допомоги, компенсацій із держбюджету була відновлена двома рішеннями Конституційного Суду України, що визнав внесені нормами Закону про держбюджет України на 2009 р. зміни до галузевих законів неконституційними. Проте, на думку судді Конституційного Суду В.М. Кампо, джерелом таких спорів є “конституційний делікт”, що характеризується ним як конституційне правопорушення, незважаючи на те, яким є втручання публічних органів у конституційні правовідносини, коли йдеться про спори конституційного порядку — спори про право⁸⁶.

Продовжуючи розгляд проблеми, слід виходити з того, що оспорюване право законодавець має можливість захищати і передбачити усі можливі посягання на Конституцію України, а тому йдеться про захист законних інтересів суб'єктів, які беруть участь у процесах конституційного захисту. На сьогодні громадяни України позбавлені права на “конституційну скаргу” (на відміну від Конституції РФ), проте звичайним законом неможливе вирішення цього питання, і слід чекати змін до чинної Конституції.

Таким чином, “охорона Конституції” в доктринальному плані повинна максимально враховувати діючі й необхідні в перспективі механізми забезпечення незмінності та стабільності конституційних положень і принципів.

Слід звернути увагу ще на одну доволі актуальну і водночас складну проблему — деформацію конституційного правопорядку. Серед реалій такого небезпечного прояву розглядається здійснення “державного перевороту”, який може настати в результаті застосування легального, проте нелегітимного способу змін чинної Конституції України новим текстом системних змін до неї, і як результат — фактична підміна легітимної Конституції. У іншому разі дії вищих посадових осіб держави, наприклад, як це сталося в 2006 р., були спрямовані на свідоме створення підконтрольною політичною силою конституційної кризи, хоча формально суб'єкт влади діяв, застосовуючи норми Конституції, але з певним політичним наміром, спрямованим на дострокове припинення повноважень парламенту. При цьому застосовується розбалансування повноважень між інститутами влади через внесення часткових змін до тексту Основного Закону⁸⁷.

Отже, доктрина, що містить категорію “охорони Конституції”, повинна відображати всі можливі варіанти посягання на Конституцію, що зумовлено авторитетом доктрини як відображенням наукових знань про стабільність Конституції, непорушні конституційні цінності. Звідси не викликає заперечень позиція вчених, які вважають конституційну доктрину інтелектуальним джерелом права, звичайно, в умовному розумінні й її значенні для розроблення надійних механізмів забезпечення такої самої стабільності, яку нині має Конституція США.

Серед учених склалася стійка позиція, що охорона Конституції здійснюється насамперед правовими засобами, які перебувають у розпорядженні органів державної влади. Це досягається, як слушно зазначають К.І. Козлова і Ю.Л. Шульженко, вирішенням таких завдань:

— встановленням особливого порядку прийняття, зміни конституції та реального забезпечення реалізації цього порядку на практиці;

— тлумаченням конституції, яке проводиться в порядку конституційного правосуддя;

- конституційним нормоконтролем;
- вирішенням спірних питань, що мають конституційне значення⁸⁸.

Водночас навряд чи можна погодитися із включенням у доктринальне розуміння “охорони Конституції” таких функцій, як участь у нормотворчому процесі, що пропонується Ю.Л. Шульженко⁸⁹.

Стосовно “охорони Конституції” доктрина розрахована на професійний і громадський світогляд, і завдяки підтриманню й усвідомленню її важливості для держави доктрина стає ідеологією, яка офіційно діє в цій політико-правовій системі.

Проте немає приводу для сумнівів і завищених оцінок у тому, що доктрина не тотожна науці, оскільки в основі теоретичних розробок лежить вчення, аналіз і синтез знань. Доктрина, таким чином, це не ілюстрований коментар, а розвинена новелістична теорія. Доктрина призначається для затвердження поширення і впровадження ідей, які становлять її зміст, відображаючи цінність Конституції України в її сучасному стані.

За сучасних умов, коли публічна влада перебуває в стані кризового синдрому, коли політика отримала тимчасові переваги над законом, доктрина “охорони Конституції України” повинна займати провідне місце в збереженні конституціоналізму, конституційних принципів і цінностей щодо основних інститутів стабільного суспільства.

▼ Вразливість доктрини визнання актів конституційного правосуддя джерелом права

“Концентрована” судова влада, що посіла місце безперечного арбітра в умовах встановленого конституційного принципу поділу державної влади в Україні, відрізняється своїм правовим впливом на законодавчу і виконавчу владу. Цю реальність судова влада ефективно використовує, насамперед, щодо виконавчих органів держави, декларуючи себе вищою “охоронною” системою прав і свобод людини і громадянина. Не виникає сумнівів стосов-

но того, що суди свою особливу роль реалізують через владні повноваження при відправленні правосуддя, в якому закон дає їм владу над учасниками процесу, а формою її прояву постають судові рішення (акти). Не випадково, аналізуючи статус владних засад у державі, американський учений-правознавець Л. Фрідмен відвів перше місце дослідженню судової влади (ст.3 Конституції), а потім звернувся до аналізу законодавчої й виконавчої, яким присвячені статті 1 і 2 Конституції США⁹⁰. Це пояснюється тим, що в багатьох зарубіжних державах судова влада, не проявляючи свого вищого статусу формально, по суті фактично керує ними, видаючи судові рішення як прецеденти, що мають вищу юридичну силу остаточного судового контролю за скаргами на дії (акти) виконавчої влади.

Пануючі в цей момент теоретичні уявлення вчених про судову практику, яка щодо всіх суб'єктів влади проявляє юрисдикційну функцію, визначаючи суть і зміст правовідносин, встановлюючи для них статус “бути зобов'язаним згідно з” законом, привели до висновку розглядати її як джерело права⁹¹. Під час науково-теоретичних досліджень, використовуючи методологічні підходи в розгляді судової практики, як правового явища, виникла доктрина судової правотворчості, представником якої виступає український дослідник, професор С.В. Шевчук, який підготував ґрунтовну працю “Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні”⁹². Очевидно, що разом з ідеями, що встановлюють більш уразливі моделі праворозуміння взаємозв'язків судового прецеденту, юридичної сили судових рішень, їх нормативного характеру щодо актів законодавчої влади, а також загальнообов'язковості судової практики, визнаної державою як регулятором із формальною визначеністю й іншими складовими вчення про судову правотворчість, С.В. Шевчук обрав правильний шлях у розгляді вказаної проблематики з доктринальних позицій. Проте ми спостерігаємо і критичні варіанти наукового пошуку, коли “пізнання судової правотворчості,— як вважає Б.В. Малишев,— обмежується: а) порівняно-правовим і історико-

правовим рівнями і стосується переважно проблематики судового прецеденту як джерела (форми) права; б) фрагментальними галузевими дослідженнями національних правових систем України і Російської Федерації за предметом наявності судового прецеденту у складі джерел (форм) права⁹³.

Теоретичні позиції названих дослідників відображають доволі спірні судження про те, що правотворчість судів постає їх функцією, як невід'ємною складовою функції розгляду справ. При такому підході судовим рішенням присвоюється ранг прецеденту, що з позиції практики, а не юридичного догматизму, є дуже дискусійною категорією, яка складно сприймається в загальному вигляді існування прецедентного права (судового права) в національній правовій системі. Навіть якщо теоретично погодитися, що правотворчість судів існує в межах судового тлумачення норм законодавства, то навряд чи всі органи правосуддя виконують завдання конкретизації норм законодавства, що також виходить за рамки тлумачення норм права. Закладаючи у своїх рішеннях норми обов'язкової поведінки, цим суд виходить за рамки вирішення конкретного правового або фактичного (в оцінці обставин) спору, а також під час тлумачення здатний піднятися до рівня паралельного законодавця, що навряд чи сприймається теорією конституційного права. Такий спосіб виникнення норми права в судових рішеннях методологічно дуже вразливий і не узгоджується з судочинством, де фактично має бути отриманий правовий результат у вирішенні певної справи. Досягнення справедливого, заснованого на фактичних обставинах у кожній конкретній справі, судового рішення не дає підстав вважати, що цим воно стає прецедентом, а отже, підноситься до норми права з її формальними ознаками, що в позитивістській теорії права не сприймається як правоутворення. Розмежовувати і визначати, які судові акти можуть відповідати критеріям правотворчості судів, а які ні — дуже складне завдання не лише для правозастосовника, а й для самих теоретиків права. Методологічно, на нашу думку, це патова ситуація, оскільки до єдиної думки ніко-

ли дійти не вдасться. У практичній площині таке праворозуміння призведе до протиставлення судового рішення і закону, оскільки “творець” права (в цьому разі суд) прагне діяти так, як вимагає законодавець: не більше ніж приймати правильні по суті й справедливі за фактами і обставинами судові рішення (ст.308 ЦПК України).

На нашу думку, вразливість доктрини “судова правотворчість” полягає в тому, що вчені, міркуючи про судову практику як джерело права, говорять про різні речі. Не про різні критерії правоутворення, а про різні явища, які абстрактно можна сприймати, але на практиці таку теорію навряд чи можна застосовувати. Скептичний погляд на величезну кількість судових рішень, які складають судову практику, не відкидає її нормативно-правового значення і, враховуючи узагальнення, огляди, конкретизацію застосування норм законодавства, що особливо характерне для Вищого господарського суду України, який, залучаючи науково-консультативні ради (секції), досягає доктринального виокремлення категорії справ (про банкрутство, про право власності в господарських стосунках тощо), цим створює однакоvu практику судової правотворчості. Проте конкурувати судові акти з нормами, які виходять від єдиного законодавця, що підкреслюється матеріальними і процесуальними ознаками джерел права (законодавства), судова практика не може. Можливо, суворість теорії конституційного права щодо судової сфери здається тут надмірною, проте правова культура суддів, які з одних і тих самих питань праворозуміння і правозастосування, при однакових обставинах приймають протилежні рішення навіть на рівні вищих спеціалізованих судів, підкреслює вразливість доктрини судової правотворчості.

Позначається нерозвиненість судового права в Україні, відсутність традицій у формуванні правових доктрин як “права юристів”, а тим паче, дуже обережне використання правосуддям аналогії права і закону, заповнення прогалін позитивного права в судових рішеннях. На рівні теорії конституційного права зали-

шається незавершеною дискусія: чи можливо, власне, принципи Конституції вважати нормативними настановами, джерелами права, оскільки кожного разу правосвідомість суддів стикається із запитанням: чи є принципи регуляторами правовідносин або представляють все-таки загальні засади для вибору загальнообов'язкової норми у вирішенні конкретної судової справи. Ніхто не заперечуватиме, що існує і правило необов'язковості прецеденту, який є вторинним до норм права. Відомо, що позитивізм у праві відрізняється крайнім формалізмом, казуїстичністю і суперечністю. Але ж і не можна цілком покладатися на судову правотворчість, судову практику, де є присутнім невизначене для сторін, що сперечаються, “право справедливості”, а судові тлумачення часто призводять до абстрактних правових формул, та і сам термін “справедливість”, окрім звичайного свого значення, розуміється з позицій європейського права як засіб коригування національного законодавства. Прикладом цьому — судова практика Верховного Суду України, яка ще до недавня дедалі більше ставала практикою вільного розсуду суддів, що, до речі, прискорило інституціональну реформу судової системи в Україні. Досить ознайомитися в цьому сенсі з унікальним дослідженням відомого вченого — судді Вишого господарського суду України, професора Б.М. Полякова “Коментар судової практики Верховного Суду України у справах про банкрутство”⁹⁴. Аналітичне джерело, що містить справжню судову практику, розкриває багато таємниць судової правотворчості, показуючи найважливішу роль Верховного Суду у формуванні “судового права” у сфері господарських і економічних відносин.

Отже, логічно слід визнати, що судова правотворчість у доктринальному розумінні може слугувати передумовою появи нового джерела в його інструментальному юридичному значенні за умови визнання його державою, що формує правову систему в її об'єктивному вираженні — законах.

У доктрині “судова правотворчість” ми помітили, що традиції західноєвропейського і американського правосуддя, без

належної критичної оцінки прийнятності, деякі учені намагаються перенести в українську судово-правову сферу. З такою позицією погодитися не можна. По-перше, немає підстав вважати судовий прецедент нормативним юридичним заходом, що відбувся, який належить до регулятивного механізму правовідносин. З наукової точки зору надавати прецеденту юридичну силу нормативності поки що передчасно. Швидше, в українській судовій практиці судовий прецедент постає елементом професійної свідомості юристів при вирішенні судових спорів як своєрідний орієнтир юридичного мислення. По-друге, судовий прецедент не може виступати базовим елементом позитивного права і правової системи в цілому, що здатний створювати правотворчу судову практику. Якщо враховувати обов'язковість для держав — відповідачів судових рішень Європейського суду з прав людини, то і їх значення розширює межі правового захисту життєдіяльності громадян як визнаної юрисдикції, не завжди слугує додатковою аргументацією і використовується українським правосуддям при ухваленні власних рішень. Тому зберігається головна умова, до якої закликає Конституція України, зобов'язавши всіх суб'єктів права діяти у рамках законодавства, що безпосередньо стосується і органів правосуддя.

Таким чином, виходячи з теорії нормативних актів, у доктрині судової правотворчості слід керуватися положенням про офіційно визнане з боку держави існування джерел права, що узгоджується з вимогою їх загальнообов'язковості. Хіба підпадають судові рішення, що іменуються прецедентами або якась частина судової практики (адміністративної, цивільної й іншої), під визначення “джерела права”, якщо визначальною умовою для них є способи вираження і закріплення норм права? Ймовірно, не підпадають і не охоплюються ознаками джерел права, оскільки судові рішення (акти), об'єднані за ознакою умовної нормативності, не служать критеріями правоутворення і правообов'язкової поведінки всіх або значної частини членів суспільства.

Отже, не претендуючи на беззаперечність нашої аргументації при розгляді загальнотеоретичних уявлень про судову практику,

зведена вченими в поняття “джерело права”, в якому судовим актам відводиться роль ще однієї форми права, ми бачимо вразливість самої доктрини “судова правотворчість”. Погодилося, що абсолютизувати офіційні форми вираження і закріплення змісту права навряд чи можна вважати завданням юридичної науки, проте не слід забувати про наповнення реальним змістом юридичних категорій, використовуючи нормативну логіку Конституції, яка допомагає реально оцінювати доктрини, що формують теоретичну базу насамперед конституційно-правової практики.

Тут ще раз підкреслимо, що проблему правотворчості судів ми не прагнемо спростити. Але важко погодитися, коли деякі російські дослідники без тіні сумнівів декларують: “У Росії рішення і тлумачення Конституційного Суду, постанови пленумів Верховного Суду і Вищого арбітражного суду є ...джерелами права”. Коли йдеться про питання, що мають принципове значення, категоричність висновків не збагачує теорію, тим паче в таких судженнях автора, не аналізуючи судову практику, не знаючи її справжнього становища в судових інстанціях, як вона ілюструється Г.І. Нікеровим. Далі він зазначає, що “джерелами права служать також постанови загальних і арбітражних судів у конкретних справах, адже низовий суд ніколи не прийме рішення інше, ніж те, яке прийняв вищий суд у аналогічній справі, — під загрозою його відміни. На інше рішення він зважиться тільки тоді, коли визнає, що його аргументація буде безперечно переконливішою, ніж аргументи вищого суду”⁹⁵. Дуже спірні судження залишимо для переоцінки самого дослідника, проте в теоретичних дослідженнях має бути реальна оцінка практики, тим паче, коли йдеться про суб’єктів правотворчості — виробників права.

Переходячи до аналізу правової природи актів Конституційного Суду України, ми можемо зустріти в багатьох наукових публікаціях схоже твердження про те, що практика конституційного правосуддя займає в правовій доктрині нормативну визначеність, постає як “право юристів”, що з часом може прямо конкурувати з нормативними регуляторами законодавства. Відо-

мий учений-конституціоналіст А. Шайо зазначає, що “...судів вже не задовольняє традиційна роль — застосування законів. Судді конституційних судів, порвавши з поглядами Ш. Монтеск’є, який називав суддів вустами закону і вважав їх рівень нижчим ніж рівень законодавчих органів, нині вже не лише займаються правотворчістю (що, до речі, вони, як і раніше, заперечують), а й чинять істотний вплив на напрям законодавства і ефективність Конституції”⁹⁶. Професор М.В. Вітрук також дійшов висновку, що рішення про визнання того чи іншого закону, нормативного правового акта (його частини) таким, що відповідає Конституції РФ або є неконституційним, містять спеціальну правову норму, а юридична сила цієї норми дорівнює юридичній нормі самої Конституції⁹⁷. При цьому закономірно виникає питання про юридичну (конституційною) природу рішень Конституційного Суду, який не відміняє неконституційні акти, а лише визнає їх такими, що не підлягають застосуванню, що пов’язано з вилученням таких актів, норм (окремих їх частин) з нормативно-правової системи, що вимагає від законодавця на цій підставі зміни, відміни або прийняття нового акта або нової норми права. Замислимося над тим, що відбувається у результаті виявлення Судом “неконституційності”: однакове розуміння правової норми, виникнення нового права у правотворчих суб’єктів або створюється загальнообов’язковий масштаб поведінки? На нашу думку, акти конституційного правосуддя (рішення) дають орієнтири саме правозастосовчій практиці, в окремих випадках вимагаючи від Верховної Ради ухвалення відповідних законів, у чому законодавець Суду відмовити не має права. Орієнтуючись на практику ухвалення рішень Конституційним Судом України, у тому числі з питань офіційного тлумачення Конституції та законів України, в їх тексті досить складно знайти імперативні положення (норми), що є характерним для джерел права, а отже, висловимо думку про їх природу як чинники, що формують процес правовстановлення. Таку позицію має російський учений-конституціоналіст професор В.О. Лучін, який

через відсутність нормативної ознаки вважає рішення Конституційного Суду РФ такими, які не можуть вважатися джерелами права, “хоча і володіють їх певними властивостями”⁹⁸.

У плюралізмі праворозуміння і дискусії про рішення Конституційного Суду як джерела права доктрину правотворчості конституційного правосуддя найбільш чітко, без винятків і застережень, подає в сучасній теорії Голова Конституційного Суду РФ професор В.Д. Зорькін. У доповіді на IX Єреванській міжнародній конференції В.Д. Зорькін, розкриваючи роль Конституційного Суду РФ у забезпеченні верховенства права, аксіоматично підкреслив, що рішення Конституційного Суду, в результаті яких нормативні акти, визнані неконституційними, втрачають юридичну силу, мають таку ж сферу дії в часі, просторі й за колом осіб, як рішення нормотворчого органу, і, отже, таке саме, як нормативні акти, загальне значення, не властиве правозастосовчим за своєю природою актам судів загальної юрисдикції і арбітражних судів. Посилаючись на Постанову Конституційного Суду РФ від 16 червня 1998 р., В.Д. Зорькін послідовно виступає за визнання рішень Конституційного Суду у справах про перевірку конституційності законів і інших нормативних правових актів високого рівня такими, які мають нормативний характер, і як такі, на його думку, набувають прецедентного значення і стають джерелами права⁹⁹. Можливо, такий підхід до актів конституційного правосуддя зумовлений тим, що прецедентний характер рішень Конституційного Суду проявляється при вирішенні правових колізій, що виникають у зв’язку з фактами суперечності національного законодавства міжнародному, регіональному — загальнофедеральному, галузевого — конституційному.

Якою б привабливою не була позиція Голови Конституційного Суду РФ В.Д. Зорькіна в цьому питанні, все ж залишається багато сумнівів і уразливість висновків, які безпосередньо характеризують рішення Конституційного Суду у вигляді джерел права, а отже, відносять їх до форм права, загальнообов’язкових правил поведінки всіх членів суспільства. Проте сам дослідник

удається до застережень, відмічаючи, що рішення Конституційного Суду з правовими позиціями, що містяться в них, — і не прецеденти, і не преюдиція в “чистому” вигляді ні для Конституційного Суду, ні для інших органів. Це особливі нормативні акти, що мають певні прецедентні та преюдиціальні властивості¹⁰⁰. Таким чином, не розв’язавши до кінця проблему вибору для рішень Конституційного Суду критерію права, погодитися з такими висновками дуже складно, оскільки в теорії потрібні вагомі аргументи, щоб *apriori* сприймати позицію вченого-практика, як доктрину конституційної правотворчості, що відбулася. З аксіологічної й онтологічної точок зору, право як норма свободи, яке виражається в рівності або справедливості, що не тотожне закону, тим більше не може дорівнювати будь-якому переконливому і доказовому рішенням Конституційного Суду. В юридико-позитивістській концепції поки що не знаходиться місце судовій правотворчості, а отже, доктринально виявляється вразливість аргументації, яка повинна оцінюватися з позицій науки, — критично і без негативного сприйняття. Складно уявити, щоб судова правотворчість була закріплена у вигляді функції за конституційною юрисдикцією і отримало легальне визнання як “паралельного законодавця”. Очевидно, що в такій ситуації рішення органу конституційного правосуддя, що не підлягають відміні, перегляду, змінам, будуть пов’язані з волею домінуючого суб’єкта — Суду і стануть вже не формою застосування Конституції, а боротьбою за зміст права так, як його розуміють судді. Звідси російські вчені М.В. Вітрук, В.Д. Зорькін, Б.О. Страшун й інші вважають, що рішення Конституційного Суду за своєю значущістю і обов’язковістю набувають такої ж сили дії на суспільні відносини, як і Конституція. Очевидно, що такі якості, як значущість і обов’язковість рішень Конституційного Суду, його особливий статус, не усувають сумнівів у нормативності кожного рішення з цього питання про судовий спір або тлумачення норми. Часто, аналізуючи рішення Конституційного Суду, в яких подаються офіційні з позицій конституційного права роз’яснення, виникають сумніви: до яких

меж може доходити роз'яснення положень Конституції і де гарантія того, що в процесі такого роз'яснення (офіційного тлумачення) норма закону не перетвориться на свою протилежність, не змінить свого сенсу, а отже, стане іншою за своєю юридичною природою в інтерпретації Конституційного Суду. Таким чином, головне питання у визнанні нормативності актів конституційного правосуддя полягає в тому, щоб переконатися і довести, що вони містять норми права, — що виходять від держави і такі, що охороняються нею загальнообов'язкові правила поведінки, які представляють учасникам суспільного відношення цього виду юридичні права і покладають на них юридичні обов'язки. Суддя Конституційного Суду РФ професор Г.А. Гаджиєв пропонує виходити при розгляді цього питання про рішення Суду з нормативним змістом як джерела права не з формально-юридичних ознак, а з атрибутивних сутнісних ознак, якщо нормативний акт (рішення) реально бере участь в процесі правового регулювання. Отже, такий акт, на думку вченого, є нормативним. Таким чином, висловлене судження про те, що правові позиції, що містяться в рішеннях Суду і розкривають сенс конституційної норми (норми-принципу, норми-регулятора, норми застосування Конституції), слід відносити до нових джерел права з особливою нормативністю, заслуговує на належну увагу. При цьому пропонується ввести в науковий обіг “категорію складних справ, що виникають тоді, коли закон “мовчить”, коли існує проблемність у правовому регулюванні, але суд повинен прийняти рішення, не допускаючи відмови в правосудді”¹⁰¹. Звичайно, слід замислитися над такою постановкою питання, але ж у судовій практиці, як показує аналіз, у більшості судових справ конституційного нормоконтролю, при розгляді конституційних скарг громадян приймаються ухвали з “позитивним” змістом, в яких Конституційний Суд РФ відмовляє в прийнятті звернення до розгляду або при припиненні провадження у справі викладає, розвиває правові позиції, сформульовані в раніше прийнятих постановках і ухвалях з того самого питання. У цьому плані “російська модель”

конституційного правосуддя, при всьому визнанні фундаментальності російської доктрини судової правотворчості, яка відображає внесок російських учених-конституціоналістів у скарбницю правових ідей і судово-правової теорії про конституційний нормоконтроль, не може залишатися без критичного аналізу. Звернемо увагу на головні, ключові позиції в розумінні усіх складових судової практики Конституційного Суду РФ. Насамперед, важливо з'ясувати, як саме слід відноситися до таких актів Конституційного Суду, що становлять значний обсяг судової практики, але не дають відповіді на поставлені заявником (суб'єктом права) спірні питання, не відображають функцію конституційного нормоконтролю? Уважний погляд на великий матеріал джерелознавства, — що ми мимоволі вкотре стикаємося з уразливістю доктрини “судової правотворчості”, оскільки увесь значний обсяг юрисдикційних справ і прийняті по них “відмовні” ухвали Суду не можуть виконувати правотворчої (правокорегуючої) функції. Якщо для практики конституційного правосуддя — це звичне явище, що є корисним і продуктивним, навіть за формулою: “Ваше звернення до Конституційного Суду розглянуте і вам відмовлено з певним роз'ясненням через правову позицію Конституційного Суду”, то для теорії конституційного права така форма вираження правового визначення (акта) не може слугувати достатньою підставою відносити усі рішення конституційного правосуддя, що становлять судову практику, до джерел права.

Конституційна юрисдикція визначається правом — проте не правом нового змісту, не даним *apriori* правом. На нашу думку, правова позиція Конституційного Суду — це одного разу сформульоване універсальне для праворозуміння і правозастосування правове рішення, яке зв'язує зміст Конституції з будь-яким законом, іншими нормативно-правовими актами, робить однаковою практику законодавчого і виконавчих органів влади, органів місцевого самоврядування, а також впливає на поведінку членів суспільства. Стверджувати, що рішення Конституційного Суду прирівнюються, власне, до конституційних норм, означає роз-

ширювати не лише конституційний смисловий потенціал, а й, можливо, виражений у тексті формат Основного Закону, що вимагає додаткових обґрунтувань від авторів такої теоретичної концепції. Адже відомо, що зміст права не зв'язує правову діяльність держави. Немає вічних законів і правових звичаїв, а це означає, що не є винятком і судова практика Конституційного Суду. Позитивне право не висуває ніяких меж законодавчій діяльності державі, в якій існує розділена влада, і вона реалізується через самостійні суб'єкти влади. Поза сумнівом, закони ухвалюються спільною волею цих суб'єктів, вони взаємозв'язані. Важливою ознакою правової держави в цьому відношенні є конституційна юрисдикція, обсяг якої, маються на увазі цілі й завдання правосуддя, встановлений Конституцією, що є початковою базою дослідження і вирішення спірних питань конституційного права, застосування матеріальних і процесуально-конституційних норм, постає визначальним чинником правової оцінки актів на предмет конституційності (відповідності Конституції). Проте, слід зазначити, що Конституційний Суд, виявляючи смисл конституційних положень, досліджуючи поняття і категорії конституційного, закладені в тексті Основного Закону, тим самим продовжує, говорячи образно, “руку законодавця”. В той же час ніяк не зникає і не виникає тотожність між законотворчістю і судовим рішенням. Отже, юридична природа рішень Конституційного Суду є іншою порівняно із законами, вона не зрівнюється за юридичною силою з Основним Законом. Держава, ухвалюючи закони, зв'язує і зобов'язує ними не лише членів суспільства, а й певним чином себе. Правовими суб'єктами держави є не лише законодавець, уряд і президент, а й суд. Суд постає зберігаючим суб'єктом діючого права, проте, застосовуючи право, він стає і суб'єктом, що встановлює право (Б.О. Кістяківський).

Проте необхідно звернути увагу на ще одну важливу особливість повноважень конституційного правосуддя, що проявляє якість, як це вже прийнято використовувати термінологічно, “негативного законодавця”. Це образне визначення ще на початку

XX ст. використовував творець моделі конституційного нормоконтролю Г. Кельзен. Термін “негативний законодавець” підтверджує дію принципу верховенства судової влади, що означає таку діяльність Конституційного Суду, в процесі якої приймаються “нормативно-дерогаторні” судові рішення, що сприяють утвердженню верховенства Конституції. При законодавчих вадах вилучається з діючого права акт (норма) законодавства, що суперечать Конституції формально і за змістом. Суд може також тлумачити конституційні положення, які тільки уповноважують законодавця брати до відома принципи правосуддя: справедливості, рівності, верховенства права й інші як позитивні вимоги щодо змісту закону (А. Стоун). Звідси при реалізації функцій “негативного законодавця” або такого, що офіційно тлумачить Конституцію і закони, Конституційний Суд своїми рішеннями навряд чи виконує завдання правотворчості, а його акти в цьому разі можуть прирівнюватися за своїм функціональним призначенням до нормативного правового джерела.

Переконливішими в доктринальному розумінні “квазіпрецедентного права” є рішення Конституційного Суду України, які містять офіційне тлумачення Конституції та законів України, оскільки вони приймаються в ході реалізації відповідних конституційних повноважень. Головною особливістю прецедентного права в конституційному правосудді, як вважають учені, є те, що воно діє безпосередньо у межах судової системи і опосередковано є обов'язковим для усіх інших суб'єктів права (С.В. Шевчук). Звернемося для прикладу до судових справ про захист основних прав і свобод людини і громадянина, що є однією з цілей діяльності Конституційного Суду України. Реалізація цієї мети досягається в кожному випадку, коли безпосередньо суб'єкт має право на конституційне звернення до Суду з питань тлумачення норми закону: при розгляді спорів про компетенцію, які, до речі, в більшості випадків стосуються прав людини; при офіційному тлумаченні (норм, положень Конституції та законів України); при наданні висновків на всі законопроекти, які вносяться Верхов-

ною Радою України і передбачають внесення змін до чинної Конституції України і обумовлюють предмет конституційного судочинства.

Захист основних прав і свобод людини і громадянина (у тому числі соціальних і трудових прав) здійснюється при розгляді питань тлумачення. При виявленні порушення нормативним правовим актом Конституції України особа, яка подала звернення, очікує, що суд у процесі тлумачення обов'язково з'ясує обставини з приводу конституційності застосованого, або такого, що підлягає застосуванню, в конкретній справі акта. При цьому Конституційний Суд розглядає ніби окремі випадки, але щодо них оцінює (перевіряє) ті закони, які, з точки зору заявників або судів (у процедурі бере участь і Верховний Суд України), що надіслали запити, не відповідають Конституції України, коли виникне невизначеність у трактуванні цих нормативних правових актів. У результаті рішення Конституційного Суду України мають як окреме значення для конкретних справ, так і загальне правове значення, впливаючи на саме законодавство і застосування оцінених ним нормативних правових актів (їх окремих положень) в аналогічних ситуаціях усіма правозастосовувачами, насамперед судами.

Отже, можна констатувати безпосередній вплив рішень Конституційного Суду на законодавство (правотворчість) і правозастосування в конкретній справі, у зв'язку з якою мало місце звернення до Суду, а також опосередкований вплив (через розгляд правозастосовувачами інших аналогічних справ, вирішення аналогічних питань) на всю правозастосовчу практику. Таку позицію підтримують російські вчені-конституціоналісти (І.О. Снігірьова, Т.В. Іванкіна).

У результаті проведеного аналізу доктрини визнання актів конституційного правосуддя джерелом права слід зазначити, що розгляд (хоча і короткий) питань, пов'язаних із впливом рішень Конституційного Суду України на законодавство і практику його застосування, дає можливість зробити певні висновки:

1) Конституційний Суд України дає офіційне тлумачення Конституції України і порівнюваних з нею законів, інших нормативних правових актів, їх окремих положень, що містить певну нормативність;

2) Конституційний Суд України визначає їх відповідність або невідповідність Основному Закону країни, що є спірним стосовно їх нормативності;

3) рішення Конституційного Суду України є підставою для приведення актів (норм) законодавства (у тому числі трудового) у відповідність з Конституцією України для його вдосконалення;

4) діяльність Конституційного Суду України, його рішення забезпечують вищу юридичну силу Конституції України, зміцнюють правопорядок і законність у країні, що визначає нормативність для правозастосування;

5) рішення Конституційного Суду України належать до сфери конституційного права; водночас його висновки про оцінку конституційності актів (норм) законодавства, правові позиції, що стосуються регулювання суспільних відносин, тісно пов'язані з правом; вони не належать до нього безпосередньо, є джерелом удосконалення і розвитку галузей права.

Викладене вище не вичерпує всіх проблем і питань, що стосуються впливу рішень Конституційного Суду України на законодавчу сферу і практику його застосування. Автор також не претендує на беззаперечність висловлених суджень.

▼ Регулювання конституційного судочинства (від теорії до практики)

Конституційне правосуддя має можливість повної й усебічної реалізації в порядку конституційного провадження, застосування комплексу процедур юридичного процесу, обґрунтованих науково-теоретичними дослідженнями і практично перевірених (оптимальних) досвідом роботи Конституційного Суду України, зарубіжних органів конституційного контролю. Потреба створення процесуального судового механізму підтримується Верховною

Радою України на її засіданнях: періодично розглядаються законопроекти народних депутатів України про вдосконалення окремих конституційно-судових процедур, активно ведеться робота в профільних депутатських комітетах парламенту з розроблення моделі процесуального кодексу застосування конституційної юрисдикції, порядку виконання Верховною Радою України рішень і висновків Конституційного Суду й інших актів.

Проте залишаються невирішеними теоретичні проблеми визначення суті й місця конституційно-правових процесуальних норм у праві, виділення конституційного судочинства як самостійної галузі (підгалузі) права, виявлення особливостей і закономірностей розвитку процесуальних явищ (норм і відносин) у конституційному праві. З огляду на це, становить інтерес дослідження юрисдикційного процесу, який здійснюється в Конституційному Суді України, ґрунтуючись на нормах і принципах Конституції України, матеріально-процесуального Закону “Про Конституційний Суд України” і процедур, зумовлених Регламентом Конституційного Суду (а це більше 13 років). Важливо зауважити, що за період роботи Конституційного Суду в його рішеннях знайдено регламентацію деяких нових правил конституційного судового процесу, що процесуально збагатило конституційні конструкції (принципи) нормативним змістом. Зауважимо, що звернення до дослідження механізму реалізації конституційно-правового законодавства за допомогою процесуальних норм зумовлене, насамперед, практичними завданнями, а саме — необхідністю залучення теоретичного аналізу застосування норм матеріального права, коли йдеться про процесуальну складову конституційно-правового регулювання. У контексті теорії судового юридичного процесу вибір процесуальних судових процедур, що піддаються дослідженню, зумовлений позицією автора, згідно з якою паралелізм процесуального регулювання поведінки учасників судового процесу, залучених осіб, експертів й інших відбувається у вказаному Законі та Регламенті, що мимоволі ставиться під сумнів. У певних рішеннях самого Суду містяться процесуальні правила, що впли-

ває на діяльність Конституційного Суду України, а це прямо створює незручності для сторін і учасників процесу, правил спрощеного, прихованого непублічного судочинства. Коли ми говоримо про нормативний зміст судочинства, то важливо підкреслити, що це не будь-які правила, встановлені законодавцем або самим Конституційним Судом у своєму Регламенті. Занадто ризиковано створювати перешкоди, обмеження, правила “швидкоплинного процесу”, визнаючи лише власний статус Суду і його суддів, не піклуючись про реалізацію суб’єктами їх права на суд, ігноруючи його атрибути і призначення в суспільстві. Це особливо стосується судових справ про статус громадянина, особи, заради яких, насамперед, створені усі процесуальні інститути, що забезпечують їх доступ до правосуддя. Як можна застосовувати принцип верховенства права, якщо громадяни — суб’єкти права на конституційне звернення, практично не мали можливості безпосередньої участі в судовому конституційному розгляді, проте ця категорія справ, як найбільш важлива, була розглянута Судом і прийняті рішення (ухвали) без їх присутності (49 або 30% від загального числа судових справ у 2009–2010 роках). Найбільш стримуючим у цих випадках є розрив між Конституцією і правом громадян бути безпосередніми учасниками судового процесу, висловити аргументи і надати докази на користь своїх прав і законних інтересів. Саме у такому порядку спілкування з Судом для учасників процесу здійснюється правосуддя і в цьому полягає його цінність, надання можливості з’ясувати усі правові сторони заявленого розгляду і таким чином забезпечити праворозуміння конституційних норм і положень. Іншим способом досягти формальної рівності учасників конституційного судочинства перед законом і Судом неможливо. Слід зазначити на ще одній важливій обставині.

На відміну від цивільного, кримінального, адміністративного судових процесів у Конституційному Суді відсутній принцип змагальності. У статті 4 Закону України “Про Конституційний Суд України” діяльність Суду передбачає колегіальність,

повний і усебічний розгляд справ, зобов'язавши суб'єкти права на конституційне подання і конституційне звернення обґрунтовувати свої твердження про неконституційність правового акта або необхідності в офіційному тлумаченні правовими аргументами, оцінюючи тим самим допустимість судової справи за матеріальними підставами. Участь у засіданнях Конституційного Суду проводиться при обов'язковій присутності суб'єктів права або їх представників, а також притягнених до розгляду на пленарних засіданнях органів і посадових осіб, свідків і експертів. Ухилення від явки до Суду не допускається, це пов'язується з вимогою надання необхідних документів, матеріалів й інших відомостей для об'єктивного і повного дослідження судової справи (статті 54, 55 Закону). У параграфі 30 Регламенту Конституційного Суду встановлено форми слухання справи на пленарних засіданнях Суду: усні й письмові. Встановлена обов'язкова відкритість розгляду справи, що є гарантією забезпечення об'єктивного і повного судочинства. Але як саме учасники і сторони у кожній конкретній судовій справі можуть реалізувати свої права і обов'язки, викладати власну позицію, заявляти клопотання, ставити питання в процесі обговорення іншим учасникам, якщо не передбачений принцип змагального судочинства?

Слід припустити, що за своєю процесуальною природою така форма усного розгляду матеріалів справи не має характеру доведення сторонами відповідності або невідповідності Конституції оспорюваних актів. Інші учасники пасивно реалізують при такій процедурі свої суб'єктивні права взяти участь у процесі, що інакше виглядає в галузевому судочинстві. Виходить так, що Конституційний Суд самостійно повинен знаходити істину, тобто за матеріалами справи? Якщо процес позбавлений змагальності у відстоюванні позиції навіть сторонами по конкретному спору, втрачається сенс усної форми розгляду судових справ, а отже, доведення і правове обґрунтування втрачає своє значення в процесуальному відношенні. Конституційне судочинство зарубіжних країн, наприклад Російської Федерації, прямо припускає,

що саме користування рівними правами і можливостями, доведення в суді своєї думки проходить на основі змагальності на засіданнях Конституційного Суду. Інакше підходить до необхідності усного слухання спорів між органами влади, коли потрібна доказова база для дослідження справ у Суді, а отже, і власна аргументація кожної із сторін, що сперечаються, про конституційність (неконституційність) закону або іншого нормативного акта, означало б звужувати право учасників судочинства на доведення, пошук істини. У цьому полягає суть судового розгляду, головна умова викладу позиції сторони, яка повинна ініціюватися не Судом, а зацікавленим органом або його представником. Принцип змагальності передбачає доведення, а отже, виключати право сторін у справі ставити запитання, заявляти клопотання, ініціювати залучення фахівців і експертів означає знижувати рівень дослідження, що не сприяє об'єктивному правосуддю. Проте воно є головним завданням судового розгляду. Якщо принцип змагальності судової процедури відсутній, то майбутнє рішення Суду може викликати різні судження про його мотивовані висновки, аргументованість почутих у судовому засіданні доказів. Якщо заявникові ніщо не протистоїть, що, до речі, виключається при розгляді справ про тлумачення норм права, то в чому ж тоді полягає сама процедура розгляду спору, якщо немає опонента і не можна захищати правову аргументацію в судовому порядку? Втрачається специфіка власного інтересу сторін і їх власної позиції в Конституційному Суді. Процес судочинства, побудований на принципах, який позбавлений основи змагальності сторін, втрачає необхідність зустрічі в судових засіданнях суддів з процесуальними суб'єктами, що робить Суд закритим, що формально називається правосуддям без реальної можливості учасників процесу бути вислуханими для об'єктивної оцінки і конкурентності усіх обставин у справі. Не випадково вчені, які досліджують діяльність Конституційного Суду України, схильні називати його політичним органом, вказуючи на "прагнення політиків не застосовувати, а використовувати КСУ, що породило взаємну

упевненість у його необ'єктивності". При такому судженні автора ґрунтовного, швидше, політологічного дослідження "Феноменологія конституційного контролю" проявляється його переконаність у тому, що "аналіз проблем конституційного контролю в будь-якій його версії показує: корені цих проблем, особливо, що стосується політизування, перебуває в цій сфері — вирішенні проблем, які неможливо вирішити за допомогою права, а в Європі до цього слід додати судову форму, сумнівну з точки зору виконуваних функцій"¹⁰².

Досить легко в таких дослідженнях не звертати уваги на категорії політика і право, не переймаючись щодо призначення судової форми здійснення конституційного контролю, не розмежовуючи поняття в судочинстві "процес" і "процедура". В той же час необхідно підтримати І. Сліденка в його прагненні досліджувати функціональну природу конституційного контролю в наднаціональному механізмі, в якому відповідний орган виконує цю функцію. Ось тільки процесуальну сторону конституційного контролю цей дослідник сприймає поверхнево, незважаючи на те, як детально регламентуються усі процедури здійснення правосуддя в зарубіжних країнах. Інакше як розуміти його малопереконливі міркування про конституційне судочинство: "Все зводиться до реалізації процесу відповідно до уявлень національного законодавця і параметрів національного законодавця, параметрів національного різновиду конституційного контролю"¹⁰³. Автор дослідження пояснює природу резонансних рішень Конституційного Суду України, вказуючи на політизування суддів, представлених за квотами Президента, Верховної Ради України і з'їзду суддів. Посилаючись на відоме рішення Суду у справі кратності термінів обрання Президента, автор стверджує про вплив політичних сил і їх лідерів на позиції суддів, проте зовсім не враховується недосконала процедура розгляду справ, що перебувають у судочинстві, можливість уникнення доступу сторін до правосуддя і проведення умовно "закритих" судових процесів з актуальних судових справ, в яких реалізується письмова форма слухання. До речі, розгляд справи про "третій термін"

і можливу участь в обранні Президентом України Л. Кучми проводився саме у формі письмового слухання конституційного звернення. Отже, якщо береться до уваги формальна сторона конституційного контролю, то її ігнорування в регламентації процедур, дотримання повноти і послідовності судового дослідження матеріалів, ігнорування правових позицій, представлених учасниками судочинства, може призвести до великих негативних результатів, тим самим до втрати довіри суспільства до конституційного правосуддя.

Якщо погодитися і вважати нормальною практику переважання за останні три роки письмової форми слухання справ у Конституційному Суді України, то слід уточнити регламентну норму (ч.3 параграф 30 Регламенту Суду), в якій прямо вказується Суду, що така форма використовується для аналізу зібраних на попередніх стадіях конституційного провадження і залучених додатково в ході пленарного засідання матеріалів, документів, які необхідні для забезпечення повного і об'єктивного розгляду справи. Відступ від вказаного порядку, а точніше — ігнорування Судом цього припису, вказує на явне нехтування вимоги Регламенту, а це вже межує із зловживанням Судом своїм правом. Застосування письмового провадження (без участі зацікавлених органів і уповноважених представників, громадян і інших осіб, що заявили про необхідність розгляду спору, що виник, або отримання офіційної вимоги, що є прерогативою конституційного правосуддя), на нашу думку, нівелює авторитет конституційного розгляду, зменшує його принципи і фактично "усуває" учасників провадження, що мають статус суб'єктів права звернення до Конституційного Суду. Така практика серйозної правової основи не має, а отже, свідчить про досить вільне розуміння Головою Конституційного Суду (у попередніх каденціях) своїх функцій згідно з параграфами 6 і 7 Регламенту, а саме — при призначенні справи до слухання на пленарному засіданні Суду і визначенні Судом форми слухання справи, тоді як частина 3 параграфу 30 Регламенту Конституційного Суду України прямо вимагає дотримання обов'язковості усної форми розгляду справ. Таку ж позицію по-

слідовності займає професор М.О. Мітюков, який зазначає, що в практиці Конституційного Суду РФ письмова процедура вирішення багатьох справ успішно конкурує з усним розглядом і постійно стає переважаючою. Отже, виняток стає правилом. Виходом із ситуації, що склалася, Голова Конституційного Суду РФ В.Д. Зорькін вбачає шлях, який був знайдений Конституційним Судом РФ, “надаючи тлумачення нашого закону”: частина рішень так званих ухвал з позитивним змістом виноситься у письмовій формі без публічного розгляду справи в залі судових засідань. Ці ухвали засновані на так званих прецедентних справах, якщо говорити міжнародною мовою, тобто, вони, власне, збігаються з тими правовими позиціями, які вже були висловлені Конституційним Судом раніше”¹⁰⁴.

Перш ніж зробити висновок щодо законодавчого закріплення письмової форми судового розгляду, прирівняти її до усного ведення відкритого судочинства, якщо особливо це зачіпає право громадян на безперешкодний доступ до правосуддя з урахуванням введення в перспективі їх права на конституційне оскарження законів, що обмежують або звужують конституційні права громадянина і осіб, слід висловити істотне застереження. На нашу думку, використання письмового провадження як загального правила при розгляді Конституційним Судом України порушило б принцип всебічності дослідження обставин і виключило б надалі введення за загальними основами юридичного судового процесу принципу змагальності розгляду справ у Конституційному Суді України. Зрозуміло, що “письмова форма” розгляду Судом справ, які визнані допустимими для аналізу і проведення конституційного контролю, створює умови “закритості”, отже, порушуються принципи публічності й гласності, що позбавляє сторони (учасників) судочинства можливості в усій повноті використовувати власні аргументи, власний аналіз правової ситуації; збагачуючи доказову базу конституційних подань і звернень, вони не можуть своєчасно відреагувати на аргументи опонентів. Застосування письмового провадження можливе, на нашу думку,

лише при розгляді справ про тлумачення Конституції та законів України, а також у випадках, якщо заявник (представник) відсутній, а сторона у справі не заявила клопотання перед Судом про усний розгляд справи.

Таким чином, правове регулювання застосування принципу змагальності в контексті застосованих на практиці усних і письмових форм розгляду справ на пленарному засіданні Конституційного Суду України вимагає прямої процесуальної визначеності в законі, оскільки під сумнів ставиться уся система інших найважливіших принципів відправлення конституційного правосуддя. Не можна забувати, що введення принципів доцільних процедур зазіхає на доктрину явочного судового захисту як найважливішого елементу державного захисту прав і свобод людини і громадянина. У конституційному судочинстві саме право доступу до правосуддя дозволяє реалізувати головну умову, яка свідчить про те, що права людини і громадянина забезпечуються правосуддям. Не випадковим є вираження власних позицій суддями Конституційного Суду України в особливому порядку, яке формулюється в окремих думках, як складові частини прийнятих Судом рішень, об’єктивно відображає в певному відношенні недосконалість процесуального порядку, при якому дослідження матеріальних норм конституційного права не було повною мірою всебічним, публічно відкритим і доказовим з боку учасників конституційного судочинства.

Зупиняючись на характеристиці ознак конституційного судочинства, слід розглянути види проваджень, які істотно відрізняються від інших форм відправлення правосуддя предметом, визначеним характером конституційного спору. Один із провідних дослідників конституційного правосуддя Росії Ж.І. Овсепян у сучасному конституційному процесі Російської Федерації виокремила кілька видів конституційних здійснень за трьома критеріями: предметним, критерієм суб’єкта звернення і попереднього характеру конституційного контролю за предметним критерієм, тобто з урахуванням матеріально-правової специфіки основи

порушення провадження. У Конституції Російської Федерації виділено чотири окремі види провадження: розгляд справ про відповідність Конституції Російської Федерації нормативних актів органів державної влади і договорів між ними, розгляд спорів про компетенцію, розгляд справ про тлумачення Конституції Російської Федерації, розгляді справ про надання висновку щодо дотримання встановленого порядку висунення звинувачення Президентів Російської Федерації в державній зраді.

1. Суть конституційного правосуддя, як і правосуддя, здійснюваного загальними судами, полягає в розгляді і вирішенні тільки судових справ.

2. Діяльність щодо відправлення конституційного правосуддя спрямована на забезпечення гарантованих Конституцією України прав і свобод людини і громадянина, законних інтересів юридичних осіб, суспільства і держави.

3. Загальнообов'язковість судових рішень для усіх без винятку на всій території України.

Хоча конституційне судочинство має багато спільного з іншими формами правосуддя, проте воно має ряд специфічних особливостей: здійснення конституційної юстиції спеціалізованим органом, наявність особливої процесуальної форми, специфіка суб'єктів конституційного подання, виконання спеціальних завдань, особлива юридична сила актів конституційного провадження¹⁰⁵. Головною відмінністю від інших форм правосуддя, особливо конституційного судочинства, є те, що воно не пов'язане з прийняттям рішення про застосування юридичної відповідальності, не є негативним. Основний Закон України, як і конституції інших держав, містить позитивні норми, структура яких не передбачає санкцій. Заходи юридичної відповідальності передбачені нормами інших законодавчих актів, прийнятих на виконання конституційних приписів. Норми ж Основного Закону є абстрактними і загальними, оскільки цей нормативно-правовий акт є актом найвищої юридичної сили. Чим вищий ієрархічний ступінь, який займає нормативно-правовий акт у системі законодавства, тим

більше загальноправових положень він містить. З іншого боку, лаконічність конституційного тексту забезпечує стабільність Основного Закону і компенсується змістовною насиченістю, доктринальним характером багатьох конституційних норм.

У сучасній доктрині конституційного правосуддя, особливо при реалізації конституційного нормоконтролю, актуальним постає питання про виокремлення конституційного судово-процесуального права. Ж.І. Овсепян наводила одну з ознак предмета процесуальних галузей права, яка властива конституційному судово-процесуальному праву — неможливість їх існування поза правовою формою. Малася на увазі передусім залежність процесуальних відносин від діяльності щодо здійснення правосуддя, можливості їх виникнення тільки як прямого результату судової діяльності, невід'ємності від процесуальної діяльності суду.

Звертаючи особливу увагу на зміст конституційно-правових відносин у цілому, слід зазначити, що конституційні процесуальні відносини у сфері здійснення правосуддя Конституційним Судом України виникають, змінюються і припиняються внаслідок діяльності або поведінки суб'єктів таких відносин. Вони не є постійними, а виникають тоді, коли є підстави виникнення у формі відповідних юридичних фактів.

Загальноприйняті в науці теорії права юридичні факти розглядаються як конкретні життєві обставини, з якими норми права пов'язують виникнення, припинення або зміну правових відносин. Ознаками юридичних фактів називають такі: а) вони є різними життєвими обставинами, умовами і фактами; б) визначаються в нормах права, точніше, в їх гіпотезах; в) слугують неодмінною умовою виникнення, зміни або припинення правовідносин; г) зумовлюють суб'єктивні права і юридичні обов'язки учасників правовідносин; г) забезпечуються державним примусом. Юридичні факти містяться в гіпотезах, вони визначають вид тих життєвих умов, обставин і фактів, які визнаються значущими в юридичних відносинах і які в обов'язковому порядку зумовлюють юридичні наслідки.

Проте трохи інакше визначається гіпотеза норми конституційного права, виступаючи як елемент структури норми, що встановлює умови дії правил вольової поведінки і діяльності, які виражаються в мірі дозволеної й належної поведінки суб'єктів конституційного права, або умови перебування цих суб'єктів у певному стані або статусі (режимі) незалежно від їх волі. Через гіпотезу норми конституційного права абстрактне правило поведінки конкретизується щодо часу, місця, обставин і кола суб'єктів, на яких поширюється дія норми конституційного права. Зокрема, ст. 111 Конституції України чітко визначає, що Президент України може бути усунений з поста Парламентом у порядку імпичменту у разі здійснення ним державної зради або іншого злочину. Тобто ця конституційна норма діє лише щодо Президента України за умови вчинення ним державного або іншого злочину.

Юридичні факти в конституційному судочинстві можна розділити на матеріальні та процесуальні. До матеріальних доцільно віднести ті факти, які зумовлюють виникнення процесуальних відносин у конституційному провадженні. Процесуальними є ті, які зумовлюють юридичні наслідки під час здійснення конституційного провадження.

Матеріальні факти можна виділити з гіпотези конституційно-правової норми, якою визначені підстави конституційного провадження. Так, у ст. 13 Закону України “Про Конституційний Суд України” встановлений перелік категорій справ, які має право розглядати Конституційний Суд України.

Водночас для основи відкриття конституційного провадження, у багатьох випадках, сформульовані узагальнено, також передбачені дискреційні повноваження суб'єкта права звернення до Конституційного Суду України. Зокрема, у ст. 71 Закону України “Про Конституційний Суд України” встановлено, що суб'єкти права на конституційне подання направляють до Конституційного Суду України конституційні подання, в яких викладаються аргументи і стверджується про неконституційність законів, інших

правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Проте підстави необхідності в такій регламентації чітко не встановлені. У статті 75 зазначеного Закону вказано, що коли один із суб'єктів права на конституційне подання ставить питання про невідповідність Конституції України законів і інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, він може звернутися до Конституційного Суду України з конституційним поданням. Глава 11 присвячена визначенню особливостей провадження у справах щодо конституційності актів про призначення виборів, всеукраїнського референдуму або місцевого референдуму в Автономній Республіці Крим, проте жодна із статей цієї глави не визначає підстав цього здійснення. Вказано тільки про строки направлення конституційного подання з питань надання відповідних висновків.

Про необхідність конкретизації підстав звернення до Конституційного Суду України з конституційними поданнями, конституційними зверненнями свідчить, зокрема, питома вага постанов Суду щодо відмови в порушенні конституційного провадження. Так, протягом 2008–2010 рр. із понад 250 рішень і висновків Суду більше 100 стосувалися відмови у відкритті конституційного провадження, яке становить більш ніж третю частину від загальної кількості рішень. Такий показник обраний, виходячи з тих міркувань, що Суд керується переважно не соціальною значущістю питань, які слід розглянути в порядку конституційного судочинства, а формально встановленими правилами: недостатньою обґрунтованістю або критерієм невідповідності конституційних клопотань вимогам, які передбачені Конституцією, Законом “Про Конституційний Суд України” або непідвідомчістю питань, що містяться в конституційних поданнях і зверненнях. Наслідком прийнятого Судом рішення є коригування законодавства — це дуже важливий аспект розгляду справ по

суті. Високе соціальне і правове значення діяльності єдиного органу конституційної юрисдикції вимагає конкретизації загальних норм, якими визначено підстави здійснення конституційного провадження, що дасть можливість підвищити ефективність діяльності Конституційного Суду України.

Таким чином, аналіз показує, що необхідно внести зміни до Закону України “Про Конституційний Суд України” з метою конкретизації гіпотез тих норм чинного законодавства, які визначають матеріальні юридичні факти, настання яких зумовлює юридичні наслідки у формі порушення справи конституційної юрисдикції. Водночас слід зазначити про необхідність розширення обсягу застосування конституційної юрисдикції, враховуючи завдання Конституційного Суду України, закріплене в ст.2 Закону України “Про Конституційний Суд України”. Створення законодавчого механізму гарантування верховенства Конституції України передбачає віднесення до підсудності Конституційного Суду України конституційно-правових спорів, які стосуються конституційних основ державного ладу. Зокрема, спори про територіальні межі адміністративного ладу держави, остаточне вирішення питання щодо підсумків виборів до Верховної Ради України і Президента України, легітимності Кабінету Міністрів України. Думається, що змістовна сторона конституційного правосуддя повинна по-новому розглядатися законодавцем, що перебуває у прямому зв’язку з конституційним судочинством.

Проте при здійсненні конституційного судочинства єдиний орган конституційної юрисдикції повинен утримуватися від встановлення і дослідження фактичних обставин у справі. Але таке правило не вважається ідеальним, оскільки залучення фактичних обставин використовується Судом як аргумент при виявленні умов правозастосування, а це становить емпіричну основу дослідження, оскільки Конституційний Суд не виявляє факти і не дає їм оцінку, а лише через їх сприйняття здатний бачити правове явище в динаміці з виявленням основних тенденцій. Визнання за Конституційним Судом можливості виявлення основних тен-

денцій розвитку певного правового явища свідчить про високе наукове значення конституційного провадження, яке є умовою формування єдиним органом конституційної юрисдикції доктрини конституційного судочинства.

Рішення або висновок приймаються в результаті здійснення конституційного провадження не лише з дотриманням таких загальних принципів судочинства, як верховенство права, повний і всебічний розгляд справи і обґрунтованість прийнятих рішень тощо, а й через застосування загальних і конкретних методів наукового пізнання — системного аналізу, компаративного методу. Так, для того щоб прийняти Постанову Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Заїченка Володимира Георгійовича щодо офіційного тлумачення ст.124 Конституції України, статей 10, 12 Закону України “Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини” від 27 січня 2009 р. №1-у/2009, Конституційний Суд України застосував компаративний метод для визначення того, чи відповідає клопотання автора вимогам п.4 ч.2 ст.42 Закону України “Про Конституційний Суд України” щодо обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положень ст.124 Конституції України, статей 10, 12 Закону України “Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини” від 23 лютого 2006 р. №3477-IV. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Державної комісії з регуляції ринків фінансових послуг України щодо офіційного тлумачення положень п.11 ч.1 ст.36 Закону України “Про страхування”, п.4 ч.1 ст.28 Закону України “Про фінансові послуги і державну регуляцію ринків фінансових послуг” (справа про повноваження Держфінпослуг щодо нагляду за страховою діяльністю) від 3 грудня 2008 р. №27-рп/2008 було прийняте із застосуванням системного аналізу для визначення способу реалізації повноважень Державною комісією з регуляції ринків фінансових послуг України у справах нагляду за страховою діяльністю — шляхом видання нормативно-правових актів.

Щодо рішень, висновків Конституційного Суду України слід зазначити, що на відміну від рішень загальних судів вони поширюють свою дію на необмежене коло осіб. Особливість судового рішення судів загальної юрисдикції полягає в тому, що воно має обов'язковий характер для ухвалення рішень за аналогічними справами на відміну від рішення Конституційного Суду України, яке є обов'язковим для усіх справ, пов'язаних із застосуванням відповідної норми. Вказане особливо стосується тих справ конституційної юрисдикції, предметом яких постають спори щодо повноважень конституційних органів державної влади України, органів влади Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування, адже в резолютивній частині рішення Конституційного Суду України дається висновок щодо конституційності правового акта, яким встановлені повноваження конституційних органів державної влади України, органів влади Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування.

Преюдиціальність рішень Конституційного Суду України і загальних судів також проявляється по-різному. У разі, якщо суди загальної юрисдикції розглядають позови у зв'язку з праводносинами, які виникли внаслідок дії неконституційного акта, Конституційний Суд України може вказати на преюдиціальність прийнятого рішення у справі щодо конституційності законів й інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Преюдиціальність судових рішень судів загальної юрисдикції визначається процесуальним законом і стосується судів, органів прокуратури, слідства, дізнання (ч.2 ст.11 Закону України "Про судоустрій України" від 7 лютого 2002 р.).

Якщо звернути увагу на законодавче закріплення властивості преюдиціальності рішення Конституційного Суду України і судів загальної юрисдикції, то слід зауважити, що Законом України "Про Конституційний Суд України" особливість прояву цієї властивості закріплена тільки щодо однієї категорії конституцій-

но-правових спорів — спорів про конституційність нормативно-правових актів. Водночас завданням Конституційного Суду України визначено охорону Конституції України, і тому преюдиціальність його рішень доцільно закріпити і щодо інших категорій справ конституційної юрисдикції — щодо відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, які вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість, а також офіційного тлумачення Конституції та законів України.

Висновки Конституційного Суду України щодо тлумачення Конституції та законів України посідають особливе місце в системі інтерпретаційних актів. Інтерпретаційним актом, або актом офіційного тлумачення, називають правовий акт-документ, який містить роз'яснення змісту і порядку застосування правової норми, яке сформульоване уповноваженим органом у межах його компетенції й має обов'язкову силу для усіх, хто застосовує норми, які роз'яснюються. В той же час, на нашу думку, слід умовно відносити конституційне провадження до форми судової правотворчості, а висновки Конституційного Суду України доцільно назвати особливою групою інтерпретаційних актів правотворчих органів. Рішення загальних судів вищої інстанції (роз'яснення, постанови пленумів тощо) належать до інтерпретаційних актів правозастосовчих органів.

Суть конституційного провадження як процесуальної форми конституційних процесуальних відносин у сфері здійснення правосуддя Конституційним Судом України визначаються завданнями, які покладаються Конституцією України, Законом України "Про Конституційний Суд України" на єдиний орган конституційної юрисдикції — гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на усій території України (ст.2 Закону України "Про Конституційний Суд України"). Таку мету і завдання Конституційний Суд України вирішує шляхом розгляду в судовому засіданні справ конституційної юрисдикції. Як невід'ємна складова судової гілки державної

влади Конституційний Суд України, як і інші суди, здійснює правосуддя на принципах верховенства права, забезпечує захист гарантованих Конституцією України і законами прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави (ст.2 Закону України “Про судоустрій України”).

Важливо підкреслити наукову позицію, висловлену Ж.І. Овсепян, про інтеграцію в конституційному судочинстві ознак класичних юрисдикційних процедур — цивільного, кримінального процесів, адміністративної юстиції, проте в результаті такого синтезу виникає нова процесуальна форма судової діяльності¹⁰⁶.

Якщо звернутися до норм Закону України “Про Конституційний Суд України”, яким регламентовано процес конституційного судочинства, можна звернути увагу на відсутність права на оскарження рішення єдиного органу конституційної юрисдикції, а також права користуватися правовою допомогою адвоката або іншої особи при вирішенні справи в суді. Останнє підтверджується відсутністю адвоката в переліку учасників конституційного судочинства. Так, ст.55 Закону України “Про Конституційний Суд України” визначає перелік учасників конституційного провадження і особливості їх процесуальної правосуб’єктності: суб’єкти права на конституційне подання і конституційне звернення, їх представники, залучені Конституційним Судом України до участі в розгляді справи органи і посадові особи, свідки, експерти і перекладачі.

Однією з причин відсутності процедур оскарження рішення і права користування правовою допомогою є позитивний зміст конституційного провадження, який прямо впливає із Закону України “Про Конституційний Суд України”, яким визначено завдання Суду щодо гарантування верховенства Основного Закону, а не своя правова охорона. Саме такий зміст зумовлює специфіку процедур доведення в конституційному провадженні, яке є його факультативним моментом. Як правильно зазначає Л.С. Жакаєва, в позитивній сфері конституційного правозасто-

сування процес доведення є не настільки очевидним, як у негативній (охоронній), оскільки процесуальні форми “матеріалізації” (прояв) доказування в конкретних процесуальних актах (документах) законодавством визначаються, як правило, при регламентації питань конституційно-правової відповідальності¹⁰⁷.

На підтвердження цього положення доцільно послатися на норми ст.54 Закону України “Про Конституційний Суд України”, де зазначено, що Колегія суддів Конституційного Суду України під час підготовки справи, Конституційний Суд України в процесі провадження у справі мають право витребувати від Верховної Ради України, Президента України, Прем’єр-міністра України, Генерального прокурора України, суддів, органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, посадових осіб, підприємств, установ, організацій усіх форм власності, політичних партій та інших об’єднань громадян і окремих громадян необхідні документи, матеріали й інші відомості, які стосуються справи. Водночас щодо процесуальних прав інших учасників конституційного провадження про їх участь у процедурах доведення Закон України “Про Конституційний Суд України” жодних вказівок не містить, а Регламент Конституційного Суду України визначає лише загальний порядок. Так, частиною другою ст.54 Закону України “Про Конституційний Суд України”, параграфом 15 Регламенту Конституційного Суду України визначено, що призначати експертизу має право тільки Колегія суддів, Конституційний Суд України. Залучати фахівців для підготовки і розгляду справи повинні суддя-доповідач, Колегія суддів, Конституційний Суд України. При відкритті конституційного провадження у справі щодо стримування конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту передбачено у конституційному поданні Верховної Ради України з направленням необхідних документів і матеріалів: щодо ініціації питання про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту; про створення і роботу спеціальної тимчасової слідчої

комісії Верховної Ради України для проведення розслідування, висновки і пропозиції цієї комісії; про розгляд Верховною Радою України виводів і пропозицій тимчасової слідчої комісії; рішення Верховної Ради України про звинувачення Президента України в здійсненні державної зради або іншого злочину; рішення Верховної Ради України про звернення до Конституційного Суду України. Проте особливості процесуального порядку розгляду такої справи не вказані, з чого випливає висновок про те, що зазначені обставини розглядаються в загальному порядку, передбаченому для інших категорій справ конституційної юрисдикції.

Процедури доведення є невід'ємною складовою реалізації принципу змагальності сторін, який, у свою чергу, є одним із провідних принципів здійснення правосуддя. Вище нами відзначалася незавершеність у регулюванні принципів, зокрема про відсутність у законі принципу змагальності.

Необхідність введення цього принципу конституційне провадження прямо пов'язує з проблемними питаннями реалізації процесуального статусу Постійного представника Верховної Ради України в Конституційному Суді України. Маючи статус процесуального суб'єкта, він забезпечує доведення обсягу науково-правової інформації, яка не лише повідомляється Суду, а й обґрунтовується Постійним представником у межах офіційного пояснення, яке направляється Головою Верховної Ради України у відповіді на звернення судді Конституційного Суду України, допомагає формувати правові позиції у сфері конституційної юрисдикції. Постійний представник Верховної Ради України виступає особою, яка покликана реалізувати (захистити, роз'яснити) офіційну позицію єдиного законодавчого органу, який здійснив законодавчу владу і оформив її в прийнятому рішенні (законі, постанові тощо). Верховна Рада України надала право Постійному представникові в Конституційному Суді України залучати через керівника Апарату Верховної Ради України науковців і фахівців для проведення юридичної експертизи чинних правових актів, які перевіряються Конституційним Судом України на предмет їх

конституційності. Тому статус Постійного представника, визначений Положенням, затвердженим Верховною Радою України, передбачає право доповідати на пленарних засіданнях Конституційного Суду України про необхідні уточнення до поданих документів і матеріалів, які досліджуються в конституційному провадженні. Але ці повноваження Постійного представника можуть бути застосовані виключно за дорученням Голови Верховної Ради України щодо уточнень і висновків з конкретних справ. У цьому полягає особливість процесуального статусу представника органу законодавчої влади, який згідно із ст.72 Закону України "Про Конституційний Суд України" обов'язково залучається до участі у провадженні, коли оспорується акти парламенту щодо їх конституційності.

Інститут представництва в конституційному судочинстві реалізується через участь у процесі не лише Постійного представника Верховної Ради України, а й Представника Президента України, Постійного представника Кабінету Міністрів України. Представник Президента України, Постійний представник Кабінету Міністрів України беруть участь в конституційному судочинстві на підставі Закону України "Про Конституційний Суд України", Регламенту Конституційного Суду України, а також Положення про Представника Президента України в Конституційному Суді України і Положення про Постійного представника Кабінету Міністрів України в Конституційному Суді України відповідно.

Реалізація інституту процесуального представництва в конституційному судочинстві передбачає інформування (роз'яснення) єдиного органу конституційної юрисдикції про офіційні позиції найвищих органів державної влади — Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України — з метою прийняття Конституційним Судом України обґрунтованого рішення. Саме тому процесуальна правосуб'єктність позначених категорій представників має бути визначена в тому нормативно-правовому акті, який регулює процес здійснення конституційного судочинства.

Слід виділити процесуальну особливість конституційного судочинства, коли сторонами в конституційному провадженні є не позивач і відповідач, а суб'єкт звернення до Конституційного Суду України, ті державні органи (посадові особи), які прийняли акт, конституційність якого підлягає офіційному встановленню. Будь-яка сторона може помилятися в оцінці конституційності акта, спір про який підлягає розгляду в порядку конституційного провадження, але вона зацікавлена у встановленні істини в цьому спорі з тим, щоб мати можливість у повному обсязі реалізувати законні права, виконувати обов'язки, легітимізувати свою діяльність.

Зважаючи на це, не можна погодитися з таким положенням, коли в конституційному провадженні реалізація статусу сторін (учасників) має обмежений характер. Так, параграфом 34 Регламенту Конституційного Суду України встановлено, що сторони конституційного провадження мають право ознайомлюватися з матеріалами справи, давати усні й письмові пояснення, викладати свою думку з цих питань, ставити з дозволу головуючого запитання іншим учасникам конституційного провадження, заявляти клопотання, а також користуватися іншими правами, передбаченими Законом України "Про Конституційний Суд України" і Регламентом Конституційного Суду України. Проте відсутнє право заявляти відведення, пред'являти докази і брати участь у їх дослідженні. Тим самим ініціатива і активність вказаних осіб у конституційному провадженні при розгляді справ конституційної юрисдикції є обмеженою. Змагальна форма проявляється і через певну послідовність виступу осіб, які беруть участь у розгляді справи, в порядку дослідження доказів. Проте позиція Конституційного Суду України у такому разі є домінуючою. Необхідно зауважити, що таке домінування існує не лише в конституційному провадженні, а й у провадженні з цивільних справ. Таким чином, пошук істини в класичному розумінні доповнюється активною позицією суду (в цьому разі — Конституційного Суду України).

З огляду на це, необхідно підкреслити значну роль єдиного органу конституційної юрисдикції у формуванні конституційно-правової доктрини, що певною мірою відповідає положенням загальної теорії права. Обмеження стосуються такого: Конституційний Суд не є науковою установою, але його статус як єдиного органу конституційної юрисдикції вимагає високого професійного рівня суддів для ухвалення рішень на підставі глибокого методологічного аналізу правової матерії. У теоретичних дослідженнях українських конституціоналістів знайшло підтвердження тому, що Конституційному Суду України властивий системний підхід у дослідженні будь-якого закону, правової норми, окремого положення і навіть термінів і понять, що містяться в Конституції та законах України. Водночас норми законодавства закріплюють загальні завдання діяльності Конституційного Суду України незалежно від того, чи є ця діяльність організаційною, пов'язаною з організацією діяльності Суду або ж вона стосується виключно процедур здійснення конституційного правосуддя, внаслідок здійснення яких Конституційний Суд реалізує своє призначення в механізмі державної влади, системі стримувань і противаг.

Диференціація завдань Конституційного Суду України є доцільною, оскільки суть організаційної та процесуальної діяльності Суду є різною.

Перша, організаційна, спрямована на забезпечення процесу здійснення конституційного правосуддя, а друга — процесуальна — здійснюється для реалізації конституційного призначення діяльності єдиного органу конституційної юрисдикції. Зважаючи на це, необхідно визначити на рівні законодавчого акта мету і завдання окремо організаційної діяльності Суду і здійснення конституційного судочинства. Виходячи із законодавчо визначеної мети і завдань, надалі повинні формуватися організаційні процедури і процес конституційного судочинства.

Особливої актуальності для українського законодавця набула проблема введення в конституційну юрисдикцію розгляду "конституційної скарги громадян". У багатьох країнах Європи (Авст-

рія, Іспанія, Німеччина, Чехія тощо) громадяни мають право безпосередньо звернутися до органу конституційної юрисдикції з конституційною скаргою про визнання нормативно-правового акта або його окремих положень неконституційними. Водночас статтею 17 Кодексу адміністративного судочинства України до компетенції адміністративних судів віднесені, зокрема, спори фізичних або юридичних осіб з суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів або правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності. Зрозуміло, що компетенція адміністративних судів не стосується питань визначення конституційності певного акта, проте предмет спору стосується визнання його законності. Саме тому при запровадженні інституту конституційної скарги має бути чітко визначена компетенція Конституційного Суду щодо розгляду конституційної скарги, форма звернення, адже чинне законодавство не передбачає звернення до Суду у формі скарги, а також суб'єктів права поведження з конституційною скаргою і вимог щодо їх процесуальної правосуб'єктності.

У наукових дослідженнях російських учених-юристів доводилася необхідність впровадження інституту конституційної скарги. Наукові положення, обґрунтовані вченими, були частково враховані в конституційному законодавстві Російської Федерації. Так, основними суб'єктами права звернення до Конституційного Суду РФ з конституційною скаргою встановлені громадяни та їх об'єднання. Єдина вимога до громадянина, який бажає звернутися до Конституційного Суду РФ, — він має бути особою, конституційні права і свободи якого порушуються законом, який застосовується або повинен застосовуватися у конкретній справі. Інші вимоги — досягнення повноліття, дієздатність тощо — ні в Законі про Федеральний Конституційний Суд, ні в Конституції Російської Федерації не містяться. За результатами розгляду конституційної скарги Конституційний Суд РФ приймає одне з рішень: а) про визнання закону або окремих його положень такими, що відповідають Конституції Російської Феде-

рації; б) про визнання закону або окремих його положень такими, які не відповідають Основному Закону РФ.

Досвід існування інституту конституційної скарги в Російській Федерації може бути врахований і при запровадженні цього інституту в Україні. Водночас порівняно з російською моделлю цього інституту необхідним є його доповнення за допомогою визначення: а) кола суб'єктів звернення; б) їх процесуальної правосуб'єктності; в) процесуальних термінів розгляду справи. При цьому доцільно передбачити мінімальні терміни розгляду справи порівняно з визначеними Законом України “Про Конституційний Суд України” термінами розгляду справи конституційної юрисдикції, що зумовлено предметом судового розгляду. Так, ст.57 цього Закону передбачає такі терміни:

— не більше трьох місяців у разі провадження у справах за конституційними поданнями;

— не більше одного місяця у разі провадження за конституційним поданням, яке визнане Конституційним Судом України невідкладним;

— не більше шести місяців у разі провадження за конституційними зверненнями.

Для конституційної скарги можна було б встановити термін не більше місяця з дня прийняття постанови про відкриття конституційного провадження в справі. На нашу думку, визначаючи пріоритет у реалізації функції конституційної охорони прав і свобод громадян, назріла необхідність структурної перебудови організації діяльності Конституційного Суду України шляхом розподілу усього складу Суду на дві палати, одна з яких безпосередньо розглядала б своїм складом “конституційні скарги” і звернення громадян. На це законодавцеві слід було б звернути увагу при внесенні змін до чинної Конституції України.

Одним із критеріїв ефективності здійснення конституційного контролю у вимірі процесуальних форм розгляду судових справ визначена можливість запобігати виникненню конституційно-правових конфліктів шляхом здійснення попереднього контролю.

Попередній контроль здійснюється у разі, коли Конституційний Суд України дає висновки щодо законопроекту про внесення змін до Конституції вимогам статей 157, 158 Конституції (ст.159 Конституції України), а також щодо відповідності Конституції України тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість (п.2 ст.13 Закону України "Про Конституційний Суд України").

У російській правовій думці існує думка про доцільність законодавчого закріплення попереднього конституційного контролю при з'ясуванні конституційності нормативних актів¹⁰⁸. Проте така позиція не може сприйматися однозначно, оскільки можна передбачати у разі впровадження такого попереднього контролю нормативних актів істотне збільшення навантаження на суддів і, як наслідок, збільшення термінів розгляду справ. Щоб уникнути істотного збільшення звернень до Конституційного Суду з питань здійснення попереднього контролю нормативно-правових актів більш суттєвим є встановлення презумпції конституційності нормативно-правового акта, який передбачає покладання обов'язку доведення на сторону, яка звернулася до суду.

Однією з проблем, у вирішенні якої виникає необхідність у зв'язку з підвищенням ефективності здійснення конституційного контролю, є вдосконалення процедур обов'язкового конституційного контролю. Мається на увазі, насамперед, питання про встановлення обов'язку Конституційного Суду приймати рішення щодо конституційності актів парламенту про призначення, зокрема всеукраїнського референдуму. Необхідність цього обумовлена в першу чергу відсутністю чіткого встановлення його предмета, а також переліку відповідних питань, які на нього виносяться. Так, статтею 3 Закону України "Про всеукраїнський та місцеві референдуми" від 3 липня 1991 р. №1286-ХІІ визначено, що предметом всеукраїнського референдуму може бути: затвердження Конституції України, її окремих положень та внесення до Конституції України змін і доповнень; прийняття, зміна або відміна законів України або їх окремих положень; ухвалення

рішень, які визначають основний зміст Конституції України, законів України і інших правових актів. Проте статтею 91 Конституції України встановлено, що Верховна Рада України ухвалює закони, постанови й інші акти більшістю від її конституційного складу, крім випадків, передбачених Конституцією.

Конституційний Суд України в Рішенні у справі за конституційним поданням Президента України про офіційне тлумачення положень частин 2, 3 ст.5, ст.69, ч.2 ст.72, ст.74, ч.2 ст.94, ч.1 ст.156 Конституції України (справа про прийняття Конституції та законів України на референдумі від 16 квітня 2008 р. №6-рп/2008) дав офіційне тлумачення вказаних норм Конституції України. У вступній частині Рішення міститься мотивація конституційного подання, де, зокрема, вказано про те, що суб'єкт права на подання відмічає неоднозначність розуміння положень, вказаних у представленні статей Конституції, яка "породжує протиріччя в діяльності органів державної влади, ускладнює виконання Президентом України покладених на нього конституційних повноважень щодо забезпечення реалізації Основного Закону держави в ході підготовки і проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою як форми безпосередньої демократії". У резолютивній частині Рішення зазначено таке. Народ як носій суверенітету і єдине джерело влади в Україні може реалізувати на всеукраїнському референдумі за народною ініціативою своє виняткове право визначати і змінювати конституційний лад в Україні шляхом прийняття Конституції України в порядку, який має бути визначений Конституцією і законами України. Народ як носій суверенітету і єдине джерело влади в Україні, здійснюючи своє волевиявлення через всеукраїнський референдум за народною ініціативою, може в порядку, який має бути визначений Конституцією та законами України, ухвалювати закони України (вносити до них зміни), крім законів, прийняття яких на референдумі не допускається згідно з Конституцією України.

Не погоджуючись із такою позицією Суду, суддя Конституційного Суду України І.П. Домбровський в Окремій думці обґрунту-

вав помилковість вказаного Рішення Конституційного Суду, його неузгодженість із попередніми правовими позиціями Суду. Водночас вказане Рішення Конституційного Суду України в теорії конституційного права по праву належить до досягнень зміцнення конституціоналізму в Україні. Тим паче, Суд продемонстрував, що його позиції не пов'язані прецедентним характером і обґрунтовуються виявленням нового сенсу конституційних норм у кожній справі при конкретних обставинах.

Підвищення ефективності діяльності єдиного органу конституційної юрисдикції як одного з гарантів функціонування механізму стримувань і противаг передбачає виокремлення і нормативне закріплення процедур наступного конституційного контролю щодо певних об'єктів. При визначенні таких об'єктів необхідно враховувати, що судовий конституційний контроль не є єдиним гарантом існування демократичних основ розвитку держави. Саме тому перелік об'єктів конституційного контролю не може бути занадто розширеним, оскільки застосування конституційної юрисдикції має свої межі, що виключає статус Конституційного Суду як структури з надзвичайними повноваженнями щодо контролю за дотриманням конституційних приписів. Визначення об'єктів конституційного контролю має здійснюватися з урахуванням спрямованості функціонування єдиного органу конституційної юрисдикції щодо вирішення правових спорів (конфліктів). Керуючись змістом таких конфліктів, має бути встановлений і перелік об'єктів конституційного контролю.

Таким чином, теоретичний аналіз процесуальної проблематики показує, що при формуванні нормативної основи законодавства про конституційне судочинство необхідно керуватися його розумінням як впорядкованого ведення судових справ і діяльності Конституційного Суду України щодо здійснення в процесі правосуддя нормоконтролю і офіційного тлумачення конституційного судового процесу як частини конституційного процесу. Конституційне процесуальне право є правом судочин-

ства, в якому реалізуються норми матеріального права. Для матеріальних норм назріло питання їх виокремлення в самостійний закон (кодекс), оскільки конституційне процесуальне право є ключовою підгалуззю конституційного права і воно відображає всі відносини, що виникають у конституційному правосудді. Врегулювати судочинство, як за сучасних умов лише Регламентом Конституційного Суду України, означало б неправильне розуміння взагалі юридичного процесу і конституційного провадження зокрема. Суть питання полягає в тому, що судово-процесуальні відносини в Конституційному Суді виникають між Судом і іншими учасниками конституційно-судового процесу, коли створюються умови реалізації повноважень Суду і він зобов'язаний виконувати свої функції способом, визначеним Законом. Правовідносини конституційного судочинства мають бути нормовані законом, оскільки вони складаються із зовнішніх і внутрішніх, а саме: факту звернення до суду за формою подання і конституційного звернення; наявності суб'єктів здійснення і суб'єктів його забезпечення; процесуальних відносин щодо розгляду колегіями і судом судових справ (попереднього, відкриття провадження, форми і процедур засідань; відносин здійснення між судом і учасниками розгляду, відносин між учасниками провадження тощо); об'єкта процесуального розгляду справ. Юридичний зміст таких елементів процесуальних правовідносин становлять повноваження, права і обов'язки учасників розгляду конституційно-судових справ.

Згідно із Законом України "Про Конституційний Суд України" повноваження суб'єктів конституційного провадження включають право на звернення і кореспондуючий обов'язок його розгляду, право суддів на отримання матеріалів і інформації у справі тощо. Якщо аналізувати вказані процесуальні відносини, то вони більше нагадують нормативний зміст матеріальних відносин конституційного рівня регуляції, коли вживається поняття "право". Але процесуальне забезпечення повинне створити реальний доступ до конституційного правосуддя і в конституційному

судочинстві надати умови і можливості для реалізації конституційного права захисту своїх інтересів як суб'єктам права на конституційне подання, так і громадянам. Цьому повинен служити процесуальний порядок, особливо, коли це стосується безпосередньо відкритої для здійснення Судом справи, яка визнана ним прийнятною до розгляду.

Учасники конституційного судочинства як у нормах матеріального Закону України "Про Конституційний Суд України", так і в Регламенті його діяльності визначаються як особи, наділені тими чи іншими процесуальними повноваженнями і обов'язками, мають процесуальний статус представництва органів держави і місцевого самоврядування, а також громадян, якщо вони безпосередньо не беруть участі у провадженні. Проте на практиці, як зазначалося вище, учасники конституційного провадження визначаються як сторони, а також залучені до судочинства учасники (особи, які мають діючий статус: експертів, фахівців, наукових консультантів тощо). Є необхідність уточнити нашу позицію в цьому питанні, оскільки законодавче регулювання статусу суб'єктів процесуальних відносин ґрунтується на розумінні осіб, які внесли конституційне подання або звернення, відповідно таких осіб, які виступають, умовно, "відповідачами" у справі, що закріплено в Законі України "Про Конституційний Суд України" (ст.72), коли обов'язково залучаються до участі у справі представники органів влади, акти яких оспорується за конституційними поданнями щодо їх конституційності. За своїм характером зацікавленості у вирішенні справи, впливу на хід процесу особи, які мають право вносити конституційне подання або звернення, а також ті, які захищають позицію органів (Президента України окремо) і акти яких оспорується в судовому порядку, суб'єкти, які їх представляють, стають безпосередньо учасниками процесуальних відносин у Конституційному Суді. Ці суб'єкти об'єктивно мають відповідну процесуальну особливість статусу, їх процесуальна роль має специфічне призначення, вони безпосередньо повинні сприяти об'єктивному і повному розгляду справи

конституційного провадження. Це дає можливість стверджувати про відмінність усіх учасників судочинства від тих, хто представляє ініціаторів конституційного провадження, і осіб, які повинні захищати правову позицію органів, які видали оспорюваний акт, або у разі проведення в конституційному провадженні офіційного тлумачення норм Конституції та законів України. Отже, у такому разі статус учасників конституційного судочинства має різний обсяг функцій і повноважень, які можуть бути відображені в процесуальному законі з окремими інститутами конституційного судочинства. У ньому суб'єкти провадження, як свідчить наше дослідження, завжди реалізують активну функцію, якщо вони отримують статус сторін, мають здійснювати свої повноваження на професійній основі, бути призначеними в установленому порядку цим Законом (зокрема, постійні представники Верховної Ради України, Президента України і Кабінету Міністрів України), який створює підстави для їх процесуальної діяльності як у період підготовки справи, яка повинна розглядатися Конституційним Судом України, так і під час його розгляду колегіями і складом Суду. На нашу думку, на основі існуючого Регламенту можна розробити Конституційний процесуальний кодекс України, в якому необхідно враховувати ці важливі ознаки усіх учасників провадження, виділивши окремо процесуальний статус сторін у справі. Тобто потрібна нова модель процесуальної діяльності Суду, яка повинна розглядатися і входити в систему конституційного судового процесуального права. Кодифікація має супроводжуватися розробленням спеціального розділу Регламенту внутрішньої організації та діяльності Суду щодо забезпечення виконання рішень і висновків Конституційного Суду України, а також із забезпечення ділових процедур його роботи.

Суб'єкти процесуальних конституційних відносин у новій моделі Закону про конституційне судочинство мають бути активними процесуальними, а не політичними фігурами, і тоді буде можливість якісного представництва в керованому в Конституційному Суді провадженні з позицій верховенства права.

Нова модель здійснення конституційного судочинства зумовлена метою створення умов ефективного виконання єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні свого конституційного призначення в державному механізмі, зменшення можливості політичного впливу на його діяльність.

Насамперед внесення змін і доповнень до конституційного процесуального законодавства виходить з актуальності:

- можливого створення нової моделі конституційного правосуддя в Конституції України;
- створення законодавчих гарантій заборони зловживання правом;
- уточнення і скорочення процесуальних термінів розгляду справ конституційної юрисдикції;
- конкретизація порядку розгляду справ щодо дотримання конституційної процедури про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту й інших проблем практичного характеру.

Розроблення теоретичних основ нової моделі створення законодавчих основ конституційного судочинства повинна кореспондувати закріпленим у Конституції України основам і принципам. Водночас необхідно враховувати принципи, на яких ґрунтується здійснення правосуддя в демократичній державі, а також специфічні принципи, властиві саме конституційному судочинству.

Слід звернути увагу на доктринальну позицію загальної системи правосуддя, спираючись на принцип судового унітаризму. Конституція України проголошує Україну унітарною державою (ст.2). Це означає, що адміністративні складові держави (адміністративно-територіальні одиниці) не володіють суверенними правами, а отже, в такій державі діє одна Конституція, система законодавства, єдина система найвищих органів державної влади і єдина судова система, визнається одне громадянство і єдина державна символіка, адміністративно-територіальні одиниці не мають політичної самостійності, а в міжнародних відносинах держава виступає як єдиний суб'єкт.

Принцип єдності судової системи як ознака унітарної держави закріплена в статтях 124 і 125 Конституції України і розвинений у положеннях законів України “Про судоустрій України”, “Про Конституційний Суд України”. Аналізуючи положення Конституції України і цих законів, можна виділити ряд ознак, які характеризують дію принципу судового унітаризму в Україні:

— здійснення судочинства в Україні Конституційним Судом України і судами загальної юрисдикції, які утворюють єдину судову систему України (ч.3 ст.124 Конституції України, ч.1 ст.3 Закону України “Про судоустрій України”);

— наявність єдиного (одного) органу конституційної юрисдикції, який розглядає усі конституційні спори, які виникають на всій території держави (ст.147 Конституції України).

Методологічний аспект конституційного процесуального права має важливе значення як для теорії, так і для практики. Принцип судового унітаризму конкурує з теоретичною моделлю російських учених розділеної судової влади. Функціонування єдиного органу конституційної юрисдикції в умовах існування єдиної Конституції та єдиної системи законодавства забезпечує захист Конституції, пряма дія її норм і усунення розбіжностей між положеннями Основного Закону і положеннями інших правових актів органів державної влади шляхом вирішення конституційних спорів і винесення обов'язкових до виконання ухвал, які не підлягають оскарженню. При цьому особливості унітаризму як ознаки форми державного устрою України, а саме існування в Україні автономної освіти — Автономної Республіки Крим, яка має свою Конституцію, сфери відання і право здійснювати нормативне регулювання в окремих галузях, все ж не впливає на організацію здійснення правосуддя в Україні. Конституція України (ч.5 ст.136) прямо передбачила здійснення правосуддя в Автономній Республіці Крим судами, які належать до єдиної системи судів України. Це означає, що, незважаючи на існування Конституції Автономної Республіки Крим, окремий орган конституційного судочинства, який би вирішував питання щодо відповідності

актів органів влади Республіки її Конституції, в Автономній Республіці Крим не утворюється. У цьому полягає принципова відмінність організації конституційного судочинства в унітарній державі, у тому числі з автономною освітою, від системи органів конституційного контролю у федеральній державі. Як свідчить практика багатьох держав із федеральним устроєм, суб'єкти федерації також мають свої конституції (статуту). В цих суб'єктах утворюються окремі конституційні (статутні) суди, до повноважень яких належить вирішення конституційних спорів щодо відповідності конституції (статуту) суб'єкта федерації актів органів влади цього суб'єкта федерації. При цьому на рівні федерації існує окремий орган конституційного контролю, уповноважений вирішувати спори щодо відповідності законодавства федерації та конституцій (статутів) суб'єктів федерації на відповідність конституції держави. Така організація системи органів конституційного контролю властива, зокрема, Російській Федерації.

Маючи на увазі, що Конституція України не передбачає інституційних особливостей здійснення правосуддя в Автономній Республіці Крим, у сфері конституційного правосуддя статус Автономної Республіки Крим має ряд особливостей у конституційно-юрисдикційній сфері порівняно з іншими адміністративно-територіальними одиницями України. Зокрема, згідно із ст.150 Конституції України Верховна Рада Автономної Республіки Крим має право порушувати перед Конституційним Судом України питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) законів та інших актів Верховної Ради України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України. Таким правом не наділені органи влади інших адміністративно-територіальних одиниць і органи місцевого самоврядування. Проте таке право Верховної Ради Автономної Республіки Крим логічно впливає із статусу автономії та необхідності надання органам влади Республіки можливості захисту своїх конституційних повноважень, зокрема, шляхом ініціації перед Конституційним Судом України рішення конституційного спору щодо компетенції Автономії.

Обравши для аналізу деякі теоретичні питання актуальної проблематики, ми досить чітко уявляємо необхідність розроблення і прийняття парламентом процесуального закону, який повинен детально врегулювати реалізацію конституційної юрисдикції, оскільки він обумовлює діяльність Конституційного Суду не лише як органу судової влади, а й усі питання процедури для об'єктивного вирішення судової справи, і тому саме на стадії вирішення питання про прийнятність матеріалів конституційного подання щодо їх підвідомчості, предметної підсудності, достатності щодо наданого обґрунтування і наявних доказів для аналізу передбачається створити умови доступу до правосуддя як визначального принципу існування об'єктивного суду.

Звертаючись до доктрини судового процесу, можна побажати, що суд уповноважений вирішувати тільки ті питання, які поставлені перед ним сторонами, і, таким чином, ці повноваження щодо вирішення питання про достатність і прийнятність матеріалів, які подаються до суду ініціаторами справи, повинні, на нашу думку, процесуально вирішуватися у разі відмови у відкритті провадження з обов'язковим запрошенням представника суб'єкта права на конституційне подання. Посилаючись на велику кількість конституційних подань і звернень до Суду, судді вбачають вихід із ситуації в прийнятті процесуальних постанов про відмову у відкритті провадження, яке фактично робить неможливим заявникові будь-яке повторне звернення до Суду, оскільки пропозиції Колегії вирішуються у такий спосіб на засіданнях Суду і остаточність як категоричне рішення складу Суду фактично нівелює призначення конституційної юрисдикції, коли зміст процесуальних постанов Суду не містить жодних обґрунтувань для суб'єктів клопотання — чому і які причини були підставами для відмови у відкритті конституційного провадження. Абсолютна більшість таких постанов містять стандартну форму, яка відповідно до ст.45 Закону України "Про Конституційний Суд України" вказує на відсутність права на конституційне подання, конституційне звернення, невідповідність

вимогам, передбаченим Конституцією і цим Законом, а також невідомість Суду питань, порушених у конституційному клопотанні. Аналіз “відмовних” постанов свідчить, що Суд уникає роз’яснень заявникові мотивів (принципів), за якими справа не підлягає дослідженню.

Такий порядок у жодному разі не гарантує і не забезпечує доступ до конституційного правосуддя фізичним і юридичним особам, іноземцям і особам без громадянства, а отже, порушуються і конституційні принципи верховенства права в розгляді Конституційним Судом України всіх матеріалів справи за участю ініціатора конституційного клопотання.

Нова модель конституційного судочинства повинна врахувати усі принципи судочинства взагалі, містити і ґрунтуватися на засадничих правилах, які є особливо важливими при ухваленні рішень, які належать до виняткової юрисдикції Конституційного Суду і не можуть оскаржитися по суті й за формою. На нашу думку, процесуальний закон, враховуючи наявність принципів повноти, всебічності, об’єктивності та неупередженості в дослідженні матеріалів справи, зумовлює існування такої структури його побудови, яка б містила сукупність норм, об’єднаних в інститути провадження, яке вже має чітке уявлення про стадії судочинства в Конституційному Суді. Процесуальний порядок має бути таким, як вважають учені-процесуалісти, щоб у результаті дослідження поданих матеріалів безпосередньо, активного їх аналізу, заслуховування висновків усіх учасників провадження досягти кінцевого результату судочинства — встановлення істини у справі.

Цей підхід розуміння нової моделі конституційного судочинства як джерела конституційного процесуального права методологічно обґрунтований пізнанням Конституції України, яка сприймається суспільством за змістом і правилами, які мають велику соціально-політичну спрямованість. Таким чином, в особі Конституційного Суду повинен діяти особливий механізм, який дає можливість вирішувати не лише конституційні конфлікти

(спори), а й забезпечувати тлумачення норм, окремих положень, понять і термінів Конституції, що в певному значенні є послідовною адаптацією шляхом офіційної інтерпретації певного змісту норм Конституції до сучасних умов державного і громадського життя. Особливо це стосується питань, які стають предметом конституційної юрисдикції, у разі безпосереднього відношення до прав і свобод людини і громадянина. Без розвиненої, детально викладеної в процесуальному законі процедури стосунків Суду з учасниками провадження, яке безпосередньо стосується інтересів суб’єктів владних повноважень, громадян, юридичних осіб, а, власне, відображає здатність Конституційного Суду вирішити спір про право або провести тлумачення юридичної норми, як переконливо свідчить теорія і практика конституційного судочинства, досягти конституційно певної мети — охорона громадських і державних інтересів — неможливо.

З огляду на це, теорія об’єктивно припускає постановку питання щодо назви і структури закону про конституційне судочинство, самостійність процедур щодо реалізації норм конституційної юрисдикції. Такий підхід був свого часу предметом особистих дискусій з видатною особистістю в науці, професором Л.П. Юзьковим, ученим, що сповідує доктрину правового закону і його втілення в процесуальному відношенні в конституційному нормоконтролі. Ми прийшли до загального розуміння того, що матеріальні норми конституційної юрисдикції залишаються змістом Закону України “Про Конституційний Суд України” і належать до норм статутного характеру, процесуальні норми повинні становити механізм їх реалізації й бути гарантіями забезпечення принципу права суб’єктів на конституційне подання і конституційне звернення, яке передбачає їх конституційно-правовий розгляд і отримання рішення (висновку) Конституційного Суду. Отже, назва процесуального закону може бути такою: Конституційний судовий процесуальний кодекс України. Не виключається, що конституційне судочинство, яке складається з різних видів провадження, зокрема, як це передбачено

чинним Законом України “Про Конституційний Суд України”, крім розгляду конституційних спорів, справ про тлумачення конституційних і законодавчих норм в окремих главах, має специфіку, зокрема, передбачені особливості здійснення у справах щодо конституційності актів про призначення виборів, всеукраїнського референдуму або місцевого референдуму в Автономній Республіці Крим, а також в інших певних сферах застосування конституційної юрисдикції. Таких проваджень з особливостями предметного регулювання законодавцем визнано сім. Але, ймовірно, що під час практики збільшиться обсяг предметної підсудності Конституційного Суду, зокрема щодо підсумків виборів парламенту, Президента й інших категорій справ і, таким чином, виникають підстави кодифікування нормативного регулювання, яке має бути відображене в назві Кодексу.

Модель процесуального закону повинна послідовно відображати конституційний судовий процес і його конституційні провадження в такій послідовності:

Загальні положення

- Глава I. Основні принципи, види і форми конституційних проваджень. Підвідомчість справ Конституційному Суду України.
- Глава II. Попередній розгляд конституційних клопотань і підготовче провадження.
- Глава III. Процесуальні права і обов'язки сторін і учасників конституційного судочинства. Сторони конституційних проваджень.
- Глава IV. Порядок дослідження матеріалів на засіданнях колегій (палат) Конституційного Суду України.
- Глава V. Судовий розгляд справ конституційної юрисдикції.
- Глава VI. Провадження у справах з особливим предметом конституційної юрисдикції.

- Глава VII. Провадження у справах щодо тлумачення норм Конституції та законів України.
- Глава VIII. Порядок розгляду справ щодо змін і доповнень до Конституції України.
- Глава IX. Порядок здійснення повноважень суддів і колегій (палат) Конституційного Суду України.
- Глава X. Порядок розгляду справ щодо відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, які вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість.
- Глава XI. Порядок прийняття постанов і рішень Конституційного Суду України.
- Глава XII. Порядок виконання постанов і рішень Конституційного Суду України.
- Глава XIII. Прикінцеві та перехідні положення.
- Глава XIV. Застосовність закону і порядок введення його в дію.

Отже, викладена автором правова позиція щодо моделі майбутнього закону ґрунтується на теоретичних підходах щодо ряду питань, які пов'язані з ідеєю самостійного існування конституційного судочинства як особливого виду суспільних відносин, що повинні регулюватися як окремий предмет (форма) процесуального порядку здійснення конституційного правосуддя.

▼ Тлумачити закони не означає тлумачити законодавця

Тема, яку не можна обійти в конституційному правосудді, стосується тлумачення Конституції та законів України. Адже будь-яка проблема в галузі права не вирішується без застосування тлумачення та з'ясування смислу, які є невід'ємними складовими праворозуміння. В теорії конституційного права застосування тлумачення Конституції та законів пов'язане з доктриною правої визначеності чинної правової норми, як і в цілому закону. У кожній нормі може бути закладений принцип, або встанов-

лений регулятор суспільних відносин. Норма може відсилати до інших законів, визначати суб'єкт подальшого нормотворення. Верховенство парламенту в усьому, що стосується законодавства або проведення раніше схваленого ним політичного курсу в державі, обумовлено його правом виражати за конкретно-історичних обставин волю народу, яка є суверенною і всевладною. У доктрині правової визначеності законодавець посідає місце єдиного органу держави, на якого покладено конституційний обов'язок забезпечувати принцип стабільності законодавчої норми, що вимагає чіткості й зрозумілості у її подальшому правозастосуванні кожним суб'єктом, для якого важливо передбачати наслідки, мати впевненість в отриманні належного правового результату. Виконуючи своє функціональне призначення, Верховна Рада України створює правову систему, яка повинна відповідати Конституції та конституціоналізму, що юридично базується на конституційних принципах та відображає цінності конституційного ладу. Єдиний законодавчий орган через правову систему забезпечує реалізацію принципу верховенства права, оскільки в Конституції України (ст.8) цей принцип сформульовано у вигляді конституційного постулату: "В Україні визнається і діє принцип верховенства права". Отже, законодавець виходить із того, що суспільне розуміння сприймає державу правовою, коли існує невелика або відсутня можливість будь-якому суб'єкту держави приймати рішення на власний розсуд (з порушенням Конституції та законів), коли досягається високий рівень верховенства права і за таких умов закон відіграє роль фундаментальної (базової) конструкції правової системи. Щодо правової системи концепція "верховенства права" у працях А. Дайсі, який аналізував британську правову модель, вказувалось, що поняття конституції в матеріальному розумінні склалося як неписаний акт, яку законодавець по мірі можливості повинен поважати також, як і суди, і яка пов'язує виконавчу владу міцно і безпосередньо¹⁰⁹.

Відомий російський учений С. Боботов у своїй монографії "Конституційна юстиція" зазначає, що принцип верховенства

права або панування права, що відображено у понятті *rule of law*, відіграв вирішальне значення у становленні системи британського правосуддя¹¹⁰. Посилаючись на праці А. Дайсі, російський професор слушно зауважує, що при найбільш широкому розумінні принцип панування права трактується як синонім правопорядку. При більш вузькому — це якісний атрибут правосуддя або його мінімальний стандарт. "В цьому сенсі панування права, — на що звертає увагу А. Дайсі, — є контрастом з будь-якою урядовою системою, яка побудована на застосуванні державними посадовими особами широкої компетенції й довільної примусової влади"¹¹¹.

Характерною особливістю конституційного режиму, а ми звертаємось до праць англійського дослідника, є панування права, що означає для Англії неможливе, коли будь-хто був би вище закону, а тому там будь-яка людина, яке б не було у неї звання або становище, підкоряється звичайним законам держави і підпадає під юрисдикцію загальноцивільних судів. Особливість принципу панування права полягає в тому, що засадничі норми, тобто норми конституційного рангу, не фіксуються в окремому документі, а виводяться з усієї сукупності діючого права, яке переважно є звичайним правом (*common law*). Саме тому, уникаючи абстрактного мислення, позбавленого реальної основи застосування принципу верховенства права або панування права, не варто полемізувати з тими авторами, у яких вища міра самовпевненості й незаперечності своїх теоретичних досягнень, які не можуть зрозуміти, що "панування права", — за висновком професора С. Боботова, — може вживатися як формула для відображення того факту, що конституційне право, тобто норми, які в інших державах становлять особливу галузь законодавства, в Англії є джерелом, а не наслідком сукупних прав приватних осіб, які традиційно склалися, визначаються і захищаються судами"¹¹². Як приклад він наводить компетентну думку А. Дайсі: в Англії право особистої свободи, що підкреслено прецедентами, які винесені у повній відповідності з *Habeas corpus*, становить частину Конституції¹¹³.

Проте парламент як верховний законодавчий орган є джерелом правових норм, які він за підписом Президента України оголошує безпосередньо, а інші нормативні акти є спорідненими джерелами законодавчих актів, які підпорядковуються ієрархії закону і мають служити йому для підкріплення і розвитку. Єдність нормативного регулювання правовідносин досягається доволі складно, якщо враховувати амбіції кожного органу державної влади, їх самостійну компетенцію.

Враховуючи принцип верховенства парламенту і наявність стійких політичних зв'язків із виконавчою владою, яка ним формується, відкривається реальний шлях уникати можливості різного праворозуміння під час підзаконного нормотворення або правозастосування. Водночас залишається активна роль судової системи, яка, уособлюючи судову владу, сконцентрувала у розумінні захисту конституційного ладу, прав і свобод людини і громадянина широкі повноваження не лише тлумачити закони при розв'язанні спорів, публічних і приватних конфліктів, а й у порядку окремого конституційного контролю тлумачити конституційні норми, збільшуючи обсяг своєї діяльності й посилюючи вплив на загальний процес застосування права. Отже, у разі виникнення небезпеки тлумачення судами законів, коли воля законодавця була іншою, а це певним чином впливало на правові відносини і наставали небажані для суспільства правові результати щодо прийнятих судових рішень, парламент здатний виправляти судову практику за допомогою відповідних змін у законодавстві, тобто в межах статутного права. Зокрема, це було проведено Верховною Радою України у Законі України "Про судоустрій і статус суддів" від 7 липня 2010 р. №2453-VI. Новелізація організаційно-суддівських відносин, введення процесуальних обмежень і регламентація "права суддівського розсуду" була вимушеним заходом законодавчого впливу на діяльність суддів загальної юрисдикції. На нашу думку, Верховна Рада України внесла суттєві корективи на шляху до з'ясування теоретичних і практичних питань давньої дискусії: чи повинна судова влада в

організаційній побудові вкладатися у межі симетричної конструкції триланкового і рівноцінного за значенням поділу влади, або це цілком суверенна, арбітральна функція, яка має субсидіарний характер, але володіє статусом верховної влади у державі? Авторська позиція щодо вказаної дискусійної теми висловлена у попередніх положеннях проведеного дослідження, але як ставитися до конституційного імперативу, який закріпив у п.2 ч.1 ст.150 (Основного Закону України) право офіційного тлумачення Конституції та законів України виключно за Конституційним Судом України?

Зрозуміло, що конституційний судовий контроль у багатьох справах на підставі конституційного права спроможний виправляти закони (*acts of parliament*), а інколи визнавати їх повністю неконституційними, але як бути, коли чинний закон і, нарешті, Конституція закріплені за Конституційним Судом України як предмет офіційного тлумачення? Як бути з волею законодавця щодо прийнятих законів, коли необхідно дати офіційну інтерпретацію букви та тексту закону, виявляючи смисл та мету, викладені в кожній його статті, пояснюючи "творця права" із усіма "прихованими" мотивами і умовами правотворення в кожній конкретній ситуації праворозуміння?

Спробуємо з'ясувати, що означає виключне право офіційного тлумачення Конституції та законів у порядку здійснення конституційного правосуддя. Зазначимо, що загальним судам, як відомо, не належать повноваження створювати власну судову практику із статусом "прецедентного права". Тоді чому конституційне правосуддя без будь-яких обмежень має право давати тлумачення правових норм? Але у такому разі не виключаються посягання на верховенство парламенту і можливість привласнення функцій "паралельного законодавця". В цілому уявлення про Конституційний Суд як єдиний орган, який може і повинен проводити тлумачення законодавства, є дискусійним, оскільки закони постійно змінюються під впливом обставин суспільства і державної політики. Висновки та виявлення змісту правових

норм і окремих положень одного часу правильні та справедливі, можуть стати суперечливими та сумнівними в інший час і за інших обставин. Законоположення тлумачаться суддями як передбачення дійсної, прийнятної й соціально корисної діяльності і це відбувається в межах конституційної доктрини, з якою пов'язане загальне право. Коли тлумачаться закони, конституційне правосуддя не може не співпрацювати з парламентом, оскільки прийняття кожного закону, кожної норми або текстуальної зміни її положень залежить від умов політичного, юридично-технічного та іншого характеру, коли законотворення проходить складний процес під впливом багатьох обставин. Тлумачення Конституції України слід розглядати глибше, ніж звичайне праворозуміння, оскільки суду бажано знати саме природу виникнення кожної норми, кожної текстуальної конструкції, як і Основного Закону в цілому. В цьому законодавець має переваги, оскільки краще відмежовує уявлення в тексті закону про право від уявлення про факти (обставини і мотиви виникнення законодавчого акта). В процесі тлумачення суддям не вдається також сприймати виявлення змісту права неупереджено, оскільки перед ними конкретний спір і тому за наявності обставин вони не можуть розглядати праввідносини виключно як абстрактно-ідеальне уявлення про суспільні відносини, які є предметом регулювання цієї норми закону.

Послідовний прихильник юридичного реалізму О. Холмс у своїй праці “Шлях права”, висловлюючи власну позицію щодо тлумачення судами законоположень, слушно зазначав: “Життям права є не логіка, а досвід. Відчуття нагальних потреб часу, перевага моральних і політичних теорій, інтуїтивне розуміння суспільної практики, свідоме або не усвідомлене, навіть хибні уявлення, які поділяють судді із своїми співробітниками, мають переважно більше значення, ніж силогізми у визначенні правил, за допомогою яких повинні управлятися люди”¹¹⁴. Точка зору О. Холмса стосується більше внутрішнього світогляду досвідченого судді, його рівня правової підготовки та професійного

досвіду, проте творча діяльність суддів є не головним у законодавчому розумінні правозастосування, оскільки суддівське волевиявлення повинно завжди ґрунтуватися на законі. В цілому нам важливо сформулювати дефініцію, що тлумачення Конституції та законів у конституційному правосудді — це надання конкретного змісту конституційним положенням, виявлення внутрішніх ознак права, характерних особливостей понять та юридичних категорій, закладених у нормах законів щодо їх системного зв'язку між собою та з конституційними принципами (справедливість, гуманність, верховенство права тощо) і конкретними регуляторами. Отже, віднесення законодавцем права тлумачення Конституції та законів України до виключної компетенції конституційного правосуддя можна вважати цілком обґрунтованим із теоретичних позицій, беручи до уваги, що конституційне право, з самого початку свого виникнення, було побудоване на принципах у своєму предметному значенні, безумовно, належить до сфери суддівських суджень, воно підкріплюється їх інтелектуальною здатністю знати про зміст права більше, ніж звичайний юрист, і тому тлумачення стає прерогативою судів і безпосередньо охоплюється суддівським волевиявленням, набуваючи офіційної форми рішень (висновків) єдиного органу конституційної юрисдикції.

Висловлена доктринальна позиція є абсолютно неприпустимою з точки зору втручання правосуддя у сферу законодавчої діяльності, коли офіційним тлумаченням підміняється воля законодавця, його абсолютне право законотворення і законорегулювання суспільних відносин. Якщо погодитися, що конституційне правосуддя дійсно здатне створювати живе і діюче право, як продукт вирішення справ, що належать до його юрисдикції, й на відміну від писаного права при офіційному тлумаченні проявляється суддівська творчість, коли норма закону збагачується розкриттям його смислу, але не існує жодних можливостей ухилитися від духу та букви Конституції та загальних принципів права.

Яскравим прикладом проведення Конституційним Судом України класичного тлумачення окремих положень ч.1 ст.4 ЦПК

України (справа про охоронюваний законом інтерес) було ініційоване народними депутатами України як предмет розгляду невизначеність у законодавстві поняття “охоронюваний законом інтерес”, що призводить до неоднозначного застосування права заінтересованих осіб на судовий захист. Розгляд цієї судової справи Конституційним Судом наблизило теорію права до розуміння важливого значення застосування на практиці цієї юридичної категорії, яка мала досліджуватися як незмінна і органічно стійка частина сукупності чинних правових норм цивільного та господарського процесуального законодавства. Використання під час тлумачення всієї сукупності принципів: верховенства права, справедливості, доступу до правосуддя та інших Конституційний Суд оцінив реальну потребу застосувати у науковому відношенні для досліджування методи соціологічної юриспруденції та реалістичної школи права. Це дозволило в кінцевому публічному (відкритому) слуханні справи за участю представників суб’єкта права на конституційне подання (В. Бондаренка), Верховної Ради України (А. Селіванова та М. Добкіна), представника Президента України (В. Носова) отримати всебічну аргументацію з позицій наукового і практичного підходів до аналізу предмета вказаної справи. На нашу думку, правові позиції, доктрина праворозуміння дають класичне уявлення про офіційну інтерпретацію, яку провів Конституційний Суд України, не залишивши без уваги жодного питання, яке було складовим з науково-теоретичних підходів до проблеми і корисним для подальшого правозастосування. Вагомі у теоретичному значенні й змістовні для практики висновки конституційного правосуддя визначили, що “охоронюваний законом інтерес перебуває під захистом не лише закону, а й об’єктивного права в цілому, що панує в суспільстві, зокрема справедливості, оскільки інтерес у вузькому розумінні зумовлюється загальним змістом такого права і є його складовою”. Підкреслимо, що правові позиції Конституційного Суду України у мотивувальній частині Рішення від 1 грудня 2004 р. № 18-рп/2004 наближаються до академічних узагальнень прове-

деного дослідження категорій високоінтелектуального змісту. Зокрема, Суд зазначив, що для правильного розуміння, насамперед, потрібно було з’ясувати понятійний ряд і тому “системний аналіз, який провів Конституційний Суд України, свідчить, що поняття “охоронюваний законом інтерес” у всіх випадках вживання його у законах України у логічно-смысловому зв’язку з поняттям “права” має один і той же зміст”. Щодо поставленого перед Судом запитання, як слід розуміти корпоративний та індивідуальний інтереси і в чому полягає їх відмінність, “дослідження, проведене Конституційним Судом України, свідчить, що легітимний інтерес акціонерного товариства не є простою сукупністю законних інтересів його акціонерів. Індивідуальні інтереси останніх, як правило, відрізняються суперечливістю, а часто й конфліктністю, оскільки спрямовуються на пошук і використання або створення шляхів і засобів для задоволення різних за обсягом і змістом потреб, та відрізняються різними мотивами у таких бажаннях і прагненнях”. При тлумаченні вказаних питань Суд відмітив, що “охоронюваний законом інтерес регулює ту сферу відносин, заглиблення в яку для суб’єктивного права законодавець вважає неможливим або недоцільним”.

У вказаному Рішенні Конституційного Суду України прослідковується коректність і визнання обмежених можливостей конституційного правосуддя проводити офіційну інтерпретацію положень закону без підміни статусу законодавця, який навіть у процесі розгляду цієї справи доповнив ч.1 ст.4 ЦПК України словами “а також для вжиття передбачених цим Кодексом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням” (Закон України від 22 травня 2003 р. №850-IV). Тому з урахуванням мети і завдань проведення офіційного тлумачення Конституційний Суд України не вийшов за межі змісту конституційного подання і тому вважав за доцільне здійснити інтерпретацію поняття “інтерес” у вузькому розумінні цього слова. До цього його зобов’язувало клопотання народних депутатів України, в якому йшлося саме про такий різновид інтересу у словосполученні “охоронюва-

ний законом інтерес”, тобто інтерес, який, на відміну від інтересу в широкому розумінні, перебуває виключно у логічно-смісловому зв'язку із суб'єктивними правами, але прямо ними не опосередковується, тобто виходить за межі останніх. Формула тлумачення залишається, на нашу думку, зразком завершеної конструкції праворозуміння поняття “охоронюваний законом інтерес”; щодо права акціонерів на судовий захист, у рішенні було відмічено, що порядок такого захисту визначається законом. Отже, слід навести досить досконалу для наукового і практичного сприйняття формулу тлумачення конституційним правосуддям у вказаній справі. Вона є такою: “Поняття охоронюваний законом інтерес”, що вживається в частині першій статті 4 Цивільного процесуального кодексу України та інших законах України у логічно-смісловому зв'язку з поняттям “права”, необхідно розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції та законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності й іншим загальноправовим засадам”.

Слід підкреслити, що офіційна інтерпретація будь-якої конституційної норми або закону спочатку завжди має перевірятися з позицій прийнятності розгляду Судом порушеного питання, оскільки тлумачення як результат праворозуміння інколи має більше значення, ніж сама норма права. Тому правомірно виникає запитання: які пріоритетні підстави слід виділяти для того, щоб найкращим чином дотримуватися духу та букви акта (норми), який тлумачиться? Насамперед, важливо для будь-якого суду, а для конституційного правосуддя особливо, бачити “стримуючу межу корисного ефекту”. Адже тлумачення норми права завжди пов'язане з виявленням наміру законодавця і суддя не може у судовому акті визначати те, що суперечить загальній волі пар-

ламенту, не може уявити себе претором, який тлумачить право за римським звичаєм.

Питання про компетентну думку, висновок судді в конституційному правосудді виносяться на перший план, особливо, коли текст норми викликає неоднозначне тлумачення. Саме тлумачення актів, особливо Конституції, передбачає суворе дотримання методології, а це пов'язано з тим, що суд не може додавати нічого нового до правової регламентації, яка впливає з дії інших норм цього або інших законів. У юридичному сенсі використання прийомів і засобів спрямоване на встановлення, розкриття смислу правової норми або закону і тому перед Судом постає проблема визначення прийнятного способу тлумачення стосовно предмета конкретної справи. Як правило, застосовується їх декілька, зокрема: граматичний, логічний, систематичний, історико-політичний, соціально-юридичний, телеологічний і функціональний способи тлумачення. Але кожен із способів має свої особливості, а отже, вибір найбільш прийнятних залишається за суддею-доповідачем у справі.

На визначальній стадії проведення офіційного тлумачення у конкретній справі, яку відкрито для розгляду, Суд умовно “санкціонує” судді обсяг та інструментарій конституційної юриспруденції, яка складається з академічного вчення та доктрин не лише конституційного, а й загального права. Цінністю кожного конституційного суду, наділеного повноваженнями конституційного нормоконтролю, є власні доктрини, які розроблені ним під час тлумачення норм та положень Конституції. З перших днів існування Конституційного Суду України його склад, а це були переважно відомі представники юридичної науки (кожний другий суддя мав вчене звання професора), намагався створити доктрини, які на сьогодні є цінністю конституційної юрисдикції. Здійснюючи тлумачення Конституції, доктринально збагачувався її текст, розширювалася теоретична база конституційних принципів, а доктринальні позиції ставали надбанням правозастосування в усіх сферах реалізації правових норм. Достатньо

навести доктринальне положення з Рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2003 р. №3-рп/2003 (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора): “Скарги до суду на постанови слідчого та прокурора про порушення кримінальної справи щодо певної особи повинні розглядатися судом за чинним законодавством у порядку кримінального судочинства. При цьому суд, розглядаючи такі скарги на стадії досудового слідства, перевіряє наявність приводів і підстав для винесення зазначених постанов і не повинен розглядати та вирішувати заздалегідь ті питання, які повинен вирішувати суд при розгляді кримінальної справи по суті, оскільки це буде порушенням конституційних засад правосуддя”. В актах тлумачення Конституційного Суду України, якщо застосовувати метафори щодо його значення для правової системи, формується правова думка і узагальнення змістовного характеру стають правовими постулатами. Їх слід розцінювати як корисну для правової системи практику “позитивного законодавця”, який виступає “вартовим” конституційного правопорядку і продовжує у висловлених правових позиціях “руку законодавця”.

Стадія розгляду судової справи для узагальнення всіх джерел аналітично-експертної інформації пов’язана з визначенням форми “судового слухання”. Дуже важливо у справах про тлумачення Конституції та законів України забезпечити, щоб, насамперед, позиції учасників були максимально зрозумілі Суду, особливо з боку представників органів державної влади. Це важливо для того, аби переконатися у правильно обраному методі тлумачення, оскільки ініціатори проекту цього правового акта або члени парламенту, які обговорювали цей проект і вносили до нього зміни, тлумачили цей акт інакше, ніж може бути запропоновано його нове праворозуміння, а нова трактовка, якщо вона протилежно інша, фактично була б підміною законодавця. Тобто в процесі офіційного тлумачення конституційним правосуддям не виключається його “повторна законотворчість”, проти якої слід заперечити, оскільки Конституційний Суд не наділений такою

компетенцією, а конкуруюча інтерпретація правового акта або окремої норми у конституційному сенсі має більш авторитетне і легальне значення для правозастосування. Не виключається, що у такому разі Конституційний Суд може вважати, що законодавцем було створено і введено до правового обігу таку правову норму, яка суто текстуально не відповідає конституційно-правовій теорії й сприймається лише за наявності альтернативної інтерпретації, яку сформулював Суд. Тоді вона стає, як не парадоксально, необхідною складовою принципу верховенства права. Така постановка питання має під собою потенціал можливості порівняти акт тлумачення Конституційного Суду з позицією парламенту, яка може бути зовсім протилежною. Питання про відносини між конституційними судами, з одного боку, та законодавцем і народом — з другого, належить до постійно дискусійних та спірних. Рішення конституційного правосуддя можуть підпадати під критику в парламенті та суспільстві, оскільки можуть ставитися під сумнів щодо їх правильності, правової визначеності й зрозумілості для громадян.

Отже, ці аргументи та мотиви формують теоретичну позицію в конституційному праві, оскільки на актах тлумачення конституційного правосуддя можуть і навіть повинні ґрунтуватися наступні рішення, коли розв’язуються конституційні спори, а також у сфері застосування загальної судової юрисдикції. Саме ці аргументи привертають дедалі більшу увагу правового суспільства. Слід підтримати з цього приводу думку професора Егидіюса Куриса — Голови Конституційного Суду Республіки Литва, про те, що необхідно рахуватися з відкритим професійним конституційним дискурсом, у тому числі академічним (тобто із університетським), оскільки це і є той фактор, який повинен враховувати навіть конституційні суди, які, на нашу думку, не можуть ігнорувати всіх і все. Безумовно, це не правова гарантія і, звичайно, не форма контролю над судовими рішеннями, оскільки мова йде про дискурс не політичний, а правовий. Тому йдеться про аналіз рішень конституційних судів на професійному авторитетному

рівні, а не журналістському, і це не пов'язано з формуванням громадської думки як запорука незалежності й повноцінності судової влади. Але те, як вони мають вирішуватися, завжди залишатиметься актуальним і будуть перебувати у сфері професійного інтересу (критики) в будь-якій демократичній правовій державі. Ось чому конституційні суди ніколи не повинні включатися в систему політичної влади, яка в демократичній державі завжди піддається суспільному контролю, але час від часу на адресу конституційного правосуддя може висловлюватися професійна критика юристів.

Учений і практик Е. Курис у згаданій вище праці резонно зауважує, і це, до речі, стосується кожного органу правосуддя, що конституційні суди не позбавлені волюнтаристських неправових мотивів та спонукань, підтверджуючи рішення законодавця, або припиняючи їх юридичну силу, а зловживаючи своїми повноваженнями із охоронців конституції можуть перетворюватися на автентичних *constitutional policy — makers*, але сама можливість такої демократичної (професійної) критики реального функціонування конституційної юстиції примушує суддів до так званого самообмеження, *self-restraint*.

На нашу думку, рішення конституційного правосуддя щодо тлумачення Конституції та законів завжди можна піддавати сумніву в академічному плані: чи є вони правильними і без кінця продовжувати спір наскільки науково обґрунтованою є проведена в них офіційна інтерпретація норм права. Для теорії конституційного правосуддя важливо помітити, в чому полягає сама логіка функції тлумачення, коли тлумачення дається поза конкретним спором, а лише за поданням суб'єкта права на клопотання перед Конституційним Судом. Зрозуміло, що релевантні положення Конституції тлумачаться в контексті ординарного права, коли вони “накладаються” на положення неоднозначного розуміння правового акта, тобто вони протиставляються (а, можливо, і збігаються) і порівнюються з положеннями акта, який підлягає дослідженню. Абстрактне тлумачення без урахування того, що мав на увазі законодавець при розробленні акта, який необхідно тлума-

чити, може призвести до “надабстрактної” компетенції тлумачення, що може бути виправданим політично, а не юридично (конституційно). Адже у такому разі ми завжди заново підходимо до поставленого запитання: чи можливо, щоб Конституційний Суд “додавав” до тексту Конституції, формулюючи нові змістовні положення, або намагаючись змінити, “підправити” його офіційним тлумаченням?

У наукових публікаціях існує також думка, що конституційне правосуддя інколи не тлумачить, а фактично пише заново окремі конституційні положення. Чи можна у такому разі припускати, що Конституційний Суд спроможний постійно створювати шляхом тлумачення нове конституційне мислення? Що слід вважати смыслом тексту інтерпретації, який би не змінював тексту Конституції? Над цими запитаннями мають замислюватися і самі судді, і суб'єкти правозастосування, адже коли існує “зверховіра” політичної влади до конституційного правосуддя, не виключається “негативна послуга”, коли офіційна інтерпретація викривляє формулювання тексту Конституції і це серйозно підриває авторитет конституційного правосуддя. Нагадаємо, наскільки негативно подіяло на суспільство, зокрема науку конституційного права, Рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 2003 р. (справа щодо строків перебування на посту Президента України). Проведення офіційного тлумачення було побудовано так, що можна уникнути конституційного обмеження особою, яка двічі перебувала на посту Президента України, і має право знову зайняти пост Президента України.

Ці питання є актуальними і тому, що призначення Конституції полягає у забезпеченні стабільності національної правової системи й усі питання, пов'язані з власним праворозумінням конституційних норм і положень, повинні сприйматися суспільством через відкритість і правову визначеність процесу прийняття рішень, які важливі для правової свідомості громадян. Але коли Конституційний Суд засідає за “закритими дверима”, а його “продукція” пов'язана зі створенням правових постулатів, необхідно

суворо дотримуватися передбачуваності наслідків після тлумачення, яке виходить від конституційного правосуддя із певними так званими “конституційними новелами”. Наведемо один із прикладів, коли Конституційний Суд України прийняв Рішення від 4 червня 2009 р. №13-рп/2009 (справа за конституційним поданням Київської міської ради щодо офіційного тлумачення положень частин 1, 2 ст.141 Конституції України). Суть предмета тлумачення полягає в тому, що у ст.141 Конституції України встановлюються строки, на які обираються депутати до складу сільської, селищної, міської, районної, обласної ради чи сільський, селищний, міський голова.

Конституційний Суд України розтлумачив ці конституційні положення, визначивши, що при обранні депутатів сільської, селищної, міської, районної та обласної ради та сільського, селищного, міського голови на передбачених Конституцією України чергових та позачергових виборах на зазначених осіб поширюються відповідно наступний п'ятирічний та чотирирічний строки повноважень.

Зазначеним положенням Конституційний Суд України фактично запровадив нову правову норму, врегулювавши відносини щодо строку повноважень органів місцевого самоврядування, що суперечить конституційній компетенції Конституційного Суду України. Фактично Конституційний Суд України підмінив собою парламент, який на рівні чинного на момент розгляду судової справи Закону України “Про порядок обчислення скликань представницьких органів місцевого самоврядування (рад)” від 24 червня 2004 р. врегулював питання щодо строків проведення виборів до органів місцевого самоврядування. Однак орган конституційної юрисдикції своїм рішенням змінив існуючий порядок регулювання цих відносин і визначив інший порядок, що передбачає встановлення однакових строків повноважень органів місцевого самоврядування, обраних як на чергових, так і на позачергових виборах.

Провівши через вказане Рішення власну новелізацію конституційного тексту, Суд сформував доволі спірну правову позицію,

згідно з якою дострокове припинення повноважень представницького органу місцевого самоврядування чи посадової особи має правові наслідки лише для того складу сільської, селищної, міської, районної, обласної ради чи сільського, селищного, міського голови, повноваження якого достроково припинені, і не є правовою підставою, яка впливає на строк здійснення повноважень складу цього органу чи посадової особи, обраної на позачергових виборах.

Чому так сталося, що поза увагою Суду залишилось забезпечення виборчих прав громадян, однією з основних гарантій яких є принцип періодичності проведення виборів? Про це неодноразово наголошували на засіданнях Суду представники Верховної Ради України. Зокрема, Конституційний Суд України не звернув увагу на те, що конституційні норми, які визначають строк повноважень виборних органів, безпосередньо пов'язані із конституційним правом громадян обирати органи місцевого самоврядування (ст.38 Конституції України). Строки, на які обираються ті або інші посадові особи на виборні посади, визначені законом з метою захисту інтересів громадян, які обирають, а не інтересів осіб, що обіймають ці посади. Конституційний Суд України штучно підмінив право обирати органи місцевого самоврядування правом обраних осіб перебувати на посаді, що не відповідає основоположним принципам народовладдя, викладеним у Конституції України, і порушує принцип верховенства права, закріплений статтею 8 Основного Закону. Це сталося тому, що Суду не вдалося відшукати справжнє значення положень, які тлумачаться за пріоритетним значенням конституційних категорій, а саме: політичних прав громадян, верховенство право народу тощо.

Обґрунтовуючи свій висновок, Конституційний Суд України послався на висловлену у попередніх рішеннях правову позицію щодо встановлення Конституцією та законами України однакових підходів до організації й діяльності органів, які мають представницький характер: Верховної Ради України, Верховної Ради

Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування (рад). Однак у рішеннях, де обґрунтовується така правова позиція, однаковий підхід до організації й діяльності представницьких органів пов'язується із однаковиими принципами виборчого права, за якими обираються такі органи, умовою повноважності представницьких органів лише при обранні не менш, як двох третин їх складу, сесійним характером роботи цих органів. При цьому не можна до однакових підходів до організації й діяльності представницьких органів відносити порядок їх обрання. Такий висновок впливає, зокрема, з того, що згідно з законодавством України вибори до різних представницьких органів проводяться за різними виборчими системами (вибори народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів обласних, районних, районних у містах, міських рад — за пропорційною виборчою системою, депутати сільських та селищних рад — за мажоритарною виборчою системою). Різниця у порядку формування представницьких органів стосується також різного порядку призначення виборів, різних строків проведення окремих стадій виборчого процесу. Тим більше не можна було правову позицію Конституційного Суду поширювати на узагальнення підходів до строків проведення виборів депутатів місцевих рад та виборів сільських селищних, міських голів, оскільки Конституція України передбачає різні строки, на які обираються ці посадові особи місцевого самоврядування. Враховуючи це, можна стверджувати, що Конституційний Суд України, обґрунтовуючи висновок щодо строків повноважень органів місцевого самоврядування правовою позицією стосовно однакових підходів до організації та діяльності представницьких органів, перейшов на інший предмет, ототожнюючи засади формування парламенту і органів місцевого самоврядування, які за статусом, змістом представницьких функцій, порядком обрання і особливостями діяльності мають абсолютно різний характер.

Звернемо увагу і на інші суттєві недоречності вказаного Рішення. Зокрема, пунктом другим резолютивної частини Рішення

Конституційний Суд України визнав таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), положення ст.2 Закону України “Про порядок обчислення скликань представницьких органів місцевого самоврядування (рад)” від 24 червня 2004 р. №1866-IV. При цьому питання щодо неконституційності цього Закону не було предметом конституційного подання і не розглядалося в ході усного слухання справи. У зв'язку з цим можна стверджувати про відхилення від вимоги застосування Конституційним Судом України положень частини третьої статті 61 Закону України “Про Конституційний Суд України”, якими передбачено право Конституційного Суду України визнавати неконституційними і інші (крім тих, щодо яких відкрито провадження у справі) правових актів або окремих їх положень. За змістом статті 61 Закону України “Про Конституційний Суд України” таке право Конституційного Суду України може бути застосоване лише при розгляді справ щодо конституційності правових актів або їх положень, а не щодо офіційного тлумачення Конституції і законів України, а також лише у разі, якщо ці акти або їх положення впливають на прийняття рішення у справі. Однак у Рішенні не наведено аргументації, як саме положення Закону України “Про порядок обчислення скликань представницьких органів місцевого самоврядування (рад)” впливають на прийняття рішення щодо офіційного тлумачення положень ст.141 Конституції України. Зважаючи на це, можна зробити висновок, що Конституційний Суд України при винесенні Рішення №13-рп/2009 вийшов за межі судового розгляду та перевищив межі своїх повноважень, визначені статтею 14 Закону України “Про Конституційний Суд України”.

Доволі сумнівною є також правова позиція Конституційного Суду України щодо визначеного порядку обчислення строків повноважень представницьких органів місцевого самоврядування і з точки зору визнаного у цьому ж Рішенні принципу періодичності проведення виборів. У пункті 3 мотивувальної частини Рішення Конституційний Суд України висловив пра-

вову позицію, що принцип періодичності проведення виборів має реалізовуватися вибірково, залежно від факту проведення позачергових виборів, оскільки при проведенні таких виборів конкретний термін проведення наступних чергових виборів відкладається. При цьому необхідно мати на увазі, що проведення позачергових виборів пов'язане з порушенням прав територіальної громади у зв'язку із неналежною діяльністю органів місцевого самоврядування, а відтак не може бути підставою для відступу від загального принципу періодичності проведення чергових виборів. Враховуючи також те, що призначення виборів, у тому числі позачергових, не належить до повноважень територіальної громади або органів місцевого самоврядування, а належить до повноважень Верховної Ради України, здійснення парламентом цього повноваження не повинне обмежувати права громадян обирати органи місцевого самоврядування у гарантовані законом терміни, що передбачають визначену періодичність проведення виборів.

Повертаючись до питання передбачуваності й наслідків кожного важливого акта конституційного правосуддя, очевидно негативною дією цього Рішення було відстрочення проведення чергових виборів до органів місцевого самоврядування, склад яких обрано на позачергових виборах, зокрема Київської міської ради. Враховуючи кількість виборних органів місцевого самоврядування в Україні та кількість призначуваних позачергових виборів, парадоксально, що на території України майже постійно мають відбуватися вибори до різних органів місцевого самоврядування.

Крім того, застосування викладених у Рішенні №13-рп/2009 положень призвело до виникнення проблеми подовження нового п'ятирічного строку перебування на посаді міського голови м. Києва Л. Черновецького, якого було обрано на позачергових виборах після того, як парламентом достроково була призначена виборча кампанія до Київської міської ради, а до закінчення каденції залишалося більше року. Це означає, що встановлення

у 2010 р. Верховною Радою України єдиного строку виборів до місцевих рад та голів на території України Л. Черновецького як міського голови за вказаним Рішенням Конституційного Суду України не стосувалося.

У зв'язку з проведеним аналізом конкретного Рішення Суду теорія знову повертає нашу увагу до проблеми оцінки прерогативи конституційного правосуддя. Як свідчить практика, проведення офіційного тлумачення законів не означає можливість займатися законотворчістю і тлумачити законодавця. Цей принцип багато до чого зобов'язує Конституційний Суд, насамперед, у дотриманні меж тлумачення конституційно-правових норм. Встановлення таких меж тлумачення необхідно для того, щоб не допустити підміни законодавця при інтерпретації правових норм, не вийти за "формат" розвитку конституційної думки, праворозуміння закону. Адже не має підстав припускати, що правове рішення у з'ясуванні проблеми може замінити правове регулювання відносин реального життя. Водночас постає й інше запитання: наскільки вільним є Конституційний Суд у створенні конституційної доктрини? У теоретичному плані можна розділити позиції учасників дискусії вчених та практиків на дві групи — це прихильники текстуального мислення, коли при тлумаченні відхиляється будь-яка можливість текстуальних інтерпретацій, коли висновки Суду слід завжди підкріпляти посиланнями на конституційні формулювання. Інші — це вільні інтерпретатори, коли не відхиляючись від первинного смислу конституційних положень, вони шукають відповіді у залученні широкого кола наукових категорій, спираються на конституційні принципи, конституційні цінності, доктрини європейського права тощо. Розширюючи сферу конституційного мислення, вони не забувають, що перший принцип тлумачення Конституції — це підтвердження і повага до намірів представників народу, які взяли на себе відповідальність за текст Конституції як основу правової системи, конституційного правопорядку. У реальному житті завжди виникатимуть проблеми, правове вирішення яких, оскільки творці Конституції не в змозі були

їх передбачити, зобов'язане ґрунтуватися на чинній Конституції, а це означає, що судді повинні шукати “золоту середину”, оскільки їх моральна позиція повинна послідовно проводитися щодо “первинного тексту Конституції”.

Свого часу один із суддів Верховного Суду США писав: “Із усієї критики текстуалізму найбільш нерозумною є та, що він формалістський. На це я відповідаю: дійсно, він формалістський. Панування права — справа форми... Нехай живе формалізм. Це він владу перетворює на владу законів, а не людей”¹¹⁵.

Отже, беручи до уваги і слідуючи вимогам Конституції, суддя в той же час офіційною інтерпретацією норми права постачає законодавця новою інформацією про стан відносин, які регулюються законом, а у правозастосуванні виникає правова визначеність, коли виявлено смисл тексту норми права. Створення конституційної доктрини — відповідальна творча діяльність конституційного правосуддя, оскільки не відбувається занурення у “сліпий формалізм”, за буквою суддя знаходить смисл, при цьому не забувається, що всі акти тлумачення створюють певні наслідки в реальному житті. Вільні інтерпретатори правильно пропонують при здійсненні тлумачення спиратися на розуміння всього тексту Конституції і в цьому ракурсі знаходити право, спираючись насамперед на систему конституційних принципів.

Унікаючи догматичного мислення, важливо вміти застосувати творче тлумачення законів, не відхиляючись від конституційної доктрини, яка є орієнтиром, обмежуючи суддівський розсуд, який доволі часто не ґрунтується на конституційному праві, адже конституційний професіоналізм досягається багатьма роками і досвідом засвоєння науки конституційного права. Але жодних докорів і зауважень у цьому відношенні до суддів бути не може і не лише з етичних міркувань, а й зважаючи на складність теорії конституційного права, хоча кожна наука має свій фундаментальний інструментарій, особливо для дослідження конституційно-правових відносин. Проте не можна забувати, що сфера конституційного правосуддя пов'язана з ризиком “ерозії

авторитету Суду”, а тому конституційні суди не мають права помилятися, а потім виправляти помилки. Відомі вчені-конституціоналісти, досвідчені судді, які працюють у конституційному правосудді, попереджають і про іншу небезпеку — це науково-юридичний примітивізм, який, як не парадоксально, складає значний масив актів конституційної юрисдикції. Таких випадків теоретично начебто не повинно бути, але якщо уважно проаналізувати, так звані “відмовні” ухвали Конституційного Суду України з питань конституційних звернень суб'єктів права, які подали клопотання, стає очевидним, що створюється негативна практика “стандартних відписок”. Це вже можна вважати “шаблоном”, за яким зовсім не видно єдиного органу конституційної юрисдикції, з його інтелектуальним багажем, аналітичним підходом до кожної справи, що здатний глибоко проникати в конституційно-правові проблеми і в нових умовах — формулювати конституційні постулати. Адже підкреслимо, що не існує в правосудді іншої такої інстанції, яка була б уповноважена надавати інтерпретацію положень Конституції, розкриваючи нові аспекти конституційно-правового регулювання. Проте не можна погодитись з теоретичним підходом професора Е. Куриса, працю якого ми вже згадували і високо оцінювали, оскільки він вважає за можливе переформулювати конституційну доктрину з урахуванням нових умов, нового бачення конституційних постулатів, розкриваючи нові аспекти конституційно-правового регулювання і це, на його думку, нескінченний процес, що, з нашої теоретичної позиції, є доволі спірним питанням і не стільки у практичному, скільки у науковому (доведеному аргументами) розумінні¹¹⁶. Якщо стати на його, наведену вище, позицію, зникає в конституційному праві науково-правова визначеність, обґрунтованість і, нарешті, фундаментальна стійкість конституційних доктрин, які мають цінність саме тому, що, як правило, вони є продуктом тривалого науково-правового осмислення конституційно-правових явищ. Вони набувають статус науково обґрунтованих теоретичних узагальнень, за якими завжди стоїть численна

за обсягом і тривала за часом практика застосування і розуміння юристами (суддями) стабільних конституційних категорій та конституційних правовідносин. Хіба стане тоді будь-яка конституційна доктрина цінністю для науки і практики конституційного права? Отже, у такому разі може виникати неузгодженість як результат викривлення волі законодавця при інтерпретації, яка суттєво відхиляється і навіть заперечує проти нормативного смислу закону. Для конституційного правосуддя меж тлумачення Конституція та статутний закон не встановлюють, але Конституційний Суд не вправі давати тлумачення Основного Закону та інших нормативних актів за власною ініціативою і коло суб'єктів, які можуть вносити конституційне подання з цього приводу, є обмеженим. Все інше, як і межі нормативного роз'яснення законів, практична необхідність в офіційному роз'ясненні правових положень, встановлення правової визначеності, обґрунтованість мотивації конституційного звернення та прийнятність і наявність матеріалів, які самостійно вирішуються за висновком (розсудом) судді та Суду, внаслідок чого Конституційний Суд відмовляє у розгляді заявлених клопотань. Таким чином, можна стверджувати, що інститут конституційно-судового тлумачення не врегульований достатньою мірою і його повноваження щодо проведення офіційної інтерпретації Конституції та законів України не обмежені призначенням цієї юрисдикційної функції. Більшість дослідників-конституціоналістів вважають, що межі тлумачення норм Конституції можна вивести опосередковано із Закону України "Про Конституційний Суд України", а тому, підтримуючи таку позицію, на нашу думку, структурну конструкцію тлумачення можна подати у такий спосіб:

- 1) визначення терміна "тлумачення" як пізнавальну діяльність Суду, цілеспрямоване праворозуміння щодо застосування закону;
- 2) обумовленість підстав для офіційного тлумачення;
- 3) причини для офіційного тлумачення;
- 4) межі офіційного тлумачення;
- 5) форму і юридичну силу актів тлумачення.

Наше уявлення про правову конструкцію, нормативного закріплення у законі підтверджується теоретичними працями російських учених В.О. Кряжковим, Т.Я. Хабрієвою, Н.Є. Таєвою та іншими¹⁷. Головна спрямованість норми закону, яку пропонується ввести до чинного закону, що регулює діяльність Конституційного Суду України, повинна передбачати усунення можливості виходити за межі власної інтерпретації правових норм та створення умов, за якими зміни або доповнення вносяться під виглядом інтерпретації створених правосуддям норм права. За наявності регламентації цієї важливої функції конституційного правосуддя можна сподіватись, що тлумачення як іманентна функція конституційного правосуддя не виходитиме за межі, коли у багатьох зверненнях до Суду очікується, що він має повноваження поширювати дію норми Конституції на обставини, які не передбачені нормою, що є предметом тлумачення. За цих умов прийнятним, на нашу думку, було б формулювання процесуальної Ухвали Конституційного Суду, наприклад, у такий спосіб: "Відповідаючи на запитання, які були поставлені перед Конституційним Судом у конституційному зверненні, у такому разі необхідним був би вихід за межі офіційного тлумачення встановленого законом, що по суті означало б створення нових правових норм. Клопотання про тлумачення Конституції України щодо вказаних у конституційному зверненні питань передбачає таку конкретизацію її положень, яка фактично вимагає від Конституційного Суду України створення нових правових норм, а це невідомче Суду". В іншому разі мотивація "відмовних" ухвал Суду не дає чіткого уявлення для осіб, які звернулися до Суду, — чому стабільна та ефективна дія основних конституційних встановлень перетворюється на недосягнену мету, що може у більшості випадків знецінювати Конституцію. Зокрема, громадянам, які зверталися до Конституційного Суду, залишається лише здогадуватися, чому у відмові розгляду їх клопотань були використані критерії відсутності правового обґрунтування, а також не роз'яснено, які докази потрібні щодо неоднозначного застосування судами закону при вирішенні конкретної справи. Таким

чином, увага зосереджується на поставленій перед Судом проблемі, яка має бути висвітлена (офіційно роз'яснена) у рішенні Конституційного Суду. Важливо, щоб діяло незмінне правило, коли відносини Конституційного Суду із суспільством, а вони прямо впливають на його авторитет і визнання легітимності рішень та висновків, мають будуватися так, щоб кожний громадянин сприймав судові акти з повним уявленням про свої права та обов'язки, особисто розумів конституційно-правове значення та смисл прийнятого рішення.

Важливо звернути увагу на ще одну теоретичну проблему, вона стосується процедури внесення змін до Конституції України. Для цього вимагається наявність висновку Конституційного Суду України щодо законопроекту про внесення змін до Конституції України, що є необхідною умовою конституційної процедури, яка встановлена статтею 159 Основного Закону України. Імперативна норма Конституції далі не роз'яснює, як саме здійснюється превентивний та наступний конституційний контроль. Результати превентивного контролю мають форму висновку, а наступного — форму рішення, що впливає із ст. 150 Конституції України. Отримання висновку Конституційного Суду України має значення гарантії додержання встановленого порядку внесення змін до Конституції України та стабільності Конституції за умови його обов'язковості для Верховної Ради України. Це означає, що законопроект про внесення змін до Конституції України, який згідно з положеннями цих статей подається до Верховної Ради України, розглядається нею лише за наявності висновку Конституційного Суду України щодо відповідності його вимогам статей 157 і 158 Конституції України.

Конституційний Суд України шляхом системного тлумачення статей 150, 156, 159 визначив, що, виходячи зі змісту цих положень, наявність висновку Конституційного Суду України зумовлена не поданням законопроектів про внесення змін до Конституції України до Верховної Ради України, а їх розглядом. Отже, відповідно до положень Конституції України висновок

Конституційного Суду України має бути надано до початку розгляду законопроекту про внесення змін до Конституції України на пленарному засіданні Верховної Ради України. Наявність висновку Конституційного Суду України про те, що законопроект відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України, є умовою для його розгляду на пленарному засіданні Верховної Ради України. Доктринальне тлумачення вказаного порядку було надалі сформульоване Судом як імперативна норма: “Включення статті 159 до розділу XIII Конституції України зумовлено тим, щоб не допустити внесення змін до Конституції України всупереч вимогам статей 157 і 158 Конституції України. Звідси випливає, що згідно із статтею 159 Конституції України обов'язковій перевірці на відповідність статтям 157 і 158 Конституції України підлягає не тільки законопроект, поданий до Верховної Ради України в порядку статей 154, 155 і 156 Конституції України, але й усі можливі поправки, внесені до нього у процесі його розгляду на пленарному засіданні Верховної Ради України”.

Чи не нагадує це нормативно-правове формулювання зобов'язань Верховної Ради України: “Отже, законопроект, який за висновком Конституційного Суду України відповідав вимогам статей 157 і 158 Конституції України і до якого було внесено поправки під час розгляду на пленарному засіданні Верховної Ради України, підлягає також перевірці Конституційним Судом України щодо відповідності цього законопроекту вимогам зазначених статей Конституції України перед прийняттям його як закону про внесення змін до Конституції України”.

При цьому, як слушно зазначає професор О.В. Скрипнюк, застосовуючи вказані норми Конституції України, “внесення змін до розділів I, III, XIII Основного Закону, з огляду на їх фундаментальне системоутворююче значення для структури Конституції, передбачає більш складну процедуру, ніж внесення змін до інших розділів Основного Закону”¹¹⁸.

Отже, у цьому Рішенні Конституційного Суду України від 9 червня 1998 р. №8-рп/98 (справа про внесення змін до Консти-

туції України) була сформульована нормативна вимога до законодавця у розумінні розгляду законопроектів про внесення змін до Конституції тільки після отримання висновку Конституційного Суду України.

Встановлений порядок є роз'ясненням конституційної процедури, визначеної статтею 159, але чи правомірно було його унормування, коли це мав би зробити законодавець, наприклад, у законах про Конституційний Суд та про Регламент Верховної Ради України. Теоретично виникає питання формального розуміння конституційної процедури парламенту (зафіксованого виключно у Конституції або в органічних законах), або можливості шляхом тлумачення Конституційного Суду встановлювати відносини обов'язковості щодо певних дій органів державної влади. По-перше, з'ясуємо, як ставиться Конституційний Суд до такої диспозиції. У цьому теорія конституційного правосуддя отримала несподівано показову ситуацію щодо виявлення прямої залежності Конституції від органічних законів, які мають особливу юридичну природу, зокрема вирішуючи завдання внесення змін до Основного Закону. Це пов'язано з прийняттям Конституційним Судом України Рішення від 30 вересня 2010 р. №20-рп/2010 у справі про додержання процедури внесення змін до Конституції, відповідно до якого Закон України від 8 грудня 2004 р. №2222-IV був визнаний неконституційним. Досить спірна новела, яка ще має бути осмислена наукою, сформульована у цьому Рішенні так: "...визнання неконституційним Закону №2222 у зв'язку з порушенням процедури його розгляду та ухвалення означає відновлення дії попередньої редакції норм Конституції України, які були змінені, доповнені та виключені Законом №2222". Вказана правова позиція Суду, яка міститься у мотивувальній частині Рішення, не дістала свого підтвердження у резолютивній частині і тому може сприйматися як аргумент або висновок у конституційному дослідженні. Зауваживши, що обов'язок виконання рішень Конституційного Суду є вимогою Конституції для всіх державних органів, Суд зазначив, що "для набрання чинності

вони не потребують підтверджень з боку будь-яких органів державної влади". Нагадавши про цей постулат, Конституційний Суд фактично повернув конституційні положення у частині, які існували до змін, внесених парламентом 8 грудня 2004 р. Питання про повноваження Конституційного Суду "відроджувати" чинність раніше змінених норм Конституції та інших законів наразі не стоїть, оскільки воно є зрозумілим. Але як тоді розуміти позицію Суду, який в Ухвалі від 5 лютого 2008 р. №6-у/2008 з аналогічного подання однозначно зробив висновок: "Положення закону про внесення змін до Конституції України після набрання ним чинності стають невід'ємною складовою Конституції України — окремими її положеннями, а сам закон вичерпує свою функцію". В цій же Ухвалі міститься дуже вагомий аргумент: "З набуттям чинності Законом №2222-IV його положення, оскаржені суб'єктом права на конституційне подання, є фактично положеннями Конституції України, прийнятої 28 червня 1996 року., яка діє в редакції Закону №2222-IV". Отже, досить вагома і переконлива позиція Конституційного Суду України у справі щодо розгляду Закону про внесення змін до Конституції в 2008 р. докорінно відрізняється від Рішення, за яким було відновлено текст конституційних положень, які були текстом Конституції до 2004 р. Зіставляючи протилежні правові позиції, виникає небезпідставний сумнів — чи здатне конституційне правосуддя залишатися на базових принципах його створення і бути послідовно об'єктивним для держави та суспільства? Виникнення такого прецеденту в конституційному правосудді порушує дуже багато проблем, починаючи з концептуального визначення — що означає верховенство Конституції, її стабільність і охорона як фундаменту національного законодавства. Якщо досить простою процедурою прийняття наступного Рішення Конституційного Суду можна повернути (відновити) текст будь-якої норми раніше відміненого Закону, як можна пояснити таке юридичне явище? Як у такому разі бути із власними рішеннями Суду, які приймалися відповідно до положень тексту Конституції після 8 грудня

2004 р.? Мабуть, не випадково професор В.М. Шаповал, передбачаючи таку ситуацію із Законом №2222-IV, у своєму інтерв'ю журналісту В. Семківу у 2006 р. наголошував: “Не виключено, що змінені норми будуть визнані неконституційними, а інша частина положень залишиться діяти. Тоді в Конституції утвориться діра. І її треба заповнити. Очевидно, таке рішення мала би прийняти Верховна Рада”. Ці прогнози вченого були скореговані Конституційним Судом без участі парламенту. Отже, залишається для дискусії ключове запитання: а чи належить до компетенції Конституційного Суду перевірка законів, якими вносилися зміни до Конституції, і чи правомірно зобов'язувати державні органи проводити “реституцію” законодавства, за яким більшість правовідносин мають завершитися і правові наслідки відбулися.

Таким чином, теоретична правова думка завжди має за мету керуватися критичним підходом, виявляти проблеми, шукаючи відповіді на складні запитання не лише юридичного змісту. Кожного разу реальні умови життя можуть ставити теоретичні позиції конституційного права у скрутне становище, але головним є те, щоб праворозуміння виходило із фундаментальних основ вітчизняної й зарубіжної юриспруденції. Мабуть, у цьому і полягає основне призначення правової науки.

На нашу думку, наука конституційного права не може не реагувати на питання, які ставить практика конституційного правосуддя, що було наведено у нашому прикладі, і надавати аргументи, які були б обґрунтованими і переконливими для праворозуміння конституційних правовідносин.

Розділ II

ВПЛИВ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВОСУДДЯ НА КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЮ ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ В УКРАЇНІ

- ▼ КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ:
ВІД ПРАВОВОЇ ДО КОНСТИТУЦІЙНОЇ ДЕРЖАВИ
- ▼ КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ І ЛІБЕРАЛЬНІ
СВОБОДИ (ОСОБИСТІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРАВА)
- ▼ КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ ТА СОЦІАЛЬНІ ПРАВА
- ▼ КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ
ТА КОНСТИТУЦІЙНА МОДЕЛЬ ОРГАНІЗАЦІЇ
ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ
- ▼ КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ
ТА ПУБЛІЧНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ПОРЯДОК
- ▼ ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ
ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ
В УКРАЇНІ
- ▼ ПРИПИНЕННЯ ДІЇ НЕКОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВОВИХ АКТІВ
АБО ЇХ ОКРЕМИХ ПОЛОЖЕНЬ
- ▼ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ ПРО КОМПЕТЕНЦІЮ
- ▼ СТВОРЕННЯ УМОВ НАЛЕЖНОГО ЗАСТОСУВАННЯ
КОНСТИТУЦІЇ ТА ЗАКОНІВ УКРАЇНИ
ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ЧЕРЕЗ ТЛУМАЧЕННЯ
КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ УКРАЇНИ ЇХ ПОЛОЖЕНЬ
- ▼ КОНСТИТУЦІЙНИЙ КОНТРОЛЬ ВІДПОВІДНОСТІ
ОСНОВНОМУ ЗАКОНУ УКРАЇНИ
МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ
- ▼ ЗАХИСТ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ
ТА КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЛАД
- ▼ КОНСТИТУЦІЙНИЙ КОНТРОЛЬ ВІДПОВІДНОСТІ
ОСНОВНОМУ ЗАКОНУ УКРАЇНИ
ПРОЦЕДУРИ ВНЕСЕННЯ ЗМІН
ДО КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

- ▼ КОНСТИТУЦІЙНИЙ КОНТРОЛЬ ВІДПОВІДНОСТІ
ОСНОВНОМУ ЗАКОНУ УКРАЇНИ
ПРОЦЕДУРИ ІМПІЧМЕНТУ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ
- ▼ КОНСТИТУЦІЙНИЙ КОНТРОЛЬ ВІДПОВІДНОСТІ
ОСНОВНОМУ ЗАКОНУ УКРАЇНИ
ДІЯЛЬНОСТІ ВЕРХОВНОЇ РАДИ АРК
- ▼ НАПРЯМИ, ЯКІ СПРЯМОВАНІ НА ВДОСКОНАЛЕННЯ
ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ
ЩОДО ОКРЕМИХ АСПЕКТІВ ДІЯЛЬНОСТІ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

За останні роки держава Україна, маючи загальні орієнтири ліберальної модернізації й оновлення, відчуваючи депресію основних сфер життєдіяльності суспільства (насамперед, економічну, політичну, духовно-моральну), зіткнулася з цілим рядом серйозних кризових явищ, серед яких яскраво вираженими постають послаблення державної влади, занепад правопорядку і правової свідомості.

Безперечною і яскраво вираженою якістю ефективної держави, що здатна забезпечити добробут народу, реалізувати соціальні й демократичні гарантії в суспільстві, є, передусім, організований і стабільно зміцнюваний у суспільстві правопорядок. Чим раніше такий підхід стане визначальним для держави, тим успішнішою буде участь усіх суб'єктів державної влади у використанні конституційно-правових ресурсів і важелів впливу на процеси зміцнення правопорядку. Уявити інше досягнення владою досягненням змін без домінуючої ідеї встановлення міцного правопорядку, його конституціоналізації означає фактично погодитися з реальною загрозою і наслідками руйнування сучасної держави. В умовах глобалізації сучасного світу абсолютно виправданим і головним вираженням тривоги громадян, політичних сил і громадських об'єднань стала вимога до всіх інститутів влади безкомпромісно вирішувати завдання відновлення правопорядку як у сфері влади, так і нормотворчості. Для кожної держави, особливо для України, власне, визнання цих проблем є явно недостатнім.

Не заглиблюючись у дослідження причин такого стану, відмітимо як наслідок — втрату системи забезпечення правопорядку в країні, яка досягла стабільності та стійкості завдяки ідеологічно цілеспрямованій державі, єдності усіх владних структур, високим моральним засадам, які в сукупності забезпечували законність і правопорядок. Багато демократичних цінностей при цьому були явно ілюзорними, а права і свободи людини часто зводилися до декларацій і формального визнання. У нових історичних умовах реальне життя суспільства залежить від ринкової економіки і вимагає від держави об'єктивних оцінок і конструктивних дій у подоланні “вседозволеності”, ігноруванні законів. Чи здатна влада добитися перелому і позитивних змін у забезпеченні правопорядку? Для української держави — це одне з найскладніших завдань. Це не менше стосується також сфери науки конституційного права, оскільки потрібні теоретичні дослідження найважливішого питання про вплив конституційного правосуддя на систему відносин, що визначають конституціоналізацію правового порядку. Зрозуміло, що проблема “порядку і права” містить не лише відносини, що підлягають контролю з позицій судової влади, з'ясуванню їх конституційності, а й у широкому значенні слід враховувати організацію політичної влади, її конституційну основу. Доречно згадати яскраву думку Цицерона: “Що таке держава, якщо не загальний правопорядок”¹. Категорія “правопорядок” завжди сполучала життя суспільства з правосуддям, тим самим утверджуючи реальну цінність закону у свідомості людей, що відкидають хаос і свавілля. Створюючи теорію “чистого права”, Г. Кельзен відмічав виняткову роль правопорядку як стійкої форми соціальної життєдіяльності.

Правапорядок був і залишається актуальною темою багатьох теоретичних і прикладних (конструктивістських) досліджень, проте аналіз історичних аспектів розвитку категорії правопорядку показав, що “зміст правопорядку” як поняття кожного разу узгоджується стосовно умов конкретного періоду історичного типу держави. У правопорядку знаходить узагальнене вираження взаємо-

дія правовідносин². Водночас забезпечення правопорядку конституційним правосуддям залишається в тіні правової теорії, ймовірно, через недостатній емпіричний матеріал, слабке розроблення проблем судової влади, традиційного розуміння зв'язаності порядку законом, а не конституційністю правового регулювання в системному аналізі його конституціоналізації.

Визнаючи власну самостійну цінність розуміння актуальних питань залежності між конституціоналізацією правопорядку і впливом на цей найважливіший процес з боку конституційного правосуддя, ми вважаємо за доцільне звернути увагу на ряд науково-практичних проблем.

По-перше, показати, наскільки ефективними є існуючі засоби конституційного правосуддя (інструментальний підхід), закладені в конституційному нормоконтролі і які сприяють приведенню правопорядку до початкової бази — конституційності. У цьому полягає як теоретична, так і практична значущість предмета конституційного правосуддя, зміст якого розкривається під час аналізу сукупності суспільних відносин і встановлення порядку в них. Без правосуддя неможливо забезпечувати конституційну охорону прав, свобод і обов'язків громадянина, визначати міру підлеглості суб'єктів владі правовим приписам Конституції України, а також встановлювати ефективні форми (конституційні процедури) реалізації права, домагаючись втілення конституційних принципів у правові акти публічної влади, тощо.

По-друге, проведення прямого впливу Конституції України на усі види правовідносин, тобто конституціоналізації (як заходи вимог і механізм забезпечення єдиного конституційного ладу). Вони мають юридичні особливості й характерні риси, а також якісну визначеність конституціоналізації правопорядку. Це характеризує головну роль конституційного правосуддя — виконання цієї функції єдиним юрисдикційним органом, здатним впливати на внутрішню узгодженість системи правових відносин і зв'язків, гарантувати охорону прав і свобод громадянина, незалежності й територіальної цілісності України. Конституційна

юрисдикція реалізується виключно спеціальним органом правосуддя — Конституційним Судом України. Він забезпечує своїми рішеннями проникнення норм і принципів Конституції в галузеве законодавство, коли розглядає справи про конституційність різних нормативно-правових актів під час здійснення конституційного контролю або за допомогою інтерпретаційної діяльності при тлумаченні Конституції України та законів України.

По-третє, актуальною залишається проблема використання механізму конституціоналізації правового порядку, що є змістом і сенсом конституційного правосуддя. У ньому містяться найважливіші засоби, спрямовані на вирішення спорів між суб'єктами публічної влади, використовувані у разі порушень конституційних прав і свобод особи, оскільки в суспільстві існують різні системи ціннісних орієнтирів, а іноді й діаметрально протилежні інтереси, які переслідують учасники соціальної взаємодії, які є причиною конституційних конфліктів і ескалації напруженості, що становлять загрозу для правопорядку.

Викладене вище становить далеко не повний перелік тих актуальних проблем, з якими стикається конституційне правосуддя під час зміцнення правопорядку, для якого конституціоналізація створює надійну основу його стабільності та стійкості.

Послідовно розглядаючи важливі складові механізму забезпечення конституціоналізації правового порядку, неможливо обійтися без аналізу діяльності Конституційного Суду України, що визначає необхідність теоретичного пошуку нових підходів до моделі конституційного правосуддя, ефективного впливу судових рішень на правопорядок громадського життя. Звертаючись до питань впливу конституційного правосуддя на правопорядок, ми бачимо завдання науки конституційного права осмислити процес конституціоналізації правових відносин у суспільстві як передумову дотримання в законотворчості прав і свобод людини, охорону конституційних цінностей, впорядкованості правового змісту і форм діяльності суб'єктів влади. Як найважливіші складові правопорядку чинні норми права мають бути конститу-

ційними, а отже, конституційний нормоконтроль — необхідна умова їх забезпечення, охорона від порушень. Маючи вищу якісну визначеність у правовій системі, інституціональну організованість, конституційний лад відрізняється безперечним верховенством Конституції України в усіх сферах державного і громадського життя.

У науково-дослідному аспекті названа проблематика не розглядалася, незважаючи на те, що практика формування правової держави все наполегливіше залучає вплив науки до функціонування конституційного правосуддя. Отже, питання теорії конституційного правосуддя стають усе більш актуальними і значущими в конституційно-правовій науці й практиці.

▼ Конституційний Суд України: від правової до конституційної держави

Принцип правової держави безпосередньо впливає на усі складові конституційного ладу в Україні. Правова держава має такі ознаки: державні органи, які зазіхають на свободу індивіда, спираються у своїх діях на закон; постраждала особа може довірити перевірку конституційності таких дій і актів інстанціям, не залежним від органу, що прийняв рішення. Охорона свободи без правової держави є неможливою, і навпаки — правова держава неможлива без гарантій свободи індивіда.

Принцип правової держави розглядається в доктрині й судовій практиці з різних точок зору. Зокрема, в практиці органів конституційної юстиції категорію “правова держава” розуміють як багатоаспектне юридичне явище. Наприклад, Федеральний конституційний суд Німеччини з обережністю ставиться до розкриття змісту поняття “правова держава”, оскільки, на його думку, це може свідчити про надмірний формалізм. Проте українські дослідники цю обставину трактують дуже спірно: “Принцип правової держави, неповно сформульований в Основному Законі,

не містить певних рекомендацій і заборон; він вимагає конкретизації залежно від реальних обставин; при цьому повинні, природно, зберігатися в цілому засадничі елементи правової держави і державності... З урахуванням широти і невизначеності цього принципу до нього треба підходити з обережністю, вибір можливої альтернативи при нормальній конкретизації будь-якого конституційного принципу, як правило, справа законодавця. Тільки у разі, коли з урахуванням усіх обставин, включно з протиріччями, закладеними в самому принципі правової держави, стає очевидним, що вимоги, які продиктовані ідеєю правової державності, не можуть бути гарантовані, можливі конкретні висновки на підставі самої цієї ідеї, що стосується, наприклад, організації кримінального процесу, причому в рамках основних процесуальних форм, визначених законодавцем”³. Як бачимо, так спрощений підхід автора в розумінні принципу правової держави породжує нові складнощі, залишаючи без відповіді питання теорії правової держави.

Застосовуючи конституційну юрисдикцію, не вдалося виробити конкретну дефініцію правової держави і в практиці Конституційного Суду України, оскільки багато аспектів змістовного характеру залежать від законодавця. Звідси випливає, що реальне наповнення змісту принципу правової держави ще належить виконати парламенту, а це залежить від результатів теоретичних досліджень. На нашу думку, узагальнюючи висновки науки, слід звернути увагу на окремі компоненти правової державності, до яких належать:

- зв’язаність держави правом і законом;
- обмеження дискреції й простору для свободи розсуду виконавчої влади;
- заборона зворотної сили законів, крім законів, які відмінюють або пом’якшують юридичну відповідальність особи;
- вимоги належної правової процедури, зокрема право на справедливий і неупереджений суд (право кожного бути вислуханим судом);

— відповідальність держави за свої дії перед особою і право особи на відшкодування збитку, заподіяного діями органів державної влади;

— поділ влади і гарантії балансу повноважень між органами влади;

— гарантії незалежності суддів і суду.

Зв'язаність держави правом означає забезпечення діяльності органів державної влади згідно з вимогами справедливості, рівності й свободи. Відповідно, формальні критерії діяльності органів державної влади на основі закону визначені в ч.2 ст.19 Конституції України: “Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов’язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України”.

У аналізованому положенні Конституції України викладено зміст принципу правової визначеності як складового елемента конституційного ладу в Україні. Згідно з цим принципом правові акти органів виконавчої влади, місцевого самоврядування і акти судової влади видаються на підставі Конституції та законів України. Такі акти приймаються на виконання конкретних приписів закону або конкретизують його зміст, що забезпечує єдність правозастосовної практики.

Адміністративний акт або судові рішення, прийняті відповідно до певних формальностей, мають юридичну силу закону в межах юрисдикції органу (його повноважень, території поширення влади, процедури прийняття), що прийняв цей акт. Проте в судовому порядку адміністративні акти можуть бути оспорені й визнані недійсними згідно з певними правовими критеріями.

Важливою умовою принципу правової визначеності є обґрунтованість рішень. Рішення має бути зрозумілим і викладене письмово. При ухваленні рішення особі має бути роз’яснена можливість його оскарження.

Керівною ідеєю правової держави є принцип поділу влади — модель побудови державного механізму, відповідно до якої влада в державі має бути поділена на законодавчу, виконавчу й судову, при

цьому кожна — самостійна і незалежна, що унеможливує узурпацію усїєї влади в державі якою-небудь особою або окремим органом.

Іноді цей принцип розглядають із ширших позицій і тоді говорять про поділ влади між державою і громадянським суспільством, тобто диференціюють владу на політичну, економічну, ідеологічну, масових рухів тощо.

Важливий компонент правової державності — право особи на звернення про захист до незалежного і об’єктивного суду, який є гарантією правової визначеності в державі. Важливість такого права полягає в тому, що дія нормативно-правових актів зумовлена тим, що саме незалежний і неупереджений орган правосуддя при розгляді фактичних обставин справи визначає реальний стан правовідносин, даючи тлумачення змісту правової норми. Таким чином, конституційний лад передбачає функціонування органу конституційної юрисдикції для визначення реального змісту конституційних норм.

Нині ведеться дискусія про співвідношення природи конституційної держави з правовою, соціальною державою. Суть цієї дискусії полягає в тому, що для суспільства актуальним є захист не лише ліберальних прав і свобод людини (особистих і політичних), а й захист державою соціальних прав. За таких умов змінюється природа і соціальне призначення держави. Зокрема, вимога соціального захисту свідчить про поглиблення конституціоналізації громадського життя. Це передбачає розвиток чинного законодавства відповідно до положень Конституції України у сфері забезпечення соціальних, економічних і культурно-духовних прав. У такій площині набуває актуальності введення інституту конституційної скарги.

▼ Конституційний Суд України і ліберальні свободи (особисті та політичні права)

Зміст ліберальних свобод найтісніше пов’язаний із принципом верховенства права. Можна погодитися з думкою як вітчизняних⁴, так і зарубіжних учених⁵, які вбачають у принципі верховенства

права насамперед пріоритет прав і свобод людини. Звідси висновок, що право повинно мати моральний вимір, оскільки воно розглядається як носій певних соціальних цінностей, щодо яких існує громадське схвалення і які забезпечуються державним примусом у разі їх порушення.

У сфері прав людини діяльність Конституційного Суду полягає у визначенні правомірності втручання держави в приватне життя особи. Саме за цим критерієм здійснюється перевірка нормативно-правових актів на предмет їх відповідності Конституції України. Захист прав людини здійснюється Конституційним Судом побічно, зокрема шляхом перевірки конституційності правових актів парламенту, глави держави, уряду і Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Конституційний нормоконтроль визнається одним із критеріїв визначення конституційності правових актів. З нього випливають як негативні, так і позитивні висновки про конституційність правових актів у сфері прав і свобод людини. Конституційний Суд визнав, що держава може втручатися у свободу об'єднань тільки на легітимній основі, й зауважив: "Обов'язком правової держави є, зокрема, невтручання як у реалізацію громадянами права на свободу об'єднання, так і в діяльність самого об'єднання, "за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей" (ч. 1 ст. 36 Конституції України). Тим самим Конституція України встановила межі втручання держави в реалізацію права громадян на свободу об'єднання"⁶.

Правомірність втручання держави в приватне життя особи підтверджується верховенством Конституції України, яка встановила пріоритет захисту прав людини. Верховенство Основного Закону України в цьому контексті також пов'язане з ієрархією правових норм і станом правової визначеності, що передбачає існування стабільного, конституційно формованого законодавства.

Найвища юридична сила Конституції України зумовлює єдиний підхід при вирішенні справ Конституційним Судом. Орган

конституційної юрисдикції представив цей принцип так: "Однією з найважливіших умов визначеності відносин між громадянином і державою, гарантією закріпленого в статті 21 Конституції України принципу непорушності прав і свобод людини є стабільність Конституції, яка, крім інших чинників, значною мірою визначається правовим змістом Основного Закону. Наявність у Конституції України дуже деталізованих положень, місце яким у поточному законодавстві, породжуватиме необхідність частого внесення змін до неї, що негативно позначатиметься на стабільності Основного Закону"⁷.

Ще на початку своєї діяльності Конституційний Суд, визначаючи своє відношення до ліберальних свобод, прийняв ряд рішень, які вплинули на систему захисту прав людини в Україні. Розглядаючи звернення громадянки Г. Дзюби й жителів м. Жовті Води, Конституційний Суд визначив, що можливість індивіда оскаржити рішення й дії органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування до вищого органу аж ніяк не може обмежувати право особи на судовий захист його порушеного права. Донині в багатьох законодавчих актах України існувало положення про обов'язковість проведення досудового порядку оскарження рішень органів влади та їх посадових осіб. Ці рішення Конституційного Суду, істотно впливаючи на процес конституціоналізації, значною мірою підняли довіру населення до судової влади, про що свідчить зростання кількості судових справ згідно з даними офіційної статистики.

Зухваленням рішення про свободу вибору захисника кожен має право на власний розсуд обирати кваліфікованого захисника⁸. Раніше послуга захисника могла надаватися тільки адвокатом, тобто особою, яка склала відповідний кваліфікаційний іспит і отримала свідоцтво на право заняття такою діяльністю. Проте залишилися не врегульованими в законодавстві питання надання юридичної допомоги, які б визначали якість і доступність юридичних послуг населенню.

Останньою тенденцією у сфері ліберальних прав є розширення юридичних засобів правового захисту. Зокрема, набули

поширення різні процедури примирення, наприклад, третейський арбітраж, медіація (посередництво) тощо. Конституційному Суду доводилося вирішувати дилему співвідношення між досудовими і судовими засобами правового захисту. Проблема полягає в мірі легітимності рішень, які приймаються в порядку досудового врегулювання конфліктів, зокрема можливості й правомірності їх виконання державною виконавчою службою.

Конституційний Суд визнав правомірність передачі вирішення справи до третейського суду, при цьому правова позиція ґрунтувалася на конституційному праві особи не забороненими законом способами захищати свої права і свободи від протиправних посягань, яке не може бути обмежене або скасоване навіть за умов військового і надзвичайного стану⁹. Також була визнана правомірність рішень третейських судів, які підлягають обов'язковому виконанню органами державної виконавчої служби, якщо інше не передбачено законом¹⁰.

Таким чином, у сфері особистих і політичних прав і свобод людини Конституційний Суд забезпечує узгодженість і коригує нормативно-правові акти, встановлюючи їх відповідність Конституції України, здійснює їх перевірку на предмет правомірності втручання держави в сферу приватної свободи особи. При цьому критерієм правомірності є саме положення Конституції України, які мають бути належним чином конкретизовані в законодавстві.

▼ Конституційний Суд України та соціальні права

Це слід проілюструвати у сфері розгляду судом конкретної групи конституційних прав громадян.

Забезпечення соціальних прав у конституційному судочинстві є проблемним, оскільки їх реалізація залежить від структури соціального захисту, мережі соціальних установ і системи соціального страхування. Безпосередньо зусиль конституційної юрисдикції в цій галузі недостатньо.

У сфері соціального захисту виникає конституційне зобов'язання держави щодо втручання, оскільки його легітимною метою є захист слабкішого, що іманентно охоплює диференціацію як складову принципу рівності. Конституційний Суд визначає легітимність втручання тільки в тих межах, які не призводять до звуження існуючого змісту і обсягу прав і свобод людини¹¹. Отже, Конституційний Суд визнає, що здійснення соціальних прав залежить від позитивних обов'язків держави перед індивідом.

Практика Конституційного Суду поступово формує інституційний підхід у сфері захисту соціальних прав. Суть цього підходу полягає в тому, щоб виробити мінімальні гарантії соціальних прав і не допустити їх відміни. Статті 22 і 157 Конституції України забороняють внесення до Основного Закону України змін, що спричиняють відміну або обмеження прав і свобод людини. Керуючись цим, Конституційний Суд сформував вимоги та критерії соціальних прав людини.

По-перше, визначені окремі сутнісні критерії розуміння соціальних прав: а) держава пов'язана обов'язком здійснення соціального захисту, забезпечення кожного правом на достатній життєвий рівень для себе і своєї родини¹²; б) неприпустимість звуження або припинення витрат з бюджетів усіх рівнів на пенсії, соціальні послуги і допомогу, які є основним доходом малозабезпечених громадян¹³; в) неконституційність практики звуження і ревізії соціальних пільг, компенсацій і гарантій¹⁴.

По-друге, вимоги інституційного захисту соціальних прав: а) у контексті соціального захисту держава зобов'язана забезпечити діяльність організацій щодо доставки пенсії та допомоги малозабезпеченим громадянам¹⁵; б) компонентом системи соціального захисту є багаторівнева система соціального страхування, яка також може охоплювати інші форми соціальних гарантій¹⁶.

По-третє, вимоги щодо якості соціальних послуг і допомоги: а) відсутність зобов'язань по оплаті громадянами наданої медичної допомоги в державних і комунальних установах охорони здоров'я в час, до або після її отримання¹⁷; б) диференціація

соціального захисту з урахуванням особливостей проходження військової служби і служби в правоохоронних органах¹⁸.

Отже, Конституційний Суд визнає, що у сфері соціальних прав держава повинна забезпечити мінімальний рівень їх захисту. Міра забезпечення соціальних прав залежить від стану законодавства, якості соціальних послуг, розвитку мережі установ соціального захисту, структури соціального страхування тощо.

▼ Конституційний Суд України та конституційна модель організації публічної влади

У теорії конституційного права зазвичай вважають, що забезпечення конституційного ладу залежить від взаємодії учасників конституційних правовідносин щодо застосування положень Конституції України. Рівною мірою такі положення втілюються як у діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, громадських організацій і політичних партій, фізичних і юридичних осіб, так і в життя українського суспільства.

У конституційному правосудді при визначенні форм впливу на конституційний лад враховується, як саме це залежить від конкретної історичної ситуації, що, на думку професора Ю.М. Тодики, не завжди просто забезпечити у зв'язку з впливом багатьох негативних чинників, насамперед, в умовах економічної нестабільності, крайньої поляризації населення в прибутках, жорсткої конфронтації політичних сил, відсутності чіткої стратегії розвитку суспільства¹⁹. Втрата пріоритетів в розвитку національної державності й різке протистояння створюють негативний фон у втіленні конституційних положень у життя, що часто супроводжується, на жаль, зневагою з боку представників різних політичних сил положеннями Конституції України. Тому стратегією розвитку країни повинне стати дотримання конституційних положень і процедур при ухваленні рішень органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами.

Важливе значення в забезпеченні конституційного ладу має пряма дія норм Конституції, що передбачають можливість застосування конституційних положень органами влади без прийняття законодавчого акта на їх розвиток. Пряма дія конституційних норм, що є нормативною новелою для посттоталітарної країни, виражає втілення принципу верховенства права. Згідно з цим положенням норми Конституції реалізуються як безпосередньо діюче право в національному законодавстві. Тому в разі колізії норми Конституції та чинного законодавства необхідно надавати пріоритет і застосовувати норму Конституції. При захисті прав і свобод людини особливо важливе значення має пряма дія конституційної норми, яка виражає їх пріоритет у національній правовій системі.

Пряма дія конституційних норм, яка забезпечується примусовою силою права, визначає основні параметри їх застосування в діяльності органів державної влади. На думку німецького конституціоналіста Р. Циппеліуса: «Особливість гарантованого державою права полягає в особливій техніці його втілення в життя, а саме — в тому, що воно (право) у разі крайньої потреби буде реалізоване за допомогою юридично впорядкованої процедури примусу, а коли це необхідно, — то через сам примус (якщо ті, чію поведінку регулює та чи інша норма, не виконують її вимоги добровільно)»²⁰. Таким чином, справедливо постає питання, що не завжди в діях органів влади з видання правових актів забезпечується відповідність вимогам положень Конституції та законів України. Відповідно, в Основному Законі України закладені певні механізми із забезпечення конституційного ладу. Ці механізми здійснюються по-різному: вони можуть містити політичні консультації, які повинні відповідати правовим вимогам (здійснення парламентських процедур); забезпечення взаємодії між органами влади (арбітражні функції глави держави); вирішення правових спорів (здійснення правосуддя в державі); застосування засобів медіації (посередницьких процедур, третейського судочинства, судів *ad hoc* тощо).

При цьому слід підкреслити, що здійснення судочинства в державі згідно з ч.3 ст.124 Конституції України надається Конституційному Суду і судам загальної юрисдикції. Проте загальний стан про розгляд справ у судах слід деталізувати, оскільки між конституційною і загальною судовою юрисдикцією існують відносини субсидіарності, які особливо рельєфно проявляються при здійсненні конституційними судами конкретного контролю норм і розгляді конституційних звернень фізичних і юридичних осіб про необхідність тлумачення конституційно-правових регуляторів. Мається на увазі інцидентний конституційний контроль, який здійснюється конституційними судами за зверненнями судів загальної юрисдикції або/і органів прокуратури, які не мають права вирішити підсудний спір по суті без вирішення питання конституційності закону, який підлягає застосуванню.

Конституційне правосуддя посідає особливе місце в забезпеченні конституційного ладу, оскільки його засобами вирішуються правові спори. За допомогою спеціальних процесуальних форм, стадій органи судової влади вирішують соціальні конфлікти або конкретні життєві ситуації, тому правосуддя має конкретний характер. Таким чином, на відміну від законодавця, Суд, виходячи з можливості встановлення конституційності та з урахуванням правосвідомості судді при здійсненні провадження у справі, конкретизує зміст правової норми і погоджує практику відповідно до принципу верховенства права.

Здійснюючи конституційне правосуддя, Суд тим самим проводить контроль з позицій дотримання принципу верховенства права і конституційності в діяльності органів публічної влади. Без конституційного правосуддя майже неможливо скорегувати існуючий правопорядок. Це відобразилося в конституційних положеннях, відповідно до яких юрисдикція судів поширюється на усі правовідносини, що виникають у державі.

На думку Ш. Монтеск'є, “помірне управління” ґрунтується на вмінні “комбінувати владу”, системі стримувань і противаг.

Звідси висновок мислителя: “Якщо влада законодавча і виконавча будуть з’єднані в одній особі або установі, то свободи не буде, оскільки можна побоюватися, що цей монарх або сенат створюватиме тиранічні закони для того, щоб також тиранічно застосовувати їх. Не буде свободи і у тому разі, якщо судова влада не відокремлена від законодавчої та виконавчої. Коли вона з’єднана із законодавчою владою, то життя і свобода громадян потраплять під владу свавілля, адже суддя буде законодавцем. Якщо судова влада сполучена з виконавчою, то суддя отримує можливість стати гнобителем”²¹.

Водночас ідея функціонування судової влади, яка має право визнавати рішення парламенту неконституційними, сприймається критично певними дослідниками. Зокрема, О. Ґофе, порівнюючи європейську та американську моделі конституційної юстиції, вважає, що функціонування конституційних судів виражає дилему сучасного конституціоналізму — “народний суверенітет або демократію та їх залежність від конституційних норм, тобто від прав людини і поділу влади”²². З другого боку, німецький учений на прикладі британського конституціоналізму показує, що британська система, яка не має писаної конституції, не передбачає судовий конституційний контроль актів парламенту, тому що “при використанні таких загальних формулювань (маються на увазі конституційні принципи. — *А. Стрижак*), які потребують тлумачення, виникає небезпека нав’язування судом, замість законодавчих рішень, власних світоглядних і політичних переконань”²³.

Проте з такою думкою не можна погодитися, оскільки для європейського конституціоналізму є характерною інша модель стосунків. Криза лібералізму, ключовим елементом якого є доктрина суверенітету (верховенства) парламенту²⁴, розглядається одним із чинників становлення авторитарних (Польща, Угорщина, країни Балтії) і тоталітарних (Веймарська Німеччина, Італія, Іспанія) режимів у континентальній Європі в 30-ті роки ХХ століття. Отже, в умовах континентальної Європи ідея верховенства парламенту

не спрацьовує. Конструктивнішим є механізм забезпечення конституційного ладу в аспекті дотримання принципу поділу влади і верховенства прав і свобод людини. Саме на цих постулатах і ґрунтується ідея судового конституційного контролю в континентальній Європі на відміну від американської моделі Верховного Суду або британської моделі верховенства парламенту.

На перший погляд, з цієї точки зору простежується певна вразливість Конституційного Суду щодо забезпечення конституційного ладу. Це зумовлено, насамперед, тим, що, вирішуючи питання про конституційність нормативно-правового акта або даючи офіційне тлумачення положень Конституції та законів України, існує небезпека втручання Конституційного Суду в сферу законодавчої влади. На практиці вже виникли певні розбіжності з парламентом, коли Конституційний Суд вказує у своїх рішеннях форму їх виконання. Проте покликанням Конституційного Суду є не формування норми права, а застосування принципів і норм Конституції України. Саме з точки зору конституційності Конституційний Суд дає правову оцінку нормативно-правовим актам, які є об'єктом конституційного контролю. Саме на підставі положень Конституції України орган конституційної юрисдикції формулює власні правові позиції у справах і має право домагатися виконання своїх рішень. Така діяльність конституційних судів не може розглядатися як втручання в сферу законодавчої діяльності.

З другого боку, саме на Верховну Раду України покладений конституційний обов'язок із регулювання суспільних відносин по суті через ухвалення законів. Суддівська активність тут не допоможе, оскільки за своєю природою Конституційний Суд не має повноважень і засобів юридичної техніки, щоб формулювати конкретні правові норми, оскільки це функція законодавця.

Саме парламент як єдине законодавче джерело несе основне навантаження із правового регулювання різних сфер громадського життя, і він покликаний здійснювати його належним чином, тобто на основі, в межах повноважень і у спосіб, передбачені

Конституцією та законами України. Однією з гарантій демократичності парламентських рішень є дотримання вимог конституційної процедури їх прийняття.

У тих випадках, коли допускається конституційна спотвореність законодавчого регулювання, його нечіткість, або колізійність, суттєво деформує правову визначеність, створюється загроза єдності принципів конституційного ладу, а отже, принципу верховенства права. З другого боку, Верховна Рада України повинна діяти в межах, визначених Конституцією України, і має бути конкретний механізм засадничих цінностей і принципів, що визначають зміст правової держави. І не завжди парламентська більшість приймає правильні рішення, які б відповідали Конституції України²⁵. Тому конституційний контроль актів парламенту також можна розглядати як гарантію прав і свобод людини, прав парламентської опозиції, національних меншин тощо.

Конституційний Суд має строго встановлену Основним Законом моральність своїх функцій як орган забезпечення конституційного ладу. Оскільки орган конституційної юрисдикції вирішує виключно питання права, то він має певні переваги порівняно з іншими органами державної влади. Слід підтримати обґрунтовану позицію професора А.О. Селіванова, який розкрив елементи правового статусу Конституційного Суду, що гарантують його незалежність у системі органів державної влади. До їх числа він включив такі: концентрацію повноважень при вирішенні спорів і остаточний порядок їх вирішення у сфері публічної влади; професійно-віковий ценз довіри і авторитету осіб при формуванні Суду; призначення судді на один дев'ятирічний термін без права повторного призначення; обрання судьями Голови Конституційного Суду; закріплення Конституцією України виняткового переліку його повноважень; неприпустимість звуження законом конституційних повноважень Конституційного Суду; особливий вид конституційного правосуддя, що не підлягає перегляду або відміні; обов'язковість розгляду справ за процедурою, визначеною законом; загальнообов'язковість, преюдиціаль-

ність і остаточність рішень; особливий порядок припинення повноважень судді; персоніфікованість ухвалення рішень судьями; встановлені законом гарантії суддівської незалежності та матеріально-технічного й інформаційного забезпечення діяльності Конституційного Суду²⁶.

У порівняльному аспекті можна показати неоднозначність закріплення компетенції адміністративних судів з розгляду ними позовних заяв громадян і юридичних осіб щодо оскарження нормативно-правових актів органів публічної влади, якими порушуються їх суб'єктивні права і законні інтереси в публічній сфері. Насамперед, ця проблема є очевидною щодо нормативно-правових актів Президента України і Уряду, оскільки Кодекс адміністративного судочинства України у жодному разі не обмежує можливість перевірки цих актів на предмет їх відповідності принципу законності: чи не посягають вони на гідність особи; чи не створюють зайвих і непропорційних обмежень щодо реалізації конституційних прав і свобод; чи не посягають на суть конституційного права; чи не встановлюють зайвих і формалізованих перешкод на шляху реалізації конституційного права тощо.

Це також може мати відношення до окремих нормативно-правових актів парламенту. Питання теорії та практики полягає в тому, як розуміти співвідношення функції конституційного контролю Конституційного Суду і суть функції судового адміністративного контролю у сфері дотримання основних прав і свобод. Тут усе залежатиме від способу розмежування предметів ведення. Проте можна висловити кілька попередніх міркувань щодо дилеми співвідношення конституційної й адміністративної юрисдикції.

На нашу думку, ця дилема може бути вирішена через з'ясування співвідношення між категоріями "конституційність" і "законність". Конституційність нормативно-правових актів можна розуміти у формальному і матеріальному аспектах. У формально-правовому аспекті під конституційністю правових актів розумі-

ється їх прийняття на основі Конституції України, на розвиток і конкретизацію її положень. При цьому необхідним компонентом є дотримання принципу ієрархії правової норми. У цьому аспекті нормативно-правові акти можуть стати об'єктом перевірки Конституційним Судом на предмет їх конституційності.

Іншим складовим елементом конституційності є прийняття правового акта відповідно до процедури, визначеної в Основному Законі України. Дотримання вимог належної процедури прийняття нормативно-правового акта гарантує публічність, відкритий характер його розроблення, обговорення і прийняття усіма зацікавленими суб'єктами конституційних правовідносин. Порушення такої процедури є проявом грубого порушення вимог конституційності й має наслідком визнання цього правового акта неконституційним. Іншим чином — це безпосередньо впливає на конституційний лад у системі правовідносин.

За матеріально-правовим критерієм конституційність слід розуміти як забезпечення верховенства права, яке містить такі компоненти: пріоритет прав і свобод людини, співмірність засобів для досягнення певної мети (пропорційність), правова визначеність і законні очікування, неприпустимість зворотної сили закону, неприпустимість притягнення до юридичної відповідальності двічі за одне і те саме правопорушення, обмеження дискреції виконавчої влади тощо.

Іншим змістовним (матеріально-правовим) компонентом конституційності є дотримання органами державної влади принципу обмеженої компетенції у своїй діяльності. Згідно з цим критерієм органи державної влади повинні діяти виключно на основі й у межах повноважень, визначених у Конституції України. Якщо певний орган влади виходить за межі своїх конституційних повноважень, то виникає спір про повноваження, підсудний тільки Конституційному Суду.

За змістом і виявленим сенсом застосування в нормоконтролі критерій конституційності також постає критерієм оцінки дотримання конституційної процедури формування органів

влади або призначення посадових осіб, які обіймають політичні посади. За своїм предметом такі спори не можуть бути підсудними адміністративним судам, оскільки вони виходять із природи політичного процесу і визначають питання дотримання принципу поділу влади, а не здійснення заходів з боку органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування щодо формування своєї внутрішньої структури, виконання законів або вирішення публічних справ місцевого значення.

Критерій визначення законності правових актів, на нашу думку, доволі вичерпно викладено в Кодексі адміністративного судочинства України. Згідно з ч.3 ст.2 вказаного Кодексу правові акти суб'єктів владних повноважень повинні прийматися відповідно до таких принципів: 1) на основі, в межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією та законами України; 2) з використанням повноважень і в тих цілях, для яких вони введені законодавцем; 3) обґрунтовано, тобто з урахуванням усіх обставин, які мають значення для ухвалення рішення (здійснення дії); 4) неупереджено; 5) сумлінно; 6) розсудливо; 7) з дотриманням принципу рівності перед законом, запобігаючи несправедливій дискримінації; 8) пропорційно, зокрема з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи, і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія); 9) з урахуванням права особи на участь у процесі ухвалення рішення; 10) своєчасно, тобто впродовж розумного терміну.

Керуючись наведеною класифікацією та з урахуванням нашого аналізу, доволі дискусійним у теорії залишається питання про повноваження Конституційного Суду щодо офіційного тлумачення саме законів України. На нашу думку, Конституційному Суду, згідно з моделлю органу конституційної юрисдикції, коли визначальною є інституційна і функціональна характеристика, належать більшою мірою повноваження щодо офіційного тлумачення виключно Конституції України. Це питання має отримати своє правове закріплення, що супроводжується відповід-

ними змінами в Конституції України через виключення повноважень Конституційного Суду щодо офіційного тлумачення законів України.

▼ Конституційний Суд України та публічний економічний порядок

Принципи публічного економічного порядку тісно пов'язані зі змістом прав і свобод людини. При з'ясуванні співвідношення між цими елементами конституційного ладу Конституційному Суду доводиться давати оцінку співмірності цілей дій держави у сфері економіки з гарантією права приватної власності та свободи підприємницької діяльності. Теоретичний аналіз цієї сфери конституціоналізації правопорядку має особливе значення.

Публічний економічний порядок ґрунтується на ідеї обмеженості ресурсів і доступу до них. З другого боку, різниця в майновому становищі між людьми суперечить фундаментальному конституційному принципу рівності. На таких принципах ґрунтується ідея легітимності втручання держави у сферу здійснення права приватної власності та свободи підприємницької діяльності. Легітимність втручання також обґрунтовується й тим, що на рівні законодавства необхідно визначати правомірні дії з вирівнювання майнового становища, гарантування рівних можливостей для суб'єктів підприємницької діяльності тощо.

Публічний економічний порядок ґрунтується на конституційних положеннях гарантії права приватної власності (ст.41 Основного Закону України); державного захисту прав усіх суб'єктів права власності й господарювання; соціальної спрямованості економіки (частини 3 і 4 ст.13 Конституції України).

Конституція України визначає спеціальний правовий режим природних ресурсів — землі, її надр, атмосферного повітря й інших ресурсів, що знаходяться в межах території України, її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони. Відпо-

відно, природні ресурси визнаються об'єктами права власності Українського народу, від імені якого повноваження власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування на підставі конституційних положень (ч.1 ст.13 Основного Закону України). Конституція України гарантує публічний (загальний) режим доступу на право користування такими природними ресурсами відповідно до закону.

Принцип диференціації щодо правового режиму власності й доступу до майнових об'єктів застосував Конституційний Суд при вирішенні питання правомірності приватизації окремих об'єктів власності. Він сформулював правову позицію, згідно з якою деякі об'єкти власності не можуть бути приватизовані, виходячи з особливостей правового статусу територій, на яких вони розташовані, або самих цих об'єктів, а також необхідності забезпечення безпечних умов проживання громадян, особливості охорони державою культурних цінностей і зон природного заповідного фонду, тимчасового характеру надання жилих приміщень тощо²⁷.

У сфері забезпечення гарантій права приватної власності має важливе значення конституційне застереження щодо меж здійснення права приватної власності. Зокрема, є неприпустимим використання права власності на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, на погіршення екологічної ситуації та природних якостей землі (ч.7 ст.41 Конституції України).

Правова суть статей 13 і 41 Конституції України полягає в проголошенні рівних можливостей володіння, користування та розпорядження власністю і гарантіях держави із забезпечення захисту цих прав²⁸.

Важливе значення у сфері публічного економічного порядку мають конституційні положення про правовий режим вилучення з приватної власності за мотивами громадської необхідності. Це може бути обумовлено необхідністю подолання наслідків стихійного лиха, здійснення державою заходів щодо забезпечення

обороздатності країни в умовах воєнного стану, визнання майна об'єктом національного надбання. При цьому важливе значення має дотримання вимог процедури вилучення майна, яке повинно здійснюватися на підставі закону.

Проілюструємо цей непорушний конституційний лад дуже цікавою для практики справою конституційного правосуддя. Розглядаючи конституційність закону про визнання Верховною Радою України колекції картин Акціонерного товариства "Традо-банк" національним надбанням України та її передачі у власність держави, Конституційний Суд керувався принципами верховенства права і непорушності права приватної власності. У цій справі були визнані неконституційними певні положення правових актів Верховної Ради України, оскільки не були дотримані конституційні вимоги щодо гарантування права приватної власності.

Проте, виходячи з особливої цінності витворів мистецтва, Конституційний Суд дійшов висновку про конституційність визнання Верховною Радою України колекції картин національним надбанням України, проте безвідплатному вилученню державою вони не підлягають. Така правова позиція обґрунтована також тим, що визнання колекції картин національним надбанням України не обмежує право власника здійснювати свої повноваження, крім випадків, встановлених спеціальним законодавством²⁹.

Питання дотримання конституційної процедури вилучення з власності ставилося перед Конституційним Судом також щодо дотримання приватизаційного законодавства. Зокрема, воно містить формулу, згідно з якою передбачається можливість розірвання договору купівлі-продажу майна, що є об'єктом приватизації, у разі неналежного виконання умов договору стосовно внесення інвестиції.

При цьому виникло питання про конституційність обумовлених законом дій із неповернення частково внесеної інвестиції, виходячи із змісту гарантії права приватної власності без наявності судового рішення, як цього вимагає Конституція України.

Конституційний Суд вказав, що якщо в законодавстві немає положень, по суті яких такі стосунки можна трактувати як конфіскацію майна, то воно в цій частині є конституційним. З другого боку, Конституційний Суд у цій справі зауважив, що питання невиконання або часткового невиконання договорів регулюється нормою зобов'язального права. Таким чином, сторони договору, підписуючи його, погоджуються на передбачувані наслідки, які настають у результаті дії договору. Згідно з положенням договору купівлі-продажу щодо можливого неповернення внесеної частини інвестиції у разі неналежного виконання інвестиційних умов цього договору слід розглядати саме в значенні договірних санкцій³⁰.

Свобода підприємницької діяльності є важливим компонентом публічного економічного порядку, який стосується як можливості особи здійснювати свої права, так і певних сфер втручання держави в ринкові відносини. У цьому аспекті держава забезпечує захист усіх суб'єктів господарювання, рівність між ними і соціальну спрямованість економіки (ч.4 ст.13 Конституції України). Якщо пояснювати взаємозв'язок положень статей 13 і 42 Основного Закону України, то можна зробити висновок, що побічно Конституцією України визначаються загальні параметри соціально орієнтованої ринкової економіки.

Конституційний Суд визнає, що держава у сфері економіки може діяти не лише як носій публічної влади, а також як учасник цивільно-правових відносин. Держава за допомогою виконавчих органів влади (Кабінет Міністрів України) вирішує питання управлінського характеру щодо природних ресурсів, зокрема за визначенням переліку ділянок надр, які можуть бути передані в користування на підставі угод про розділ продукції³¹.

Здійснення права на підприємницьку діяльність пов'язане з конкуренцією на ринку, виникненням монополії. Тому правомірним є встановлення певних обмежень щодо цих явищ з метою забезпечення рівних умов підприємницької діяльності.

Свобода підприємницької діяльності визначається Конституцією України як правомірна діяльність, межі якої можуть визначатися законом через встановлення вимог щодо її здійснення.

Право на підприємницьку діяльність насамперед передбачає вільну конкуренцію. Конституція України встановлює, що обмеження конкуренції має бути правомірним і спрямованим на боротьбу з недобросовісною конкуренцією.

З другого боку, реалізація права на підприємницьку діяльність зумовлена змістом прав споживачів. З цією метою держава на підставі закону може встановлювати вимоги щодо захисту прав споживачів: державний захист прав споживачів; контроль за якістю послуг; сприяння діяльності громадській організації споживачів тощо.

▼ Основні напрями діяльності Конституційного Суду України щодо забезпечення конституційного ладу в Україні

Деякі дослідники, враховуючи принцип суверенітету народу, вважають уразливими повноваження Конституційного Суду щодо забезпечення конституційного ладу. За їх переконанням, суверенітет народу втілюється в принципі верховенства парламенту.

Проте функція конституційного правосуддя при вирішенні питання про конституційність актів парламенту полягає в забезпеченні верховенства права і поділі влади. Верховенство права щодо рішень парламенту означає те, що Верховна Рада України не може ухвалювати закони довільного характеру, тобто закони, що порушують конституційні цінності й принципи, права і свободи людини. Саме з цих міркувань вчені й державні діячі пропонують ввести інститут конституційної скарги, оскільки через ухвалення закону іноді можливе порушення прав і свобод людини.

Керуючись принципом поділу влади, Конституційний Суд через ухвалення рішень покликаний насамперед забезпечити

баланс повноважень між органами державної влади, а також визначити можливі правові механізми вирішення конституційних конфліктів, що виникають між ними. З цієї точки зору здійснення конституційного правосуддя забезпечує погоджувальні й примирювальні функції в механізмі правової держави. Проте існує неоднозначність у тлумаченні природи діяльності конституційного правосуддя за таких обставин, оскільки рішення Конституційного Суду розцінюється як прийняття позиції однієї із сторін конфлікту. Тобто йдеться про наростаючу за значущістю проблему політизування конституційного правосуддя.

Проведений аналіз дає змогу висловити такі міркування. Через свій конституційний статус Конституційний Суд шляхом ухвалення рішень і висновків є важливим чинником політичного процесу в Україні. Якщо визнається неконституційним певний нормативно-правовий акт або його окреме положення, то через загальнообов'язковість і остаточний характер рішень Конституційного Суду, на їх основі компетентний орган зобов'язаний належним чином внести відповідні зміни до цього нормативно-правового акта з метою впорядкування сфери суспільних відносин. Таким чином, у цій ситуації ми говоримо про юридизацію політичного процесу, оскільки Конституційний Суд приймає рішення виключно на підставі Конституції України, керуючись Законом України "Про Конституційний Суд України" (далі — Закон) і Регламентом Конституційного Суду.

Юридизація політики, тобто зведення політичного процесу до конституційних рамок — звичне явище для європейської країни із стійкою традицією діяльності органів конституційної юрисдикції. Це також вже визнається і багатьма постсоціалістичними країнами (Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина, Чехія). Сама конституція вторгається в політичну сферу, регулює відносини владарювання. Тобто в цьому разі йдеться про вирішення спорів щодо владних повноважень. На думку судді Федерального конституційного суду Німеччини у відставці К. Грасхоф, посилаючись на свого колегу Е. Бекенферда: "Конституційне

судочинство має брати до уваги цю ситуацію і утверджувати себе як незалежне судочинство... протиставлення права і політики при визначенні завдань і суті конституційного судочинства ні до чого не приведе. Політизуванню юстиції не можна перешкодити навіть при існуванні верховенства права. Юридизація політики в правовій державі не повинна розглядатися як надзвичайна подія. На підставі конституційного судочинства і невід'ємного від нього верховенства права політика сама стає більше прогнозованою"³². Тут йдеться про те, що здійснення політичної діяльності відповідно до конституційних положень робить політичний процес передбачуваним, а зміст правових актів — такими, що відповідають конституції.

Таким чином, здійснення Конституційним Судом функції правосуддя забезпечує верховенство Конституції України, що в практичному значенні є його прямим впливом на конституціалізацію правового порядку. Така роль Конституційного Суду є унікальною, що проявляється в забезпеченні стабільності державного ладу та демократизації суспільства. Цей орган державної влади наділений повноваженнями органу судового конституційного контролю з питань конституційності законів та інших нормативно-правових актів, надання офіційного тлумачення Конституції та законів України й інше. При вирішенні таких питань рішення органу конституційної юрисдикції не завжди сприймаються схвально окремими учасниками політичного процесу. Проте Конституційний Суд покликаний виключно правовими способами вводити політичний процес у конституційні рамки, забезпечуючи баланс повноважень між органами державної влади"³³.

Повноваження Конституційного Суду визначаються насамперед Конституцією України, а в законодавчих актах підлягають конкретизації та деталізації. У статті 13 Закону відображена сфера повноважень цього органу державної влади. Проте аналіз встановлених законом повноважень свідчить про те, що ними не повною мірою охоплена компетенція Конституційного Суду.

У цьому питанні доволі чітку правову позицію мали російські вчені В. Кряжкова, Л. Лазарева, межі юрисдикції конституцій-

ного правосуддя визначаються такими рамками: 1) юридичною природою і призначенням судового органу конституційного контролю, метою і завданнями; 2) спрямованістю повноважень на вирішення конституційно-правових питань і конфліктів; 3) необхідністю розмежування підсудності з іншими судовими органами, а якщо ширше — поділом влади³⁴.

Власне, строго юрисдикційною діяльністю Конституційний Суд здійснює свої повноваження у рамках, визначених Конституцією України. Конституційний Суд своїми рішеннями створив “клімат” конституційної відповідальності, при якому органи влади реалізують свої повноваження на основі, в межах та у спосіб, визначені Конституцією та законами України. Водночас орган конституційної юрисдикції не володіє безмежними повноваженнями, вони не можуть бути розширеними на його розсуд, а тому за своєю природою вони мають чіткі розумні межі. У зарубіжній і вітчизняній доктрині таке явище називається доктриною “суддівського самообмеження”. Основна її суть полягає в тому, щоб виробити критерії зваженого суддівського рішення, які б відповідали принципам верховенства права і поділу влади.

На думку В. Тація і Ю. Тодики, “Конституційний Суд “повинен уміти” також “самообмежувати” себе, не брати на себе здійснення не властивих йому завдань і функцій”³⁵. Таким чином, учені прагнуть до органічної теорії конституційного правосуддя, виділяючи природу діяльності Конституційного Суду як органу із забезпечення верховенства Конституції України. Як вважає член Конституційної Ради Франції С. Вей, “самообмеження конституційного судді є висловленням його бажання боротися проти усього, що представляє в один і той же час його силу і слабкість: вільній інтерпретації конституції”³⁶. На думку С. Шевчука, суддівське самообмеження є іманентною ознакою суддівської діяльності, яке проявляється в таких параметрах: суб’єктивних і об’єктивних чинниках; співвідношенні з принципом незалежності судової влади; доктриною політичного питання; доктриною “поля розсуду держави”; доктриною нейтральних принципів;

доктриною автономного тлумачення; доктриною “захищених прав”; доктриною позитивних обов’язків держави (*Drittwirkung, Horizontal Effect*)³⁷. Слід зазначити, що доктрина “поля розсуду держави” властива Європейському суду з прав людини як субсидіарному інституту захисту прав людини у рамках системи правового захисту Ради Європи. Знову ж таки, як і в попередній примітці, ця доктрина стосується діяльності Європейського суду з прав людини й інших наднаціональних інститутів, які є субсидіарними і володіють юрисдикцією тлумачення міжнародних договорів.

Вже на початку своєї діяльності Конституційний Суд зіткнувся з проблемою меж власних повноважень. Розглядаючи справу про акти Верховної Ради України, Конституційний Суд повинен був вирішити: чи поширюється його юрисдикція на закони й інші нормативні акти, прийняті до набуття чинності Конституції України в 1996 р., і дійшов до таких висновків. Конституційний Суд визнав, що його юрисдикція поширюється на акти нормативного характеру, посилаючись на критерії нормативності правових актів, виданих як Верховною Радою України, так і Президією Верховної Ради. Також Конституційний Суд визначив, що його юрисдикція не поширюється на вирішення питання законності нормативно-правових актів³⁸. Цю ж позицію Конституційний Суд далі розвинув у справі про підсудність спорів Вищому арбітражному (господарському) суду³⁹.

У іншому своєму Рішенні Конституційний Суд визначив, що тлумачення Конституції Верховною Радою України є неконституційним. Парламент обґрунтовував свою позицію тим, що до початку діяльності Конституційного Суду виникла потреба у тлумаченні Закону України “Про Рахункову палату”. Відповідно Конституційний Суд визнав Постанову Верховної Ради України від 1 жовтня 1996 р. перевищенням парламентом своїх конституційних повноважень⁴⁰. У цьому Рішенні отримала закріплення правова визначеність у розумінні єдиної конституційної юрисдикції, яку має виключно Конституційний Суд України.

У своїй практиці Конституційний Суд при здійсненні контролю за нормативно-правовими актами з'ясовує їх спрямованість, правову природу, сформулював доктрину “політичної доцільності”, а також стоїть на позиції відмови від заповнення прогалин у законодавстві.

Таке розуміння місця і ролі Конституційного Суду України зумовлене його завданням забезпечувати верховенство Конституції України через контроль над правовими настановами відповідно до визначеної законодавством процедури. Тим самим Конституційний Суд не має права привласнювати повноваження щодо створення норм права, а лише уповноважений визначати форму і конституційні межі їх прийняття компетентними органами державної влади⁴¹.

Неоднозначну оцінку викликали повноваження Конституційного Суду щодо здійснення попереднього (превентивного) конституційного контролю за проектами законів про внесення змін до Конституції України щодо їх відповідності статтям 157, 158 Основного Закону України. Конституційний Суд визнає ці повноваження необхідною умовою забезпечення легітимності внесення змін до Основного Закону України і однією з гарантій його стабільності⁴².

Тому визначення сфери повноважень Конституційного Суду має здійснюватися виключно відповідно до процедури внесення змін до Конституції України, визначеної розділом XIII Основного Закону України. При цьому орган конституційного правосуддя зауважив, що здійснення превентивного конституційного контролю є гарантією легітимності внесення змін до Конституції України. Відповідно, наступний (репресивний) контроль за змістом законів про внесення змін до Конституції України здійснюється на предмет їх відповідності критеріям легітимності, визначеним статтями 157, 158 Конституції України: “...саме він (Конституційний Суд. — *А. Стрижак*) повинен здійснювати наступний конституційний контроль і щодо закону про внесення змін до Конституції України після набуття його чинності, оскільки від-

сутність судового контролю щодо процедури його розгляду і прийняття, визначеної в розділі XIII цієї Конституції, може мати як наслідок обмеження або відміну прав і свобод людини і громадянина, ліквідацію незалежності або порушення територіальної цілісності України або зміну конституційного ладу у спосіб, не передбачений Основним Законом України”⁴³.

Обсяг повноважень Конституційного Суду вичерпно визначений Конституцією України. Проте при цьому виникають питання щодо визначення предмета ведення Конституційного Суду. Вище ми вже зазначали, що слова “суд” і “політика” багато хто вважає несумісними, але тоді виникає просте запитання: хто здійснюватиме конституційну політику, забезпечуватиме конституціоналізацію правового порядку? Ми солідарні з відповіддю, яку запропонував видатний російський учений-конституціоналіст професор С.А. Авак'ян. Він окреслив одну дуже важливу тенденцію: “...в цьому разі конституційне право йде дещо далі, закріплюючи прийнятні правила “політичного співіснування”, тобто політичного змагання... Саме сучасна дійсність і підтверджує, що стосовно суспільно-політичного життя конституції та конституційне право не обмежується встановленням основ і детальніше регулює певні політичні відносини”⁴⁴. Тут учений нагадує, що предмет конституційного права слід розглядати ширше з точки зору “конституційної політики”, яка повинна розкривати багатство конституційних принципів і положень. Не йдеться про політику в звичайному значенні слова, оскільки “провідником” “конституційної політики” постає Конституційний Суд. У такому разі вона дає змогу уникнути конституційної анархії, про яку американський економіст Джеймс Бьюкенен виразно писав: “Конституційна анархія — це сучасна політика, яку краще за все описати як дії, що здійснюються без розуміння і врахування правил, що визначають конституційний лад”⁴⁵.

Слід брати до уваги досить впливову доктрину “політичної доцільності”, проте Конституційний Суд не може визначати питання конституційності положень нормативно-правових актів,

що залежать від розсуду компетентного органу влади. У справі про вибори народних депутатів України Конституційний Суд сформулював цю доктрину так: "...позбавлення списків кандидатів у депутати від політичної партії, виборчих блоків партії, що отримали менше чотирьох відсотків голосів виборців, права на участь у розподілі депутатських мандатів є питанням політичної доцільності, і вирішується воно Верховною Радою України"⁴⁶. Отже, було визнано, що на розсуд Верховної Ради України визначається виборчий бар'єр для політичних партій, виборчих блоків партії. Проте такий підхід за сучасних умов розвитку демократії викликає серйозні нарікання.

У іншому Рішенні Конституційний Суд сформулював доктрину "відмови від заповнення законодавчих прогалін". Справа також стосувалася конституційності окремих положень виборчого законодавства в частині неврегульованості питань, що пов'язані з обранням народним депутатом кандидата, який водночас балотувався за виборчим списком політичної партії та в одномандатному виборчому окрузі (за змішаною виборчою системою), у зв'язку з чим виникала вакансія. Норми законодавства докладно не регулювали питання щодо заміщення вакансії, оскільки раніше згідно з Рішенням Конституційного Суду було визнано неконституційним положення виборчого закону про те, що "в списку пропускаються депутати, обрані в одномандатних виборчих округах". Конституційний Суд сформулював доктрину "відмови від заповнення законодавчих прогалін" у такий спосіб:

"Заповнення прогалін у законах, окремі положення яких Конституційним Судом України визнані неконституційними, не належить до його повноважень. Згідно із статтею 6 Конституції України державна влада в Україні здійснюється в різних сферах її застосування, що залежить від конкретних суб'єктів владних повноважень. Виходячи з цього і відповідно до частини другої статті 19 Конституції України вирішення зазначених питань є прерогативою органу законодавчої влади — Верховної Ради України"⁴⁷.

Отже, Конституційним Судом вироблені власні підходи визначення меж повноважень щодо забезпечення верховенства Конституції України як головного елемента конституційного ладу. В цілому, більшість підходів відповідають загальносвітовій тенденції функціонування органів конституційної юрисдикції, які передбачають відмову від втручання в питання політичного характеру, заповнення прогалін у законодавстві; розмежування питань конституційності й законності тощо. При цьому важливим є сформульоване правило, відповідно до якого Конституційний Суд здійснює свої повноваження, визначені Конституцією України. Перелік повноважень Конституційного Суду не може тлумачитися ширше, ніж це передбачено в Конституції України.

Згідно із ст.150 Конституції України Конституційний Суд наділений юрисдикційною сферою повноважень і в цьому полягає його верховенство, як і верховенство Конституції, що охороняється ним. Проте аналіз положень цієї статті Основного Закону України свідчить, що ними не вичерпується перелік повноважень органу конституційної юрисдикції. Тому, якщо систематизувати визначені Конституцією України повноваження Конституційного Суду, то вони є такими: 1) вирішення питань відповідності Конституції України (конституційності) законів та інших правових актів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради АРК; 2) офіційне тлумачення Конституції та законів України (ст.150); 3) надання висновків про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, які вносяться до Верховної Ради України для дачі згоди на їх обов'язковість; 4) надання висновку про дотримання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про зміщення Президента України з поста в порядку імпичменту (ст.151); 5) надання висновку про наявність або відсутність порушень Верховною Радою АРК Конституції або законів України⁴⁸ (п.28 ч.1 ст.85); 6) надання висновку про відповідність законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Основного Закону України (ст.159).

Згідно із ст.14 Закону юрисдикція Конституційного Суду є обмеженою, оскільки до його повноважень, як вже відзначалося, не належать питання про законність актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування, а також інші питання, що належать до компетенції судів загальної юрисдикції. Таким чином, межі юрисдикції Конституційного Суду окреслені тим, що він не вирішує питання законності й правові спори, підсудні судам загальної юрисдикції. Якщо в конституційному зверненні, конституційному поданні ставитиметься питання про законність правових актів, наприклад Кабінету Міністрів України, то Конституційний Суд повинен відмовити в його розгляді, оскільки питання законності йому не підвідомче. Це пояснюється тим, що чинне законодавство відносить вирішення цих питань до компетенції судів адміністративної юрисдикції.

Керуючись вказаним переліком повноважень Конституційного Суду, можна сформулювати основні напрями щодо забезпечення конституційного ладу цим органом державної влади: 1) припинення дії неконституційних правових актів або їх окремих положень; 2) створення умов належного застосування Конституції та законів України органами державної влади шляхом тлумачення Конституційним Судом їх положень; 3) конституційний контроль міжнародних договорів; 4) конституційний контроль процедури внесення змін до Конституції України; 5) конституційний контроль процедури імпічменту Президента України; 6) конституційний контроль діяльності Верховної Ради АРК.

▼ Припинення дії неконституційних правових актів або їх окремих положень

Змістом конституційного правосуддя є насамперед здійснення Конституційним Судом конституційного контролю правових актів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету

Міністрів України і Верховної Ради АРК, що дає змогу в основному забезпечувати верховенство Конституції України. Такі повноваження Конституційного Суду є типовими для органів конституційної юрисдикції.

Згідно із ст.71 Закону умовою для розгляду питання про конституційність згаданих вище правових актів є правова аргументація суб'єкта конституційного подання. У ст.15 Закону визначаються критерії перевірки конституційності правових актів, зокрема: невідповідність Конституції України; порушення встановленою Конституцією України процедури їх розгляду, прийняття або набуття чинності; перевищення конституційних повноважень при їх прийнятті. Проте останній критерій перевірки конституційності правових актів стосується більше вирішення спорів про повноваження між органами влади. Можливість впливати на вказані об'єкти через конституційну юрисдикцію не розкриває головні напрями конституціоналізації, вказуючи на те, що законодавцем недостатньо визначені критерії конституційності правових актів, перевірка яких підвідомча Конституційному Суду.

Проте в зарубіжному законодавстві, яке регулює діяльність конституційних судів, такі питання детальніше врегульовані, що дає можливість органам конституційної юрисдикції раціональніше організувати свою діяльність. Наприклад, Закон Російської Федерації* формулює критерії допустимості конституційних звернень з питань конституційності правових актів у такий спосіб: за змістом норми; за формою нормативного акта або договору; по порядку підписання, прийняття, публікації або набуття чинності; з точки зору встановленого конституцією поділу влади, розподілу компетенції між федеральними органами влади; з точки зору розмежування предметів ведення і повноважень між органами державної влади федерації та суб'єктів федерації, розмежування предметів ведення і повноважень між ними згідно з консти-

* Про Конституційний Суд Російської Федерації.

туцією, іншим договорам (ст.86 Федерального конституційного закону “Про Конституційний Суд Російської Федерації”)⁴⁹.

За своєю суттю здійснення конституційного контролю передбачає перевірку нормативно-правових актів на предмет відповідності Конституції України. Акти індивідуального характеру не є предметом судового конституційного контролю. Конституційний Суд поступово формує доктрину відмови в конституційному контролі ненормативних правових актів. У справі про акти органів Верховної Ради України Конституційний Суд поширив свою юрисдикцію на нормативно-правові акти парламенту і вказав на ознаки ненормативних правових актів: “...правомірним є поширення юрисдикції Конституційного Суду України з питань про відповідність Конституції України правових актів... тільки на нормативні правові акти, враховуючи, що за своєю природою ненормативні правові акти, на відміну від нормативних, встановлюють не загальні правила поведінки, а конкретні приписи, звернені до окремого індивіда чи юридичної особи, застосовуються одноразово й після реалізації вичерпують свою дію”⁵⁰. З такою проблемою стикаються усі судді, ймовірно, маючи необхідність добитися чіткої визначеності при формулюванні повноважень і в ході діяльності, зокрема Конституційний Суд Російської Федерації. Вирішуючи питання про конституційність Указу Президента Російської Федерації від 25 січня 1995 р., Конституційний Суд Російської Федерації зауважив, що оспорювані положення цього Указу мають оперативний приписуючий характер, містять обмежені в часі конкретні приписи, адресовані певним суб’єктам, і стосуються розвитку й діяльності конкретного промислового підприємства, що дало можливість зробити висновок про їх ненормативність⁵¹.

На думку російського правознавця професора Ю. Тихомірова, до основних критеріїв конституційності нормативно-правових актів належать: 1) відображення конституційної ідеї та принципів; 2) правильне використання конституційних понять; 3) прийняття акта уповноваженим суб’єктом; 4) врахування

місця акта в правовій системі і вимог до його форми; 5) дотримання встановленої процедури підготовки, прийняття і набуття чинності акта; 6) кореляція змісту норми правового акта і норми конституції; 7) стійкість правозастосовного тлумачення і роз’яснення змісту правових норм⁵².

Контроль за конституційністю нормативно-правових актів, як показує практика в Україні, не слід зводити до вирішення питання про їх суперечність Конституції України. В першу чергу, завданням Конституційного Суду є вирішення питання відповідності Конституції України нормативно-правового акта. Термін “відповідність нормативно-правового акта конституції” означає, що такий акт повинен прийматися на основі й у порядку, визначених Конституцією України, з метою реалізації та конкретизації її положень, узгоджуватися з її змістом і конституційними цінностями.

Отже, виявлена суперечність Конституції України нормативно-правового акта, який є предметом конституційного контролю, визначається через інтелектуальну діяльність Конституційного Суду. Предметом розгляду органу конституційної юстиції в цьому разі є вирішення питання про узгодженість нормативно-правового акта з метою, напрями правового регулювання, основними принципами, визначеними Конституцією України⁵³.

Законодавча діяльність парламенту має особливе значення у разі, якщо йдеться про конкретизацію і деталізацію конституційних принципів, зокрема, таких як національна безпека, рівність виборчого права, конкуренція, монополізм тощо. Про необхідність повноти законодавчого регулювання Конституційний Суд сформулював таку правову позицію:

“У частині першій статті 92 Основного Закону України закріплений принцип пріоритету (верховенства) закону в системі інших нормативно-правових актів, за допомогою якого здійснюється правове регулювання найважливіших суспільних відносин. Перелік питань, що мають регулюватися виключно законами України, передбачений цією нормою, має імперативний харак-

тер, а це означає, що усі рішення щодо них повинні прийматися у формі закону. До них належать, зокрема, організація і порядок діяльності Верховної Ради України, статус народних депутатів України (пункт 21); організація і діяльність органів виконавчої влади, основи державної служби (пункт 12); судоустрій, судочинство, статус суддів (пункт 14).

Отже, Конституція України встановила, що лише Верховна Рада України у відповідному законі має право визначати організацію і порядок діяльності органів законодавчої, виконавчої, судової влади та статус їх посадових осіб⁵⁴.

Повноваження Верховної Ради України обмежені вже через конституційні принципи поділу влади (ст.6 Конституції України) і законності (ч.2 ст.19 Основного Закону України). Згідно з принципом поділу влади парламент не має права втручатися у сферу повноважень виконавчої й судової влади, органів місцевого самоврядування, а також інших спеціалізованих органів (прокуратури, Вищої ради юстиції, Рахункової палати тощо). Можна допустити, що при створенні правових норм Верховна Рада України також обмежена. Це пов'язано з тим, що в правовій державі за виконавчою владою повинна залишатися “зона дискреції”, тобто для використання правових засобів реалізації положень законів відповідно до принципу відповідального правління. Парламент не може надмірно деталізувати правову норму, оскільки складно передбачити усі аспекти практики її застосування. Тому іноді вважається оптимальним варіантом регулювати певні суспільні відносини за допомогою оцінних понять — норм-принципів, норм-визначень тощо. Ці міркування також підкріплюються мінливістю суспільних відносин, які не піддаються жорсткій нормативній регламентації.

Зокрема, про це свідчить судова практика зарубіжних країн. Федеральний конституційний суд Німеччини у справі Калкар сформулював доктрину міцності (інтенсивності) законодавчого регулювання: “Згідно з судовими рішеннями використання невизначених правових понять в принципі не викликає сумніву з

точки зору конституційного права. Відповідаючи на запитання, які вимоги повинні висуватися в окремих випадках, необхідно враховувати особливість відповідного предмета регулювання, а також його інтенсивність. Менш жорсткі вимоги слід висувати, передусім, при різноманітності обставин справи або при нагоді швидкої зміни обстановки”⁵⁵.

Щодо питання конституційності нормативно-правового акта Конституційним Судом розроблені певні критерії правомірності. Наведемо основні з них.

Конституція України має найвищу юридичну силу, і орган влади не може допускати жодних невідповідностей їй⁵⁶. Конституційний Суд у своїй практиці визнає принцип ієрархічності нормативно-правових актів, що зумовлює їх юридичну силу. Конституція України є головним джерелом національного права, основою чинного законодавства, яке конкретизує її положення. Конституційний Суд, формулюючи правові позиції, не прагне заповнювати прогалини в законодавстві. Таким чином, Верховна Рада України покликана у своїй діяльності ухвалювати закони для розвитку відповідних конституційних положень у світлі конституційних цінностей і принципів. Важливим критерієм конституційності є дотримання органом влади визначених Конституцією України меж повноважень, порядку прийняття і обнародування нормативно-правового акта.

▼ Вирішення спорів про компетенцію

На розвиток конституційних повноважень щодо здійснення конституційного контролю правових актів органів влади (п.1 ч.1 ст.150 Основного Закону України) відповідно до статусного закону Конституційний Суд уповноважений розглядати компетенційні спори (глава 11 Закону). Предметом розгляду в Конституційному Суді є існування спору про повноваження конституційних органів державної влади, органів влади Автоном-

ної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування, якщо один із суб'єктів конституційного подання вважає, що правові акти, які є об'єктом конституційного контролю, можуть вплинути на обсяг його повноважень.

Конституційний Суд при вирішенні спорів про повноваження дотримується позицій, що суб'єкт конституційного подання повинен надати правову аргументацію щодо впливу правових актів на обсяг його повноважень. Таким чином, поняття “правові акти, які впливають на обсяг повноважень” є оцінним і воно має застосовуватися Конституційним Судом відповідно до власних критеріїв перевірки конституційності нормативно-правових актів з урахуванням особливостей обставин справи.

Вирішуючи спори про повноваження, Конституційний Суд забезпечує принцип поділу влади, баланс повноважень між органами влади, недопущення концентрації влади в певному органі влади, зводячи розподіл повноважень між органами влади до єдиного конституційного балансу, здійснює примирливі й інтеграційні функції в системі стримувань і противаг між органами влади. Розглядаючи спори про повноваження, Конституційний Суд забезпечує: 1) належне функціонування публічної влади і спадковість її інститутів; 2) принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову; 3) унітарний державний лад; 4) взаємодія і співпраця органів влади; 5) правовий порядок в Україні, тобто реалізацію повноважень публічними органами влади, їх посадовими особами в межах і способами, передбачені Конституцією та законами України.

Конституційний Суд у своїй діяльності неодноразово розглядав спори про повноваження органів влади, тенденція зростання яких спостерігається останнім часом, що становить близько половини прийнятих у цих справах рішень.

Класичним спором про повноваження, розглянуті в Конституційному Суді, була справа про комунальні послуги. На думку Президента України, прийняття Верховною Радою України рішення про тимчасову заборону підвищення цін і тарифів на

житлово-комунальні послуги і послуги громадського транспорту означало вихід за межі її конституційної компетенції. Тим самим парламент, вийшовши за рамки конституційності, узяв на себе повноваження, які згідно з Конституцією України належать органам виконавчої влади і органам місцевого самоврядування, і відповідно порушив принцип поділу влади.

Конституційний Суд чітко не вказав на порушення цього принципу, хоча, власне, виявив наявність конкуруючої компетенції Верховної Ради України і Кабінету Міністрів України, а також органів місцевого самоврядування в окремих сферах, визначених Конституцією України. Справа полягала у визначенні інтенсивності правового регулювання окремих сфер суспільних відносин парламентом, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. З аналізу Конституції України видно, що інтенсивність регулювання в сфері, яка була предметом компетенційного спору, була диференційованою залежно від конституційного статусу органу публічної влади. Зокрема, відповідно до ст.92 Конституції України Верховна Рада України з певних питань приймає закони, які визначають “основи” (п.6 ч.1) і “правові засади і гарантії” (п.8 ч.1). З другого боку, Кабінет Міністрів України згідно із ст.116 Конституції України покликаний здійснювати політику в певних сферах — забезпечувати: державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої... політики України (п.1 ч.1); проведення фінансової, цінової... політики (п.3 ч.1); рівні умови розвитку всіх форм власності і управління об'єктами державної власності відповідно до закону (п.5 ч.1). У свою чергу, органи місцевого самоврядування відповідно до статей 140 і 143 Конституції України в певній сфері покликані вирішувати питання місцевого значення згідно із законом.

Конституційний Суд виклав у своєму Рішенні, що Верховна Рада України визначила в законах України “Про ціни і ціноутворення” і “Про місцеве самоврядування в Україні” правила щодо встановлення цін і тарифів на житлово-комунальні послуги і

послуги громадського транспорту. Саме ці норми надають певну свободу органам виконавчої влади і органам місцевого самоврядування у здійсненні на власний розсуд цінової політики. Конституційний Суд підсумував:

“Згідно з пунктом 6 частини першої статті 92 Конституції України виключно законами України визначаються основи соціального захисту. Здійснення в цілому політики соціального захисту не належить до виняткових повноважень Верховної Ради України. Як і політика ціноутворення, політика соціального захисту є складовою частиною внутрішньої соціальної політики держави, і забезпечення її проведення згідно з пунктом 3 статті 116 Конституції України здійснюється Кабінетом Міністрів України.

Таким чином, ухвалюючи Закон України “Про тимчасову заборону підвищення цін і тарифів на житлово-комунальні послуги і послуги громадського транспорту, що надаються громадянам України”, Верховна Рада України вийшла за межі повноважень, визначених Конституцією України, і втрутилася в повноваження органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, чим порушила статті 6 і 19 Конституції України”⁵⁷.

При вирішенні спорів про повноваження між органами влади характерним є вирішення питань про межі втручання одного органу в компетенцію іншого, привласнення чужих повноважень через видання акта або здійснення дій правового характеру; про ухилення органу від здійснення своєї компетенції або ігнорування компетенції іншого органу при вирішенні питань загального провадження⁵⁸.

Вирішення Конституційним Судом спорів про повноваження межують з відповідними повноваженнями адміністративних судів. Згідно з пунктами 3, 4, 5 ч.1 ст.17 Кодексу адміністративного судочинства України до юрисдикції адміністративних судів належить вирішення категорії справ, що стосуються спорів про повноваження між органами публічної влади: а) спори між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їх компетенції у

сфері управління, у тому числі делегованих повноважень, а також спори, що виникають з приводу укладення і виконання адміністративних договорів; б) спори щодо звернення суб'єкта владних повноважень у випадках, встановлених законом; в) спори про правовідносини, пов'язані з виборчим процесом або процесом референдуму.

Кодекс адміністративного судочинства України також встановлює додаткові критерії розмежування конституційної та адміністративної юрисдикції: а) юрисдикція адміністративних судів поширюється на всі публічно-правові спори, крім спорів, для яких законом встановлений інший порядок судового вирішення (ч.2 ст.4); б) до адміністративних судів можуть бути оскаржені будь-які рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, крім випадків, коли щодо таких актів або діяльності законами або Конституцією України встановлено інший порядок судового провадження (ч.2 ст.2)⁵⁹. Водночас такі правила все одно не визначають чітких критеріїв співвідношення конституційної та адміністративної юрисдикції щодо вирішення компетенційних спорів.

Тому, на нашу думку, розмежування компетенційних спорів між конституційною та адміністративною юрисдикцією можна сформулювати за допомогою матеріальних і формальних критеріїв.

Матеріальні критерії означають: 1) Конституційний Суд вирішує спори про повноваження тих органів влади, правові акти яких є об'єктом конституційного контролю (п.1 ч.1 ст.150 Конституції України) — парламенту, глави держави, уряду, Верховної Ради АРК; 2) питання повинно мати конституційний характер, виходити із змісту конституційних цінностей і принципів або з прямої дії конституційних норм; 3) питання має стосуватися саме конституційного обсягу компетенції органу влади, а не того, що є предметом чинного законодавства.

Формальними критеріями є: 1) дотримання критеріїв допустимості конституційного подання за його суб'єктним складом, формою і змістом самого конституційного подання тощо; 2) мати

відношення до конституційної процедури реалізації владних повноважень або дотримання конституційної процедури узгодження владних рішень. Це питання є актуальним, оскільки часто спостерігається вирішення спорів про повноваження адміністративними судами, які за матеріальними і формальними критеріями підвідомчі саме Конституційному Суду. Водночас розмежування конституційної та адміністративної юрисдикції при вирішенні спорів про повноваження є також питанням наступного розвитку судової практики.

▼ Створення умов належного застосування Конституції та законів України органами державної влади через тлумачення Конституційним Судом України їх положень

Згідно з п.2 ч.1 ст.150 Конституції України Конституційний Суд дає офіційне тлумачення Конституції та законів України. Відповідно до Закону критерієм допустимості офіційного тлумачення Конституції та законів України є практична необхідність з'ясування або роз'яснення офіційної інтерпретації їх положень (ст.93), або наявність неоднозначного застосування положень Конституції та законів України судами, іншими органами державної влади, якщо це може спричинити або спричинило порушення конституційних прав і свобод (ст.94).

Виходячи з класичних постулатів пострадянської юридичної науки на момент прийняття Конституції України 1996 р., функція органу конституційної юрисдикції за інтерпретацією Основного Закону України, а також законів України не сприймалася. Саме з цих міркувань у літературі пов'язують закріплення функції щодо тлумачення конституцій у багатьох пострадянських (Азербайджан, Казахстан, Молдова, Росія, Узбекистан, Україна) і деяких постсоціалістичних (Албанія, Болгарія) країнах⁶⁰. Такі повноваження часто спрямовані на недопущення надмірної концентрації влади в руках парламенту.

У практичному розумінні інтерпретація конституційної норми зумовлена відкритим характером позитивного права, у тому числі конституційної норми, невизначеністю юридичної термінології та суперечливими поглядами на принцип справедливості⁶¹. Суддя Конституційного Суду у відставці професор В.П. Тихий підкреслює важливість таких повноважень органу конституційної юрисдикції, який покликаний подолати вказані обставини і подати єдине, однозначне розуміння змісту правової норми:

“Неоднозначність застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади полягає в тому, що при юридично однакових обставинах у справах однієї й тієї ж категорії положення Конституції України або законів України застосовуються по-різному в загальній правозастосовній практиці. Конституційний Суд повинен дійти однозначного і правильного висновку щодо змісту норми права”⁶².

На думку російського вченого Б. Ебзеєва, тлумачення конституції конституційними судами має офіційний характер, оскільки вони є спеціально уповноваженими на це органами; інтерпретаційні положення містяться в судовому акті та є обов'язковими для усіх суб'єктів права⁶³. Український учений І. Сліденко вважає, що тлумачення конкретизує зміст конституційної норми і відповідно розвиває конституцію, конституціоналізм у цілому⁶⁴.

Для того, щоб з'ясувати суть тлумачення конституції конституційними судами, необхідно визначити, в чому полягає: 1) природа конституційних приписів; 2) необхідність тлумачення конституційної норми; 3) яке функціональне навантаження має саме тлумачення.

Необхідність офіційного тлумачення конституції зумовлена тим, що вона містить велику кількість норм-принципів. Часто її положення наповнені оцінними поняттями, зокрема “збалансованість бюджету”, “соціальна цінність”, “правова держава”, “соціальна держава”, “демократія” тощо.

Отже, в тексті Конституції України можна виділити норми-принципи, що містять, як правило, оцінні поняття, які підляга-

ють інтерпретації як у граматичному, так і системному й телеологічному (цільовому) значенні. Принципи права, на які багата Конституція України, вимагають конкретизації залежно від динаміки суспільно-політичних відносин на конкретному етапі розвитку державності та правової системи держави. Саме тому, як зазначалося в літературі, доволі часто органи конституційної юрисдикції переважно не дають детальної інтерпретації певного поняття, принципу, що міститься в тексті Конституції. Як правило, конституційні суди пов'язують свою інтерпретацію з обставинами справи і дають тлумачення у функціональному зв'язку з вирішенням певного спору. Так вчинив Конституційний Суд, коли дав офіційне тлумачення поняття "інтерес, що охороняється законом" у нерозривному зв'язку зі змістом суб'єктивних прав індивіда, тобто він був зорієнтований на системне і телеологічне тлумачення цього поняття⁶⁵. Вирішуючи питання про легітимність законодавчого обмеження мораторію на застосування процедури банкрутства на підставі закону щодо підприємств комунальної власності, Конституційному Суду довелося давати кваліфікацію в контексті цієї справи певним оцінним поняттям. Визначаючи питання легітимності втручання на підставі закону, була дана оцінка мети і балансу конкуруючих суспільних цінностей, якими "у контексті порушених у конституційному зверненні питань є принципи державної політики стосовно банкрутства щодо суб'єктів господарювання у комунальному секторі економіки та права і законні інтереси їх кредиторів"⁶⁶.

Таким чином, необхідність тлумачення конституційних положень зумовлена наповненістю конституції оцінними поняттями і принципами права, які вимагають конкретизації з урахуванням особливості справи і динаміки суспільно-політичних відносин. "Мета тлумачення полягає в перекладі суті норми права доступнішою і зрозумілішою мовою, розкритті, розвитку її змісту, в деталізації існуючих положень, наближених до конкретної ситуації, щоб вони не викликали сумніву щодо їх регулювання відповідною нормою і забезпечували її правильне розуміння і

реалізацію"⁶⁷. Тому при абстрактному тлумаченні правової норми необхідно враховувати реальну дійсність, яка визначає суть її існування, і відповідно до певної правової процедури застосувати нормативні положення Конституції та законів України. Застосування правової норми зумовлює потребу у виокремленні функції законодавця і функції правосуддя.

Відомий угорський учений А. Тамаш дійшов висновку, що при застосуванні норми права суддею долається протиріччя між нормою права і конкретним правовідношенням. В ході цієї діяльності суд розглядає справу, віднесена до його компетенції, і на підставі діючого права забезпечує здійснення процесуальних прав зацікавлених осіб, приймає рішення у справах, накладає юридичну санкцію й у разі потреби вживає заходи щодо виконання рішення через державне застосування юридичних засобів примусу⁶⁸.

На думку німецького вченого О. Германна: "Є всі підстави вважати, що законодавець, використавши формулу без уточнення її точного змісту, тим самим надав повноваження на вільний додатковий пошук у межах закону. Цей вільний пошук вимагає від судді самостійних ціннісних суджень, які не можуть бути виведені з позитивного права"⁶⁹. Таке трактування містить доволі спірну позицію вченого, який віддає перевагу в тлумаченні суб'єктивному суддівському праворозумінню, що не завжди сприяє встановленню значення конституційності діючої норми права.

Оскільки Конституційний Суд як орган правосуддя наділений повноваженнями здійснювати тлумачення правової норми, то відповідно він забезпечує конкретизацію і деталізацію конституційних положень. Із цього приводу німецький учений Р. Ципеліус зазначає: "Федеральний конституційний суд Німеччини намагався знайти вирішення проблеми співвідношення між матеріальним і формальним за допомогою тези, згідно з якою суддя повинен дотримуватися не лише закону, а й права в цілому (абзац 3 статті 20 Основного Закону Федеральної Республіки Німеччина), тобто загальних принципів права, закріплених у конституції, діючому праві й у "фундаментальних, перевірених практикою уявленнях суспільства про справедливість"⁷⁰.

Таким чином, керуючись природою конституційних норм і принципів, враховуючи думки вчених і практику Конституційного Суду щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України, можна дійти певних висновків. Конституційний Суд, здійснюючи інтерпретацію Основного Закону України, не підмінює собою законодавця і не зазіхає на його функції. Основне функціональне призначення Конституційного Суду при наданні офіційного тлумачення Конституції України — конкретизація саме змісту конституційних принципів і норм. Відповідно до предметної сфери конституційної юрисдикції є дискусійними повноваження Конституційного Суду щодо офіційного тлумачення законів, оскільки його існування і здійснення владних функцій вичерпується виключно юридичною силою Конституції України. Питання щодо офіційного тлумачення законів є спірним і не є метою цього дослідження, тому вимагає окремого вивчення і неупереджених висновків.

У свою чергу Верховна Рада України не має права давати офіційне тлумачення Конституції України, оскільки вона тільки має право вносити зміни до неї, про що свідчить системний аналіз розділу XIII Основного Закону України. При цьому Верховна Рада України має отримувати висновки Конституційного Суду відповідно до ст. 159 Конституції України. Таким чином, основним функціональним призначенням офіційного тлумачення Конституції України Конституційним Судом є конкретизація і розвиток її приписів відповідно до загальних цінностей і приписів, які визначають Конституцію України як єдиний, цілісний правовий акт.

▼ Конституційний контроль відповідності Основному Закону України міжнародних договорів

Для конституційного правосуддя встановлено правило, що згідно із ст. 151 Конституції України Конституційний Суд дає висновки про відповідність Конституції України чинних міжнарод-

них договорів України або тих договорів, які вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість. Коло суб'єктів, що мають право звертатися до Конституційного Суду, є обмеженим — цим правом наділені Президент України і Кабінет Міністрів України. Є підстави вважати, що вказані суб'єкти можуть звертатися до Конституційного Суду тільки в межах своєї предметної компетенції, визначеної Конституцією та законами України. Критерієм допустимості звернень згідно із ст. 86 Закону є питання конституційності вказаних правових актів за їх формальними і матеріальними критеріями.

Існуючі повноваження Конституційного Суду спрямовані на забезпечення легітимності трансформації норм і принципів міжнародного права в національну правову систему України. Згідно із ст. 9 Основного Закону України визначається механізм верховенства Конституції України щодо міжнародних договорів. Частина друга цієї статті Конституції України забороняє укладення міжнародних договорів Україною, що суперечать їй, без внесення відповідних змін до Основного Закону України. Виходячи з аналізу співвідношення норм Конституції України і міжнародних договорів, можливі такі виходи з цієї ситуації. По-перше, якщо міжнародний договір суперечить Конституції України, то необхідно вносити до відповідних її положень зміни в порядку, визначеному розділом XIII. По-друге, на стадії укладення міжнародного договору уповноважений орган влади має право вносити відповідні застереження про те, що міжнародний договір діє в частині, що не суперечить Конституції України з вказівкою відповідних її положень. Проте таке можливе за наявності попереднього висновку Конституційного Суду про відповідність Конституції України міжнародного договору, згоду на обов'язковість якого дає Верховна Рада України.

На думку экс-Голови Конституційного Суду України В. Скоморохи, Конституція України чітко не визначила, яким правовим актом Верховною Радою України дається згода на обов'язковість чинних міжнародних договорів⁷¹. Відсутність конституційного і

законодавчого регулювання порядку трансформації міжнародних договорів у національну правову систему не завжди дає можливість забезпечити їх легітимність у конституційному аспекті. Про це, зокрема, свідчить дискусія про конституційність надання згоди Верховною Радою України на Закон України “Про ратифікацію Договору про формування Єдиного економічного простору” від 20 квітня 2004 р. №1683-IV, який не був предметом контролю Конституційного Суду.

У своїй діяльності Конституційному Суду довелося вирішувати питання конституційності міжнародних договорів, які вносилися до парламенту для надання згоди на їх обов’язковість. При розгляді справи про Римський Статут виникло питання щодо того, чи є Міжнародний кримінальний суд органом, який “доповнює судову систему України” або “допоміжним засобом захисту прав і свобод людини і громадянина”. В цілому, Конституційний Суд став на позицію, відповідно до якої положення про те, що Міжнародний кримінальний суд доповнює судову систему України, є неконституційним⁷². Не вдаючись до дискусії з цієї проблеми, слід зазначити, що можлива колізія між Конституцією України і міжнародним договором, згода на обов’язковість якого надається Верховною Радою України, повинна вирішуватися через розроблення спеціальної процедури і внесення відповідних змін до Конституції України. Також доцільним було б сформулювати в тексті Конституції України положення, які б визначали загальні правила делегування при обов’язковому підтвердженні (згоді) всеукраїнським референдумом частини суверенних повноважень наднаціональним інститутам з урахуванням інтеграційних процесів, зокрема процесів європейської інтеграції.

Конституційний Суд також здійснює повноваження з перевірки конституційності чинних міжнародних договорів України. Проте ці повноваження Конституційного Суду викликають дискусію. Це пов’язано з тим, що згідно з положеннями Віденської конвенції про право міжнародних договорів вони повинні сумлінно дотримуватися державами-учасниками, які не мають права

посилатися на своє внутрішнє законодавство як на обставину, що перешкоджає їх належному виконанню. Тому слід приєднатися до думки, що предметом контролю в цьому разі буде не міжнародний договір, а правовий акт компетентного органу держави, відповідно до якого набуває чинності міжнародний договір⁷³.

Власне, Конституційний Суд може здійснити перевірку дотримання конституційної процедури надання згоди Верховною Радою України на обов’язковість міжнародного договору. Проте доволі складно здійснювати перевірку чинного міжнародного договору на предмет відповідності Конституції України, оскільки він повинен сумлінно дотримуватися Україною перед міжнародним співтовариством. Так, під час розгляду справи про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин Конституційний Суд встановив порушення процедури набуття чинності міжнародного договору. Було встановлено, що Верховна Рада України оприлюднила закон про ратифікацію цього міжнародного договору шляхом його підписання Головою Верховної Ради України, як це було врегульовано Законом України “Про міжнародні договори України” від 22 грудня 1993 р., в той час, коли цей Закон не був приведений у відповідність з Конституцією України. У цій частині Конституційний Суд визнав неконституційним положення ч.1 ст.7 вказаного Закону щодо порядку підписання закону про ратифікацію міжнародного договору України⁷⁴. У цій справі Конституційний Суд встановив, що згідно із ст.9 Конституції України згода на обов’язковість міжнародних договорів надається у формі закону, який приймається, підписується і оприлюднюється згідно з процедурою, визначеною в Конституції України.

Таким чином, при здійсненні повноважень з перевірки міжнародних договорів на предмет відповідності Основному Закону України Конституційний Суд забезпечує легітимність їх ратифікації й дії правових актів, через прийняття яких було надано згоду на обов’язковість міжнародних договорів України.

▼ Захист прав і свобод людини та конституційний лад

У сучасний період захист прав і свобод людини є важливим компонентом забезпечення конституційного ладу в діяльності Конституційного Суду.

Безпосереднє право індивіда звертатися до Конституційного Суду при використанні спеціальної процедури суттєво підвищує рівень захищеності конституційних прав і свобод. Проте в цьому разі проблема може полягати в зайвій завантаженості органу конституційної юрисдикції. Тому, залежно від вирішення такої проблеми, виділяють безпосередній і опосередкований захист основних прав конституційними судами.

Опосередкований захист Конституційним Судом здійснюється через перевірку конституційності нормативно-правових актів. У цьому аспекті важливе значення має активність омбудсмена. Проте слід констатувати, що питома частка конституційних подань Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини є порівняно невисокою (Конституційним Судом постановлено 16 рішень за конституційними поданнями омбудсмена станом на початок березня 2010 р.).

У порядку, визначеному главами 12 і 13 Закону, може бути розглянуто питання щодо окремих аспектів конституційності нормативно-правових актів у сфері конституційних прав і свобод людини.

Згідно із ст.82 Закону предметом розгляду Конституційного Суду є спір про відповідність норми чинного законодавства принципам і нормам Конституції України щодо прав і свобод людини і громадянина. Зокрема, Конституційний Суд розглядає такі питання: 1) про конституційність ухвалених і обнародованих у встановленому порядку законів, інших правових актів; 2) про конституційність правових актів, що виникли в процесі загального судочинства; 3) про конституційність правових актів, що виникли при їх застосуванні органами виконавчої влади і під час діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Згідно із ст.84 Закону предметом конституційного провадження у справах про конституційність норм законів, які суцільно регулюють порядок реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина, є вирішення спірних питань про конституційність норм двох або більше законів або актів міжнародного права, визнані обов'язковими на території України, що встановлюють різний порядок реалізації одних і тих самих конституційних прав і свобод, чим істотно обмежується можливість їх використання.

Безпосередній захист конституційних прав і свобод здійснюється Конституційним Судом через розгляд конституційних звернень фізичних і юридичних осіб про офіційне тлумачення Конституції та законів України. Проте статистика і аналіз змісту конституційних звернень свідчить, що переважна більшість із них є недопустимими, оскільки Конституційний Суд у цих зверненнях представляється додатковою інстанцією щодо судів загальної юрисдикції, або в них порушуються питання про надання юридичної консультації з окремих питань застосування Конституції та законів України. За весь період роботи Суду станом на березень 2010 р. Конституційним Судом України постановлено 226 рішень, з них 100 — щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України за зверненнями фізичних і юридичних осіб.

Відмічена динаміка свідчить про те, що фізичним і юридичним особам доволі складно сформулювати конституційне звернення, яке б відповідало встановленим критеріям допустимості. Це пов'язано з тим, що предметом розгляду є неоднозначне застосування Конституції та законів України судовими органами і органами державної влади.

Тому багато дослідників пропонують введення конституційної скарги. Водночас, слід зазначити, що ефективність введення цього інституту залежатиме від ефективності адміністративного судочинства. У зарубіжних країнах, де існує інститут конституційної скарги, одним із критеріїв їх допустимості є вичерпання

інших засобів правового захисту. А саме до цих правових засобів і належить захист прав і свобод людини адміністративними судами.

▼ Конституційний контроль відповідності Основному Закону України процедури внесення змін до Конституції України

Статтею 159 Конституції України передбачено, що Конституційний Суд надає висновки щодо відповідності положенням статей 157 і 158 законопроектів про внесення змін до Конституції України. Слід зазначити, що не всі конституційні суди зарубіжних країн наділені такими повноваженнями. Ця проблема вирішується в площині дискусії між концепцією конституційної держави і суверенітетом парламенту (остання характерна переважно для країн з парламентською формою правління).

Такі повноваження Конституційного Суду тісно пов'язані з процесом прийняття нової або внесенням змін до чинної Конституції України. З цього приводу існує дискусія, оскільки йдеться про міру жорсткості Конституції України⁷⁵. Одні дослідники розглядають цю проблематику крізь призму концепції установчої влади⁷⁶, інші говорять про проблему розмежування процедури прийняття нової Конституції України і внесення змін до чинної, треті керуються тим, що прийняття Конституції України є прерогативою парламенту — Верховної Ради України.

У своїй діяльності Конституційний Суд констатував, що Верховна Рада України реалізувала установчу владу щодо прийняття нової Конституції України тільки одноразово, схваливши її 28 червня 1996 р.⁷⁷. У іншому рішенні було відмічено, що вся процедура з розгляду законопроектів про внесення змін до Конституції України повинна супроводжуватися попередніми висновками Конституційного Суду про відповідність законопроекту статтям 157 і 158 Конституції України як на стадії його

подання до Верховної Ради України і попереднього схвалення парламентом, так і на стадії остаточного схвалення (якщо зміни не стосуються розділів I, III і XIII Конституції України). Орган конституційної юрисдикції також зауважив, що у разі внесення додаткових змін до конституційного законопроекту на стадії попереднього схвалення вони також повинні стати предметом перевірки на відповідність статтям 157 і 158 Конституції України. Водночас було зазначено, що Верховна Рада України не врегулювала процедуру розгляду справ про відповідність законопроектів про внесення змін до Конституції України статтям 157 і 158 Основного Закону України. Окремо було відмічено, що Верховна Рада України повинна приймати постанову про звернення до Конституційного Суду щодо здійснення такої перевірки конституційного законопроекту⁷⁸.

У цілому Конституційний Суд за 13 років своєї діяльності ухвалив 17 висновків щодо відповідності законопроектів про внесення змін до Конституції України положенням статей 157 і 158 Основного Закону України. Нині можна говорити, що існує проблема законодавчого регулювання процедури розгляду цієї категорії справ. Очевидно, що така форма забезпечення режиму конституційності Конституційним Судом відрізняється від порядку перевірки конституційності нормативно-правових актів. Це пов'язано насамперед із тим, що Конституція України є правовим актом найвищої юридичної сили, а закони та інші нормативно-правові акти повинні відповідати їй, розвивати і конкретизувати її положення.

Конституційний контроль відповідності Основному Закону України процедури імпічменту Президента України

Відповідно до Закону України “Про Конституційний Суд України” від 3 червня 1992 р. цей орган влади наділявся повноваженнями з розгляду справ про усунення з посади Прем'єр-

міністра й інших членів уряду, Голови Верховного Суду, Голови Вищого арбітражного суду, Генерального прокурора України, дипломатичних та інших представників України, а також у порядку імпічменту Президента України. Проте вказаний порядок суттєво змінився. Нині Конституційний Суд має повноваження щодо надання висновку про дотримання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту.

Згідно із ст.90 Закону предметом розгляду є питання виключно процесуального характеру. Конституційний Суд здійснює перевірку дотримання процедури щодо: ініціації імпічменту Президента України; порядку створення і діяльності спеціальної тимчасової слідчої комісії парламенту, порядку прийняття висновків і пропозицій комісією; дотримання порядку прийняття парламентом висновків і пропозицій комісії; дотримання процедури прийняття висновку Верховної Ради України щодо звинувачення Президента України у вчиненні державної зради або іншого злочину.

▼ Конституційний контроль відповідності Основному Закону України діяльності Верховної Ради АРК

Конституційний Суд надає висновки про наявність у діях Верховної Ради АРК ознак порушення Конституції та законів України. На підставі цього висновку Верховна Рада України приймає рішення про дострокове припинення повноважень Верховної Ради АРК. Процедура розгляду справ цієї категорії докладно не врегульована, не визначений процес її реалізації Конституційним Судом.

У результаті, слід зазначити, що обсяг повноважень Конституційного Суду залежить від форми правління. При парламентській республіці більш оптимальним є збільшення повноважень органів конституційної юрисдикції, що дає можливість обмежити

свавільні дії парламенту, який є основним інститутом влади. При президентській або напівпрезидентській республіці спостерігається звуження повноважень конституційних судів, оскільки деякі функції із забезпечення конституційного ладу здійснює глава держави. Отже, глава держави і орган конституційної юстиції в напівпрезидентській республіці певним чином взаємопов'язані та взаємодіють між собою у сфері забезпечення верховенства Конституції України.

▼ Напрями, які спрямовані на вдосконалення чинного законодавства України щодо окремих аспектів діяльності Конституційного Суду України

Конституційний Суд є органом із забезпечення конституційного ладу. Тому він покликаний забезпечувати розгляд справ у певні терміни і приймати зважені рішення. З цієї точки зору необхідно проаналізувати правові принципи діяльності Конституційного Суду в трьох аспектах щодо: обсягу повноважень; організації діяльності; процедури розгляду справ.

Обсяг повноважень Конституційного Суду України. Як уже зазначалося, Конституційному Суду іноді дорікають у політизованні діяльності. Тому сформульована ним доктрина "політичної доцільності" є недостатньою; іноді вона є незрозумілою для громадян. Тому в Законі необхідно чітко визначити, що Конституційний Суд розглядає виключно питання права. Природно, що Конституційний Суд через ухвалення рішень має значний вплив на політичний процес, економіку, соціальну політику в Україні. Проте чітке законодавче регулювання того, що орган конституційної юрисдикції не розглядає питання політичного характеру, дає можливість громадськості орієнтуватися на те, що цей орган влади забезпечує саме верховенство Конституції України.

Питання про удосконалення обсягу повноважень Конституційного Суду залежить від того, чи вноситимуться зміни до Конс-

титуції України. Як зазначалося, Конституція України визначає вичерпний перелік повноважень Конституційного Суду і через ухвалення ординарного закону цей перелік не можна доповнювати. Тобто Основний Закон України не передбачає можливості розширення повноважень органу конституційної юрисдикції звичайним законом.

Повноваження Конституційного Суду України в контексті конституційного обсягу. Якщо не йдеться про внесення змін до Конституції України, то в цьому разі повноваження Конституційного Суду можна конкретизувати в статусному законі. Компаративний аналіз повноважень конституційних судів зарубіжних країн свідчить, що сфера їх повноважень регулюється чинним законодавством, визначаючи критерії допустимості предмета звернення. Такі критерії допустимості звернення в зарубіжному законодавстві більше деталізовані, ніж у нашому Законі.

Повноваження Конституційного Суду України в контексті конституційної реформи. Нововведення щодо конституційної реформи мають важливе значення для наступного розвитку країни. Як вказувалося, повноваження Конституційного Суду можуть бути розширені тільки через внесення відповідних змін до Конституції України.

Конституційний Суд сформулював критерії правового змісту законопроектів про внесення змін до Конституції України. Згідно з його правовою позицією такі зміни повинні мати системний характер: “Відсутність комплексних, системних змін до Конституції України... унеможлиблює всебічний аналіз пропонованих змін до Конституції України на предмет їх відповідності статті 157 Конституції України”⁷⁹. Таким чином, внесення змін до Конституції України щодо повноважень Конституційного Суду не повинні порушувати баланс повноважень між органами влади. При цьому слід враховувати, що сам Конституційний Суд включений до конституційного механізму встановлення балансу органів влади.

Порівняльно-правовий аналіз свідчить про те, що конституційні суди в зарубіжних країнах часто наділені ширшим колом повноважень⁸⁰. Зокрема, органи конституційної юрисдикції вирішують спори про повноваження (компетенційні спори), здійснюють перевірку результатів виборів і референдумів, справи про конституційність політичних партій і/або їх розпуск, про конституційну відповідальність вищих посадових осіб, розглядають конституційні скарги, беруть участь у законодавчому процесі тощо. Обсяг повноважень органу конституційної юрисдикції окремої країни враховує особливість конституційних традицій, форми правління, практики функціонування органів влади, співвідношення політичних сил на момент прийняття конституції.

Розглянувши актуальні питання застосування конституційної юрисдикції для конституціоналізації правопорядку, вважаємо за можливе перейти до деяких найбільш дискусійних проблем, які відображають стан правопорядку.

1. Споры про повноваження. Як свідчить практика Конституційного Суду, переважна більшість справ про конституційність нормативно-правових актів, що перебувають на розгляді, певною мірою стосується компетенційних спорів (спорів про повноваження). Опосередковано це також визнається і главою 10 Закону. Проте основою для розгляду справ все ж “є наявність спору стосовно повноважень... якщо один із суб’єктів права на конституційне подання вважає, що правові акти... не відповідають Конституції України” (ст.75 Закону). У вказаному положенні не йдеться про те, що Конституційний Суд повинен встановити, чи відбулося перевищення повноважень, перебирання повноважень інших органів влади, або про співвідношення власних і сумісних повноважень органів влади тощо. Таким чином, відсутнє законодавче регулювання визначення правових критеріїв вирішення компетенційних спорів. Це не дає Конституційному Суду можливості належним чином забезпечити баланс повноважень між органами влади.

У разі конституційного закріплення повноважень Конституційного Суду за вирішенням спорів про повноваження необхідно визначити предметну сферу і види таких спорів.

Принаймні можна передбачити розгляд спорів про компетенцію між рівнями влади і органами влади: а) конституційними органами влади; б) органами державної влади і органами влади Автономної Республіки Крим; в) органами державної влади і органами місцевого самоврядування. Залежно від предметної сфери можна передбачити вирішення таких спорів: а) про визнання компетенції; б) про заперечення компетенції; в) про приписання органом влади повноважень, що не належать йому.

Необхідно визначити суб'єктний склад права на конституційне подання. На нашу думку, суб'єктом права на конституційне подання в спорі про компетенцію може бути лише орган влади, до предмета ведення якого стосується компетенційний спір. Тому іншим ініціаторам процедури розгляду справи слід відмовляти у відкритті провадження, оскільки розгляд спору не належить до їх компетенції, тобто визначеного Конституцією та законами України предмета ведення і повноважень цих органів влади.

За результатами розгляду такої категорії справ Конституційний Суд може ухвалити рішення про наявність повноважень або про відсутність повноважень у конкретного органу влади щодо прийняття правового акта або здійснення дії правового характеру, що послужило причиною конституційного спору.

2. Перевірка конституційності результатів виборів і референдумів. Ці повноваження не завжди належать органам конституційної юрисдикції, але для деяких країн вони є характерними щодо окремих органів публічної влади (Азербайджан, Вірменія, Молдова, Румунія, Туреччина, Франція тощо).

Нині перевірка законності виборів і референдумів здійснюється в порядку адміністративного судочинства. На нашу думку, вирішення питання адміністративними судами щодо законності виборів і референдумів є достатньою гарантією забезпечення вільного волевиявлення виборців під час голосування. Якщо йде мова про дотримання процедури проведення референдуму, то орган конституційної юрисдикції в Україні вже має певний досвід⁸¹. У цьому разі Конституційний Суд дає можливість забезпечити

гарантію легітимності процедури проведення референдуму через перевірку конституційності правових актів про призначення/проголошення всеукраїнського референдуму.

Проте в Законі необхідно уточнити особливості перевірки конституційності правових актів, якими призначається/проголошується всеукраїнський референдум. Зокрема, Конституційний Суд може перевіряти правові акти за такими критеріями: а) форма правового акта; б) дотримання вимог ст. 74 Конституції України; в) відносно чіткого і однозначного формулювання питань, які виносяться на референдум (вимога правової визначеності); г) дотримання меж конституційних повноважень щодо ухвалення рішення про призначення/проголошення референдуму. Суб'єктами звернення з питань конституційності таких правових актів можуть бути не менше 45 народних депутатів України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Президент України.

3. Розгляд конституційних скарг. В Україні інститут конституційної скарги чинним законодавством не передбачений, проте сучасна тенденція розвитку конституційної юрисдикції свідчить про поширення цього інституту або аналогічних засобів правового захисту. На сьогодні повноваження щодо безпосереднього захисту прав і свобод людини набувають універсального характеру в діяльності органів конституційної юрисдикції. Водночас ефективність конституційного захисту прав і свобод людини залежить від діяльності адміністративних судів.

Таким чином, конституційна скарга повинна розглядатися як субсидіарний (додатковий) засіб захисту прав і свобод людини. Це означає, що особа, яка вважає, що її конституційні права і свободи порушено, повинна спочатку використовувати всі процесуальні механізми захисту порушеного права в порядку адміністративного судочинства. Водночас практика Європейського суду з прав людини засвідчує, що критерій “вичерпання... засобів правового захисту” стосується не лише судових органів. Згідно з прецедентним правом цього Суду до цих засобів також належать органи виконавчої влади (див. рішення у справі *Класс проти Німечч-*

чини). Якщо, на його думку, адміністративні суди належним чином не захистили її права і свободи, особа може звернутися за захистом до Конституційного Суду. Тому критерієм допустимості конституційної скарги має стати насамперед вичерпання усіх засобів правового захисту в судах загальної юрисдикції. Також необхідно врахувати, що предметом розгляду має бути порушення прав і свобод людини, захист яких гарантується Конституцією України.

Отже, критеріями допустимості конституційної скарги можуть бути: 1) порушення прав і свобод людини, які визнані й гарантуються Конституцією України; 2) вичерпання інших засобів правового захисту; 3) порушення конституційних прав і свобод має посягати (скасовувати або звужувати) на обсяг і зміст конституційного права⁸²; 4) вимога розумного терміну звернення за захистом до Конституційного Суду з моменту ухвалення остаточного рішення судовим або адміністративним органом. Такий термін може становити шість місяців. Він є достатнім для того, щоб особа, яка вважає, що його права порушено, могла звернутися до фахівця для надання кваліфікованої юридичної допомоги і скласти конституційне звернення відповідно до вимог закону і сталої практики Конституційного Суду.

Суб'єктом звернення з конституційною скаргою можуть бути фізичні та юридичні особи, конституційні права і свободи яких порушено, а також Уповноважений Верховної Ради України з прав людини в інтересах конкретної особи.

4. Справи про конституційність політичних партій та їх розпуск. Можливість закріплення таких повноважень за Конституційним Судом є проблематичною. Такі повноваження конституційних судів здійснюються в країнах, де законодавство докладно визначає вимоги щодо демократичності організаційної структури політичної партії, особливості прав і обов'язків членів політичної партії, вирішення внутрішньопартійних спорів тощо.

На жаль, чинний Закон України "Про політичні партії" не регулює ці питання. Оскільки йдеться про зміст конституційного

права на об'єднання (статті 36 і 37 Основного Закону України), Конституційному Суду буде складно без законодавчого регулювання встановлювати факт порушення Конституції України і застосовувати відповідну санкцію до політичної партії. Тому дискусія в цьому аспекті, на нашу думку, повинна зосередитися на законодавчому регулюванні вимог щодо демократичності структури політичної партії та видів їх юридичної відповідальності.

На сьогодні питання дотримання положень Конституції та законів України політичними партіями у своїй діяльності вирішується адміністративними судами, чого цілком достатньо. Водночас, слід зазначити, що наділення Конституційного Суду повноваженнями щодо визнання діяльності політичних партій неконституційною і питанню їх розпуску може бути приводом звинувачення органу конституційної юрисдикції в надмірному політизуванні.

Організація діяльності Конституційного Суду України. Нині існують певні питання щодо оптимізації формування складу Конституційного Суду, його організаційної структури, процедури приведення суддів до присяги. Практика діяльності Конституційного Суду засвідчує, що організація його діяльності не є оптимальною, що відповідно впливає на терміни та якість розгляду справ.

1. Формування складу Конституційного Суду України. Нинішня система формування Конституційного Суду, на нашу думку, є доволі збалансованою. Формування його складу за участю Верховної Ради України, Президента України і 3'їзду суддів не дає визначеному інституту влади можливості монополізувати ці повноваження. Участь 3'їзду суддів під час формування Конституційного Суду дає змогу забезпечити в його складі представництво юристів, які мають значний досвід роботи на посадах суддів судів загальної юрисдикції. Це сприяє професіоналізації роботи судді та усього складу Конституційного Суду.

2. Процедура приведення суддів до присяги і забезпечення безперервності роботи Конституційного Суду України. Закон не забезпе-

чує безперервності перебування судді на посаді. Стаття 9 Закону ніяк не регулює ситуацію, що виникає в результаті звільнення посади судді Конституційного Суду. Сумнівною є також процедура приведення до присяги судді Конституційного Суду, з чим і було пов'язане блокування роботи Конституційного Суду протягом дев'яти місяців у 2005–2006 рр. На думку Б. Футея: “Вимога приведення до присяги, ймовірно, є неконституційною, оскільки, на мою думку, вона ставить функціональність Конституційного Суду України в залежність від парламенту, що є явним порушенням принципу поділу влади (ст.6 Конституції України)”⁸³.

Ця ситуація, на наше переконання, може бути врегульована в такий спосіб. У разі закінчення терміну повноважень судді або досягнення ним граничного віку він продовжує виконувати обов'язки, доки на його місце не призначать іншого суддю. У інших випадках, визначених ст.23 Закону, необхідно вказати термін заміщення посади судді відповідними органами влади, уповноваженими його призначити. У результаті, суддя повинен скласти присягу перед органом влади, що прийняв рішення про його призначення безпосередньо після ухвалення відповідного рішення.

3. Проблеми оптимізації організаційної структури Конституційного Суду України. Конституційний Суд розглядає справи у повному складі на пленарних засіданнях. Необхідною умовою правомірності ухвалення рішення є його кворум, який становить не менше дванадцяти суддів Конституційного Суду (ч.4 ст.51 Закону).

Екс-Голова Конституційного Суду України академік І. Тимченко вважає за доцільне формувати структуру Конституційного Суду з двох палат, щоб прискорити розгляд звернень⁸⁴. На думку судді у відставці Конституційного Суду Російської Федерації професора М. Вітрука, наявність палат дає можливість підвищити оперативність у роботі конституційного суду і забезпечити дотримання встановлених законом процесуальних термінів при розгляді справ⁸⁵.

Як свідчить зарубіжний досвід, більш оптимальною для організації конституційних судів є наявність у їх складі палат. Функціонування органу конституційної юрисдикції у вигляді палат дасть змогу рівномірно розподілити функцію із забезпечення конституційного ладу в державі. Для реорганізації роботи Конституційного Суду немає потреби вносити зміни до чинної Конституції України, оскільки порядок його організації та діяльності визначається законом (ст.153 Конституції України). Це можна зробити шляхом внесення змін до чинного Закону, в якому передбачити механізм розподілу категорій справ між судовими палатами за певними сферами повноважень Конституційного Суду. Окрема палата суддів може спеціалізуватися на розгляді конституційних скарг у разі введення таких повноважень.

Водночас введення палат у діяльність Конституційного Суду може призвести до протиріччя в практиці цього органу влади. З метою забезпечення єдності практики органу конституційної юрисдикції необхідно передбачити розгляд найбільш принципових справ, які суттєво впливають на встановлення сенсу права, на пленарному засіданні Пленуму, тобто у повному складі Конституційного Суду з дотриманням правил кворуму згідно з ч.4 ст.51 Закону.

Палати у складі Конституційного Суду можна створити на базі існуючих нині Колегій суддів щодо розгляду конституційних подань і конституційних звернень. Таким чином, оптимальним є створення у складі Конституційного Суду трьох палат, які диференційовано досліджуватимуть закріплені за ними категорії справ.

Підставами для розгляду справ Конституційним Судом у складі Пленуму можуть бути: 1) перегляд рішень Конституційного Суду при виявленні нових обставин у справі; 2) розгляд справ за клопотанням палати суддів, оскільки справа має принциповий характер; 3) розгляд справи у разі, коли палата суддів не може прийняти рішення більшістю голосів; 4) якщо внесені зміни до положень Конституції України, на основі яких було прийнято попереднє рішення Конституційним Судом, що було виявлено палатою суддів під час вирішення конкретної справи.

Така модель Конституційного Суду сприятиме більш оптимальній організації роботи. Поділ його на палати дасть можливість забезпечити спеціалізацію суддів за окремими аспектами конституційного права, зважаючи на їх зв'язок з проблемою теорії права, філософії права, політології, соціології, а також необхідності постійно відстежувати законодавчу політику щодо втілення конституційних положень у життя.

Проблеми вдосконалення процедури розгляду справ Конституційним Судом України. Забезпечення конституційного ладу здійснюється в певному процесуальному порядку. У цьому напрямі робота Конституційного Суду найбільше потребує вдосконалення. Тому висуваються пропозиції щодо прийняття Кодексу конституційного судочинства, пропонується внести зміни до чинного Закону*, в якому детальніше врегулювати питання конституційного судочинства.

Незалежно від різних обставин і шляхів досягнення мети щодо оптимізації процедури розгляду справ у Конституційному Суді, необхідно врегулювати більше детально такі питання конституційного судочинства: принципи судочинства; питання підвідомчості та критерії допустимості конституційних звернень і конституційних подань; процесуальне становище сторін й інших учасників процесу; питання здійснення конституційного провадження і роль судді-доповідача; особливості процедури розгляду окремої категорії справ; питання виконання рішень і висновків Конституційного Суду; особливості процедури перегляду рішень Конституційного Суду при виявленні нових обставин у справі. Власне, це цілий комплекс питань, що потребують осмислення. Тому можна тільки загально окреслити можливі параметри законодавчого регулювання процедури розгляду справ.

1. Принципи конституційного судочинства. Перелік цих принципів у чинному Законі є недостатнім і повною мірою не відображає природи конституційного правосуддя. Закон визначає переважно принципи організації діяльності Конституційного Суду,

* Про Конституційний Суд України (Закон).

лише частково стосуючись окремих аспектів конституційного судочинства. Зрозуміло, що не всі принципи права, у тому числі конституційного судочинства, закріплюються законодавчо, тому що вони формулюються в доктрині й підтверджуються судовою практикою. Проте оптимальнішим є їх законодавче закріплення.

На нашу думку, в Законі має бути відображений зміст таких принципів, як змагальність, диспозитивність, пропорційність, рівність сторін перед законом і судом.

2. Питання підвідомчості та критерії допустимості конституційних звернень і конституційних подань. Саме в Законі України "Про Конституційний Суд України" (чи в Законі України "Про конституційне судочинство") необхідно чітко визначити предмет ведення (підвідомчість) конституційної юрисдикції. Головним критерієм визначення цієї підвідомчості є розмежування питань конституційності й законності, що не одне і те саме.

При формулюванні критеріїв допустимості звернень до Конституційного Суду необхідно керуватись предметом ведення органу влади, який має право на конституційне подання. Таким чином, не може орган публічної влади клопотати перед Конституційним Судом щодо розгляду питання конституційності або надання офіційного тлумачення Конституції України, якщо порушене питання не стосується його повноважень.

У цьому контексті необхідно змінити правила звернення до Конституційного Суду в порядку інцидентного контролю. Стаття 83 Закону не регулює чітко цю процедуру, оскільки згідно із ст.40 Закону такі повноваження має Верховний Суд. Цього є недостатньо, про що свідчить статистика розгляду справ Конституційним Судом за конституційними поданнями Верховного Суду. Тому, коли під час розгляду справи судами загальної юрисдикції виникає питання про конституційність закону, що підлягає застосуванню, і зміст якого має важливе значення для вирішення справи по суті, цей порядок необхідно змінити. Необхідно наділити правом звернення до Конституційного Суду в порядку інцидентного контролю (конкретного контролю норми) суди загальної юрисдикції, що розглядають справу по суті. У такому

разі суд загальної юрисдикції приймає постанову про припинення провадження у справі та звертається до Конституційного Суду з відповідним конституційним поданням без посередництва Верховного Суду.

У контексті питання допустимості конституційних подань і конституційних звернень слід зазначити, що чинний Закон регулює їх занадто абстрактно. Тому ці критерії допустимості слід уточнити. Це також дасть можливість зменшити зловживання сторонами у справі своїми процесуальними правами.

3. Процесуальне становище сторін й інших учасників процесу. Питання забезпечення явки на пленарне засідання і процесуального становища суб'єктів права на конституційне подання і конституційне звернення лише частково врегульоване статтею 55 Закону. Тому обсяг їх прав і обов'язків регулюється в Регламенті Конституційного Суду.

Найбільшою проблемою регулювання конституційного судочинства є нечітке визначення процесуального становища учасників процесу. Сторонами у справі є суб'єкт конституційного подання/звернення і орган влади, що прийняв правовий акт, предметом перевірки якого є його конституційність. Також у Законі виділяються сторони у провадженні щодо дотримання процедури імпічменту Президента України, вимог Конституції та законів України в діях Верховної Ради АРК, а також у питаннях офіційного тлумачення Конституції та законів України за конституційними зверненнями юридичних і фізичних осіб.

За своїм конституційним змістом інші суб'єкти конституційного судочинства повинні визнаватися його учасниками з відповідною конкретизацією їх процесуальних прав і обов'язків, що не знайшло свого відображення в чинному законодавстві. За зразок можна взяти особливості регулювання порядку адміністративного судочинства з урахуванням особливостей розгляду і юридичної природи справ у Конституційному Суді й аналогічного зарубіжного досвіду.

4. Питання здійснення конституційного судочинства та роль судді-доповідача. Конституційний Суд повинен розглядати

справи в розумні терміни, оскільки йдеться про забезпечення належного функціонування органів публічної влади через ухвалення відповідних рішень. У такому контексті важлива роль належить судді-доповідачу у справі. Процесуальна роль судді-доповідача об'єктивно зростає у разі реорганізації роботи Конституційного Суду у вигляді палат суддів. Саме на судді-доповідачеві лежить основне навантаження із забезпечення нормального проходження розгляду справи, підсудної Конституційному Суду.

Тому з метою забезпечення повного і об'єктивного розгляду справи Конституційним Судом усі дії з підготовки матеріалів до розгляду (направлення копій матеріалів справи, витребування необхідних документів, направлення запитів тощо) покладені на суддю-доповідача.

5. Питання виконання рішень і висновків Конституційного Суду України. Проблема виконання рішень Конституційного Суду на сьогодні є актуальною. Положення ст. 70 Закону про порядок виконання рішень і висновків органу конституційної юрисдикції сформульовано в загальному вигляді. Частина друга цієї статті Закону надає Конституційному Суду свободу за визначенням механізму виконання його рішень і висновків. Проте Конституційний Суд обережно використовує цю прерогативу. Це є зрозумілим, оскільки такі заходи можуть розцінюватися як втручання в діяльність інших конституційних органів влади.

Зважаючи на це, в Законі необхідно визначити терміни, протягом яких органи влади, правові акти або окремі положення яких визнані неконституційними, повинні привести їх у відповідність з Конституцією України згідно з рішенням Конституційного Суду.

Також доцільно вирішити питання про юридичну відповідальність за невиконання рішень і висновків Конституційного Суду посадовими особами органів державної влади і органів місцевого самоврядування. Часто саме відсутність юридичної відповідальності за невиконання рішень і висновків Конституційного Суду є однією з причин негативного явища, що підриває конституційний лад в Україні.

Розділ I

1. Правова система України: історія. Стан та перспективи: у 5 т.— Х.: Право, 2008.— Т.1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / За заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина.— С. 50—56.
2. Там само: Т.1.— С. 54—55.
3. Рикер П. Торжество языка над насилем. Герменевтический подход к философии права / П. Рикер // Вопросы философии.— 1996.— №4.— С. 27—35.
4. Там само.— С. 29.
5. Правова система України: у 5 т.— Х.: Право, 2008.— Т.1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України.— С. 58.
6. Там само.— С. 61.
7. Там само.— С. 64.
8. Методологічні проблеми правової науки // Матеріали Міжнар. наук. конф., Харків, 13—14 груд. 2002 р. / Упоряд.: М.І. Панов, Ю.М. Грошевий.— Х.: Право, 2003.— С. 168—191.
9. Цвік М. Про сучасне праворозуміння / М. Цвік // Вісник Акад. прав. наук України.— 2001.— №4.
10. Толстик В.А. От плюрализма правопонимания к борьбе за содержание права // Государство и право.— 2004.— №9.— С. 13—21.
11. Dicey A.V Introduction to the Study of the law of the Constitution / A.V. Dicey.— 1959 (1961).— P. 232, 235.
12. Головатий С.П. Верховенство права: Ідея. Доктрина. Принцип: Дис. ... д-ра юрид. наук.— К., 2008.— С. 33.
13. Чичерин Б.Н. Философия права // Вестн.: Избр. труды.— С. 195.
14. Правова система України: у 5 т.— Х.: Право, 2008.— Т.1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. Розділ 1.7. Право.— 2008.— С. 160—180.
15. Там само.— С. 161—162.
16. Авакьян С.А. Конституция России: природа, эволюция, современность.— М., 2000.— С. 15—35.
17. Правовая мысль: Антология / Авт.-сост. В.П. Малахов.— Екатеринбург: Акад. проект, 2003.— С. 620.

18. Цит. за вказ. джерелом.— С. 617.
19. Автономов А.С. Ценность Конституции // Гос. и право.— 2009.— №3.— С. 5.
20. Хрестоматия: Соединенные Штаты Америки. Конституция и законодательные акты.— М., 1993.— С. 25.
21. Орзіх М.П., Крусян А.Р. Сучасний конституціоналізм в Україні. Вступ до українського конституційного права: Моногр.— К., 2006.— 200 с.
22. Шемшученко Ю.С. Що є право // Антологія української юридичної думки: в 10 т.— К., 2005.— Т.10.— С. 32.
23. Лассаль Фердинанд. Сущность конституции. Речь произнесенная в Берлине в 1862 г. // С предисловием Эд. Бернштейна / Пер. А. Бетта.— 1868.— С. 66—69.
24. Там само.— С. 73—75.
25. Виноградов П.Г. Очерки по теории права.— СПб., 1915.— С. 151.
26. Там само.— С. 151—152.
27. Погребняк С.П. Основоположні принципи права: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук.— Х., 2009.— С. 5.
28. Толстик В.А. От плюрализма правопонимания к борьбе за содержание права // Гос. и право.— 2004.— №9.— С. 18—22.
29. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: у 2 кн.: Моногр. / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка.— К.: Вид-во. "Юрид. думка".— 2008.
30. Лазарева В.А. Судебная защита в уголовном процессе РФ: проблемы теории и практики: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук.— М., 2000.— С. 16; Ржевский В.А., Чепурнова Н.М. Судебная власть в Российской Федерации: конституционные основы организации и деятельности.— М., 1998.— С. 96.
31. Несмеянова С.Э. Функциональное предназначение конституционного правосудия // Правовые проблемы укрепления российской государственности: Сб. статей. Часть 16 / Под ред. В.Ф. Воловича.— 2004.— С. 78.
32. Кистьяковский Б.А. Социальные науки и право // Правовая мысль: Антология / Авт.-сост. В.П. Малахов.— М.: Акад. проект; Екатеринбург: Деловая книга.— 2003.— С. 613.
33. Там само.— С. 616.
34. Там само.— С. 618—620.

35. Коркунов Н.М. Лекции по общей теории права // Там же.— С. 561.
36. Там само.— С. 559.
37. Трубецкой Е.Н. Лекции по энциклопедии права // Там же.— С. 594.
38. Монтескье Ш. О духе законов // Правовая мысль: Антология. Е: 2003.— С. 211.
39. Маритен Жак. Человек и государство.— М.: Идея-Пресс, 2000.— С. 119.
40. Колоколов Н.А., Павликов С.Г. Теория судебных систем: особенности конституционного регулирования, судебного строительства и организации судебной деятельности в федеративном государстве.— М.: Юрлитинформ, 2007.— С. 31.
41. Луман, Н. Власть.— М.: Праксис, 2001.— С. 8.
42. Там само.— С. 18.
43. Колоколов Н.А., Павликов С.Г. Теория судебных систем: особенности конституционного регулирования, судебного строительства и организации судебной деятельности в федеративном государстве.— М.: Юрлитинформ, 2007.— С. 77.
44. Колоколов Н.А. О роли судебной власти в государственном управлении и некоторых проблемах взаимодействия органов местного самоуправления с судами // Гос. власть и местное самоуправление.— 1998.— №1.— С. 42–44.
45. Организация деятельности судов: учеб. / Под ред. В.М. Лебедева.— М.: Норма, 2007.— С. 11.
46. Притика Д.М. Створення науково обґрунтованої системи правосуддя в Україні — головна мета судової реформи // Влада в Україні: шляхи до ефективності.— К.: Журн. “Право України”, “ІнЮре”, 2010.— С. 495–515.
47. Никеров Г.И. Судебная власть в правовом государстве // Гос. и право.— 2001.— №3.— С. 19.
48. Гаджиев Г.А. Цели, задачи и предназначение Конституционного Суда Российской Федерации // Журнал конституционного правосудия.— 2008.— №1.— С. 10.
49. Пряхина Т.М. Конституционная доктрина Российской Федерации.— М.: Закон и право, 2006.— С. 87.
50. Автономов А.С. Ценность конституции // Гос. и право.— 2009.— №3.— С. 8–9; Тарасов Н.Н. К вопросу о юридических понятиях и дефинициях // В сб.: “Законодательная дефиниция. Материалы международного “круглого стола” (Черновцы, 21–23 сентября 2006 г.) / Под ред. д-ра юрид. наук, проф. В.М. Баранова, П.С. Пацуркивского, Г.О. Матюшкина.— Н. Новгород, 2007.— С. 68.

51. Савчин М. Конституційні цінності та конституційна юриспруденція в Україні // Вісник Конституційного Суду України.— 2010.— №1.— С. 111–120.
52. Савчин М. Вказ. праця.— С. 118, 119.
53. Единство юридических понятий и определений современного мира / Под ред. С.М. Миронова.— М.; СПб.— С. 83, 89.
54. Крусс В.Н. К теории пользования конституционными правами и свободами человека // Гос. и право.— 2004.— №6.— С. 14–23.
55. Вісник Конституційного Суду України.— 2010.— №4.— С. 42.
56. Вісник Конституційного Суду України.— 2010.— №2.— С. 56.
57. Крусс В.Н. К вопросу о юридических понятиях и дефинициях // Указ. сборник.— Н. Новгород, 2007.
58. Бошно С.В. Доктрина как форма и источник права // Теория права. Юридический журнал.— М, 2004.— С. 73; Кинеляев В.Г., Смирнов Б.М., Тихонов А.Н. Доктрина развития российской науки.— СПб., 1995; Пряхина Т.М. Конституционная доктрина Российской Федерации.— М., 2006.— 323 с.
59. Термин “юриспруденция” употребляется как определение юридической науки, он близкий к термину “правосудие” // Большой энциклопедический юридический словарь / Под ред. акад. НАН Украины Ю.С. Шемшученко.— К., 2007.— С. 92.
60. Там само.— С. 98.
61. Головки В.В. Понятие и назначение юрисдикции по российскому праву // Гос. и право.— 2007.— №3.— С. 20.
62. Цит. журнал “Проблемы права”.— М., 2007.— №4.— С. 109.
63. Хабриева Т.Я., Чиркин В.Е. Теория современной Конституции.— М., 2005.— С. 305.
64. Митюков М.А. Конституция Российской Федерации 1993 г. и модернизация полномочий Конституционного Суда Российской Федерации // Ученые записки юрид. факультета.— Вып. №1 (12).— СПб.: Изд-во С.-Петербур. Ун-та экономики и финансов, 2005.— С. 47.
65. Хабриева Т.Я., Чиркин В.Е. Теория современной Конституции.— М., 2005.— С. 302.

66. Стрижак А.А. Конституция Украины в актах Конституционного Суда Украины (анал. обзор и коммент.).— К., 2010.— С. 546.
67. Токвиль А. Демократия в Америке.— М., 1992.— С. 95.
68. Козюбра Н.И. Верховенство права: украинские реалии и перспективы // Право Украины.— 2010.— С. 17.
69. Кряжков В.А., Лазарев Л.В. Конституционная юстиция в Российской Федерации: учеб. пособие.— М., 1998.— С. 74.
70. Зорькин В.Д. Современный мир, право и Конституция.— М., 2010.— С. 153—157.
71. Химичева О.В. Концептуальные основы процессуального контроля и надзора на досудебных стадиях уголовного судопроизводства.— М., 2004.— С. 27.
72. Собрание законодательства РФ.— 2—1 №7.— Ст. 700.
73. Стрижак А.А. Вступительное слово.— Конституційний Суд у системі органів державної влади: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення // Матеріали міжнар. конф., м. Київ, 16 трав. 2008 р.— К., 2008.— С. 8.
74. Курис Э.О стабильности конституции, источниках конституционного права и мнимом всемогуществе конституционных судов. Вопросы теории и практики. (Summary in English) // “Constitutional Justice” Bulletin of the Conference of Constitutional Control Bodies.— 2007.— С. 3—22.
75. Курис Э. Вказ праця.— С. 12.
76. Хюльсхорстер Ш. Конституційний Суд у системі органів державної влади: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення // Матеріали міжнар. конф., м. Київ, 16 трав. 2008 р.— К., 2008.— С. 204.
77. Бондарь Н.С. Между Сциллой и Харибдой: Конституционный Суд в системе разделения власти // Указан. Материалы междунар. конф., г. Киев, 16 мая 2008 г.— С. 241.
78. Кампо В. Инструмент конституционной модернизации // Голос Украины.— 2009.— №214 (4714).— 12 нояб.— С. 23.
79. Кампо В. Проблемы судебной реформы в контексте правовых позиций Конституционного Суда Украины // Голос Украины.— 2009.— №132 (4622).— 18 июля.— С. 10.
80. Бондарь Н.С. Конституционный Суд России — гарант конституционной безопасности личности, общества, государства // Проблемы права.— М., 2004.— №1.— С. 7—10.

81. Проблемы общей теории права и государства: учеб. для вузов / Под общ. ред. В.С. Нерсисянца.— М., 2008.— С. 391; Шульженко Ю.Л. О понятии “правовая охрана Конституции” // Гос. и право.— 2002.— №7.— С. 5—12.
82. Пряхина Т.М. Конституционная доктрина Российской Федерации.— М., 2004.— С. 193.
83. Хабриева Т.Я. Доктринальное и компетентное толкование Конституции // Правоведение.— 1998.— №1.— С. 22—34.
84. Абрамова В.Н. Соотношение понятий “охрана”, “защита”, “гарантированность”, “обеспечение прав ребенка” // Гос. и право.— 2006.— №6.— С. 68—74.
85. Никитин А.С. К вопросу о понятиях “охрана” и “защита” в российском праве // Гос. и право.— 2008.— №4.— С. 21—26.
86. Кампо В. М. До питання меж предметної компетенції у діяльності Конституційного Суду України // Вісник Конституційного Суду України.— 2009.— №1.— С. 105; 2008.— №4.— С. 94.
87. Колосова Н. М. Конституционная ответственность в Российской Федерации.— М., 2000.— С. 142—158; Барабаш Ю.Г. Державно-правові конфлікти в теорії та практиці конституційного права.— Х.: Право, 2008.— С. 154—160.
88. Козлова Е.Н., Кутафин О.К. Конституционное право России.— М., 2003.— С. 88.
89. Шульженко Ю.Л. О понятии “правовая охрана Конституции” // Гос. и право.— 2002.— №7.— С. 5—12.
90. Фридмэн Л. American law (русский перевод).— М., 1998.— С. 18—32.
91. Марченко М.Н. Источники права: учеб. пособие.— М., 2006.— С. 385; Судебное правотворчество и судебское право.— М., 2007.— С. 107—108.
92. Шевчук С. Судебное правотворчество: мировой опыт и перспективы в Украине.— К.: Реферат, 2007.— 64 с.
93. Малышев Б.В. Правосудие и судебное правотворчество // Правосудие: философское и теоретическое осмысление: кол. моногр. / А.М. Бернюков, В.С. Бигун и др.— К., 2009.— С. 268.
94. Поляков Б.М. Комментар судовой практики Верховного Суду України у справах про банкрутство.— К.: Логос, 2008.— 488 с.

95. Никеров Г.И. Судебная власть в правовом государстве // Гос. и право.— 2001.— №3.— С. 19.
96. Шайо А. Самоограничение власти (краткий курс конституционализма).— М.: Юристъ, 1999.— С. 101.
97. Витрук Н.В. Конституционное правосудие в России (1999–2001 гг.).— М., 2001.— С. 73.
98. Лучин В.О. Конституция Российской Федерации. Проблемы реализации.— М., 2002.— С. 542.
99. Зорькин В.Д. Роль Конституционного Суда РФ в обеспечении верховенства права // Международный альманах. Конституционное правосудие в новом тысячелетии.— М., 2004.— №4.— С. 35.
100. Зорькин В.Д. Роль Конституционного Суда РФ в обеспечении верховенства права // Международный альманах. Конституционное правосудие в новом тысячелетии.— М., 2004.— №4.— С. 38.
101. Гаджиев Г.А. Цели, задачи и предназначение Конституционного Суда Российской Федерации // Журнал конституционного правосудия.— 2008.— №1.— С. 14–15.
102. Сліденко І.Д. Феноменологія конституційного контролю. Генеза, природа і позиціонування в контексті аксіологічних, епістемологічних, праксіологічних, синергетичних аспектів.— К.: Істина, 2010.— С. 467, 462.
103. Сліденко І.Д. Вказ. праця.— С. 171.
104. Митюков М.А., Станских С.Н. Письменное разбирательство в конституционном судопроизводстве: Россия и опыт зарубежных стран // Гос. и право.— 2005.— №10.— С. 6–7.
105. Гергелійник В.О. Правові проблеми становлення і функціонування конституційної юстиції в Україні: Дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 / В.О. Гергелійник.— К., 1999.— 203 с.
106. Овсепян Ж. И. Конституционное судебное-процессуальное право: у истоков отрасли права, науки и учебной дисциплины [Электронный ресурс] / Ж.И. Овсепян // Правоведение.— 1999.— № 2.— Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=149077>.
107. Жакаева Л.С. Конституционный процесс в Республике Казахстан: теоретико-правовые вопросы: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.02 “Конституционное право; муниципальное право” / Л.С. Жакаева.— М., 2008.— 53 с.

108. Конституционный судебный процесс: учеб. / Отв. ред. М.С. Саликов.— М.: Норма, 2004.— 416 с.
109. Дайси А.В. Государственное право Англии.— СПб., 1898; Дайси А.В. Основы государственного права Англии.— М., 1907.— С. 212.
110. Боботов С.В. Конституционная юстиция (сравнительный анализ).— М., 1994.— С. 8–10.
111. Дайси А.В. Основы государственного права Англии.— М., 1907.— С. 212–213.
112. Боботов С.В. Конституционная юстиция (сравнительный анализ).— М., 1994.— С. 9.
113. Дайси А.В. Основы государственного права Англии.— М., 1907.— С. 212–226.
114. Holms O.W. The Common law.— Boston, 1938.— P. 1.
115. Цит. за працею Е. Куриса: О стабильности конституции, источниках конституционного права и мнимом всемогуществе конституционных судов (Summary in English). Constitutional Justice. Bulletin of the Conference of Constitutional Control Bodies ... 16.01.2007.— С. 18.
116. Див. вказану працю Е. Куриса.— С. 22.
117. Хабриева Т.Я. Толкование Конституции РФ: теория и практика: Автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук.— М., 1997.— С. 44; Кряжков В.А. Толкование Конституции Конституционным Судом РФ: практика и проблемы // Вестник Конституционного Суда Украины.— 1997.— №3.— С. 8; Таева Н.Е. Пределы толкования конституционно-правовых норм Российской Федерации // Гос. и право.— 2006.— №12.— С. 105.
118. Скрипнюк О.В. Курс сучасного конституційного права України.— Х.: Право, 2009.— С. 82.

Розділ II

1. Цицерон. Диалоги о государстве. О законах.— М., 1966.— С. 24.
2. Тарадонов С. В. Правовой порядок и пути его укрепления. Параметры внутригосударственного и международно-правового совершенствования // Гос. и право.— 2006.— №5.— С. 75–79.
3. Цит. за: Мучник А. Г. Комментарий к Конституции Украины.— 2-е изд., исправл. и доп.— К.: Парлам. изд-во, 2003.— Кн.1.— С. 71–72.

4. Рабінович П. М. Права людини і громадянина в Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). — Х.: Право, С. 12; Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції. — С. 112–119; Шевчук С. Формальна та органічна характеристика принципу верховенства права: до нових методів тлумачення Конституції // Українське право. — 1998. — №2. — С. 56–68.

5. Таманага Б. Верховенство права. Історія. Політика. Теорія / Пер. з англ. А. Ішенка. — К.: Вид. Дім “Кієво-Могилянська Академія”, 2007; Dicey A. Introduction to the Study of the Law of the Constitution. — Indianapolis: Liberty Classics, 1982. — Р. 102, 114; McIlwain C. Constitutionalism. Ancient and Modern. — Ithaca. N. Y.: Cornell University Press, 1940. — Р. 41; Unger R. Law in Modern Society. — N. Y., 1976. — Р. 213–214.

6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзацу четвертого статті 2, частини другої статті 6, частин першої, другої статті 10 Закону України “Про молодіжні та дитячі громадські організації” (справа про молодіжні організації) від 13 грудня 2001 р. №18-рп/2001.

7. Рішення Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України “Про внесення змін до статті 46 Конституції України” вимогам статей 157 і 158 Конституції України (справа про внесення змін до статті 46 Конституції України) від 2 червня 1999 р. №2-в/99.

8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) від 16 листопада 2000 р. №13-рп/2000.

9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців сьомого, одинадцятого статті 2, статті 3, пункту 9 статті 4 та розділу VII “Третейське самоврядування” Закону України “Про третейські суди” (справа про завдання третейського суду) від 10 січня 2008 р. №1-рп/2008.

10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням спільного підприємства “Мукачівський плодоовочевий консервний завод” про офіційне тлумачення положення пункту 10 статті 3 Закону України “Про виконавче провадження” (справа про виконання рішень третейських судів) від 24 лютого 2004 р. №3-рп/2004.

11. Див.: Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 55 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 58, 60 Закону України “Про Державний бюджет України на 2001 рік” та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пунктів 2, 3, 4, 5, 8, 9 частини першої статті 58 Закону України “Про Державний бюджет України на 2001 рік” і підпункту 1 пункту 1 Закону України “Про деякі заходи щодо економії бюджетних коштів” (справа щодо пільг, компенсацій і гарантій) від 20 березня 2002 р. №5-рп/2002; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства оборони України щодо офіційного тлумачення абзацу першого пункту 22.3 статті 22 Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” (справа про фінансування житла для військовослужбовців) від 13 червня 2002 р. №11-рп/2002; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого пункту 13 розділу XV “Прикінцеві положення” Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” та офіційного тлумачення положення частини третьої статті 11 Закону України “Про статус суддів” (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання) від 11 жовтня 2005 р. №8-рп/2005 й інші.

12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України і Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень частини шостої статті 22 Закону України “Про міліцію” та частини сьомої статті 22 Закону України “Про пожежну безпеку” (справа щодо права на пільги) від 6 липня 1999 р. №8-рп/99.

13. Рішення Конституційного Суду України від 20 березня 2002 р. №5-рп/2002 вперше сформулювало позицію про те, що пільги і компен-

сації слід розглядати як складову частину статусу судів, прокурорів й інших представників державної влади.

14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 44, 47, 78, 80 Закону України “Про Державний бюджет України на 2004 рік” та конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин другої, третьої, четвертої статті 78 Закону України “Про Державний бюджет України на 2004 рік” (справа про зупинення дії або обмеження пільг, компенсацій і гарантій) від 1 грудня 2004 р. №20-рп/2004.

15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 11 Закону України “Про зв’язок” та окремих положень статті 4 Закону України “Про підприємництво” (справа про виплату і доставку пенсій та грошової допомоги) від 20 червня 2001 р. №10-рп/2001; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 29, 36, частини другої статті 56, частини другої статті 62, частини першої статті 66, пунктів 7, 9, 12, 13, 14, 23, 29, 30, 39, 41, 43, 44, 45, 46 статті 71, статей 98, 101, 103, 111 Закону України “Про Державний бюджет України на 2007 рік” (справа щодо соціальних гарантій громадян) від 9 липня 2007 р. №6-рп/2007.

16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин першої, другої статті 2 Закону України “Про розмір внесків на деякі види загальнообов’язкового державного соціального страхування” (справа про надання допомоги по тимчасовій непрацездатності) від 17 березня 2005 р. №1-рп/2005.

17. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 49 Конституції України “у державних і комунальних закладах охорони здоров’я медична допомога надається безоплатно” (справа про безоплатну медичну допомогу) від 29 травня 2002 р. №10-рп/2002.

18. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин третьої, четвертої статті 59 Закону України “Про Державний бюджет України на 2003 рік” (справа про соціальний захист військовослужбовців та працівників правоохоронних органів) від 17 березня 2004 р. №7-рп/2004; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого пункту 13 розділу XV “Прикінцеві положення” Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” та офіційного тлумачення положення частини третьої статті 11 Закону України “Про статус суддів” (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання) від 11 жовтня 2005 р. №8-рп/2005.

19. Тодыка Ю.Н. Конституция Украины: проблемы теории и практики. — Х.: Факт, 2000. — С. 292.

20. Циппеліус Р. Юридична методологія / Пер. з нім. — К.: Реферат, 2004. — С. 18. Мається на увазі інцидентний конституційний контроль, що здійснюється конституційними судами за зверненнями судів загальної юрисдикції або/і органів прокуратури, які не мають права вирішити підсудний спір по суті без вирішення питання конституційності закону, що підлягає застосуванню.

21. Монтескьє Ш.-Л. О духе законів. — М., 1999. — С. 137.

22. Гьофе О. Розум і право. Складові інтеркультурного правового дискурсу. — К.: Альтерпрес, 2003. — С. 220.

23. Там само. — С. 221.

24. Савчин М.В. Основні сучасні типи конституціоналізму // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. — Вип.9. — Ужгород, 2007. — С. 136–137.

25. Про те, що більшість не завжди може приймати рішення, що відповідають принципу верховенства права, зокрема критеріям конституційності, вказують такі конституціоналісти, як К. Гессе, А. Демішель, Ф. Демішель, Ж.-П. Жакке, М. Пікемаль та інші. Див.: Визначення і вимірювання демократії / За ред. Д. Бітема. — Львів, 2005. — С. 17–18; Демішель А., Демішель Ф., Пікемаль М. Институты и власть во Франции. — М., 1977. — С. 11; Хессе К. Основы конституционного права ФРГ. — М.: Прогресс, 1981. — С. 72.

26. Селіванов А.О. Верховенство права в конституційному правосудді: аналіз конституційної юрисдикції. — К.; Х.: Акад. прав. наук України, 2006. — С. 39.

27. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 2 статті 2 Закону України “Про приватизацію державного житлового фонду” (справа про приватизацію державного житлового фонду) від 28 вересня 2000 р. №10-рп/2000.

28. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про електроенергетику” (справа про електроенергетику) від 12 лютого 2002 р. №3-рп/2002.

29. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 1, 2, 4, 6 Закону України “Про передачу колекції образотворчого мистецтва Акціонерного товариства “Градобанк” у державну власність”, Постанови Верховної Ради України “Про визнання колекції образотворчого мистецтва національним надбанням України” від 16 жовтня 2008 р. №24-рп/2008.

30. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини четвертої статті 3, частини другої статті 5, частин другої та сьомої статті 7 і частини п'ятої статті 29 Закону України “Про приватизацію державного майна” (в редакції Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про приватизацію майна державних підприємств” від 19 лютого 1997 року) (справа щодо приватизації державного майна) від 1 липня 1998 р. №9-рп/1998.

31. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 5, частини третьої статті 6, статті 32 Закону України “Про угоди про розподіл продукції” (справа про угоди про розподіл продукції) від 6 грудня 2001 р. №17-рп/2001.

32. Грасхоф К. Принцип верховенства права в конституційному судочинстві // Вісник Конституційного Суду України. — 2000. — №4. — С. 38.

33. Конституційний Суд на службі Конституції і суспільства // Голос України. — 2007. — 29 листоп. — С. 4; Стрижак А. Якщо на вас тиснуть, то ви не прогинайтесь — і тиску не буде // Закон і бізнес. — 2008. — 5–11 лип. — С. 3.

34. Кряжков В.А., Лазарев Л.В. Конституционная юстиция в Российской Федерации: учеб. пособие. — М.: Изд-во “БЕК”, 1998. — С. 75.

35. Тацій В., Тодика Ю. Питання меж тлумачення Конституційним Судом Конституції і законів України // Вісник Академії правових наук України. — 2001. — №4 (27). — С. 35.

36. Вей С. Принципи конституційної інтерпретації і самообмеження конституційного судді // Вісник Конституційного Суду України. — 2002. — №2. — С. 59.

37. Шевчук С. Суддівська правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. — К.: Реферат, 2007. — С. 163–211.

38. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення підпункту 2 пункту 3 розділу IV Закону України “Про Конституційний Суд України” стосовно правових актів органів Верховної Ради України (справа про акти органів Верховної Ради України) від 23 червня 1997 р. №2-зп/1997.

39. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 1 статті 14 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про підсудність спорів Вищому арбітражному суду України) від 1 жовтня 1998 р. №13-рп/1998.

40. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України Постанови Верховної Ради України від 1 жовтня 1996 року “Про тлумачення статті 98 Конституції України” (справа щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України) від 11 липня 1997 р. №3-зп/1997.

41. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення підпункту 2 пункту 3 розділу IV Закону України “Про Конституційний Суд

України” стосовно правових актів органів Верховної Ради України (справа про акти органів Верховної Ради України) від 23 червня 1997 р. №2-зп/1997.

42. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 158 та статті 159 Конституції України (справа щодо внесення змін до Конституції України) від 9 червня 1998 р. №8-рп/1998.

43. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення підпункту 1 пункту 3 розділу IV Закону України “Про Конституційний Суд України” (в редакції Закону України від 4 серпня 2006 року №79-V) (справа про повноваження Конституційного Суду України) від 27 червня 2008 р. №13-рп/2008.

44. Авакьян С.А. Политические отношения и конституционное регулирование в современной России: проблемы и перспективы // Журнал российского права. — 2002. — №11. — С. 46.

45. Див.: Законодательство и экономика. — 2003. — №6. — С. 14.

46. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України “Про вибори народних депутатів України” (справа про вибори народних депутатів України) від 26 лютого 1998 р. №1-рп/1998.

47. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Центральної виборчої комісії щодо офіційного тлумачення положень частин одинадцятої та тринадцятої статті 42 Закону України “Про вибори народних депутатів України” (справа про тлумачення Закону України “Про вибори народних депутатів України”) від 25 березня 1998 р. №3-рп/1998.

48. Конституційну юрисдикцію в її сутнісному розумінні досліджував учений-конституціоналіст професор А.О. Селіванов. Див. детальніше його: Конституційна юрисдикція: поняття, зміст, принцип верховенства права, правові позиції по справах прав людини і конституційних конфліктів у сфері публічної влади. — К., 2008. — 120 с.; Верховенство права в конституційному правосудді. Аналіз конституційної юрисдикції. — К., 2006. — 400 с.

49. Конституционное правосудие в странах СНГ и Балтии: Сб. нормат. актов. — М.: Зерцало, 1998. — С. 527.

50. Рішення Конституційного Суду України від 23 червня 1997 р. №2-зп конкретизувало позицію конституційних визначень про те, як необхідно розглядати акти органів Верховної Ради України.

51. Кряжков В.А., Лазарев Л.В. Конституционная юстиция в Российской Федерации: учеб. пособие. — М.: Изд-во “БЕК”, 1998. — С. 78–79.

52. Тихомиров Ю.А. Критерии конституционности правовых актов // Вестник Конституционного Суда Российской Федерации. — 1996. — №6. — С. 37.

53. Савчин М.В. Конституційний Суд України як гарант конституційного ладу: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. — К., 2004. — С. 12.

54. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин другої, третьої, четвертої статті 219 Регламенту Верховної Ради України (справа про Регламент Верховної Ради України) від 1 квітня 2008 р. №4-рп/2008.

55. BVerfGE 49, 89.

56. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України “Про Рахункову палату Верховної Ради України” (справа про Рахункову палату) від 23 грудня 1997 р. №7-зп/1997.

57. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України “Про тимчасову заборону підвищення цін і тарифів на житлово-комунальні послуги та послуги громадського транспорту, що надаються громадянам України” (справа про комунальні послуги) від 2 березня 1999 р. №2-рп/1999.

58. Кряжков В.А., Лазарев Л.В. Конституционная юстиция в Российской Федерации: учеб. пособие. — М.: Изд-во “БЕК”, 1998. — С. 85.

59. Основи адміністративного судочинства в Україні / За заг. ред. Н.В. Александрової, Р.О. Куйбіди. — К.: КОНУС-Ю, 2006. — С. 46–47.

60. Конституционное правосудие в странах СНГ и Балтии: Сб. нормат. актов.— М.: Зерцало, 1998.— С. 85.
61. Шевчук С. Основы конституционной юриспруденции.— К.: Український центр правничих студій, 2001.— С. 211—212.
62. Тихий В. Офіційне тлумачення Конституції і законів України Конституційним Судом України // Вісник Конституційного Суду України.— 1998.— №4.— С. 40.
63. Эбзеев Б. С. Рассмотрение дел о толковании Конституции Российской Федерации // Федеральный конституционный закон “О Конституционном Суде Российской Федерации”.— М.: Юрид. лит., 1996.— С. 319; Он же. Конституция. Правовое государство. Конституционный Суд.— М.: ЮНИТИ, 1996.— С. 164—165.
64. Сліденко І.Д. Тлумачення конституції: питання теорії і практики в контексті світового досвіду.— Одеса: Фенікс, 2003.— С. 147—173.
65. Решение Конституционного Суда Украины №18-рп/2004 от 01.12.2004 г. по делу об официальном толковании отдельных положений части первой статьи 4 Гражданского процессуального кодекса Украины по конституционному представлению 50 народных депутатов Украины (дело об охраняемом законом интересе).
66. Решение Конституционного Суда Украины №5-рп/2007 от 20.06.2007 г. по делу об официальном толковании положений части восьмой статьи 5 Закона Украины “О восстановлении платежеспособности должника или признании его банкротом” по конституционному обращению открытого акционерного общества “Кировоградоблэнерго” (дело о кредиторах предприятий коммунальной формы собственности).
67. Савенко М.В. Правовой статус Конституційного Суду України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.— С. 7.
68. Тамаш А. Судья и общество. Диалектика правосознания и правоприменение.— М., 1980.— С. 54—57.
69. Germann O. Problems und Methoden der Rechtsfindung.— 1967.— S. 388 // Цит. по: Давид Р., Жоффре-Спиноза К. Основные правовые системы современности.— М., 1999.— С. 86.
70. Циппеліус Р. Юридична методологія.— К.: Реферат, 2004.— С. 99.
71. Там само.
72. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо

відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський статут) від 11 липня 2001 р. №3-в/2001.

73. Див. також: Кряжков В.А., Лазарев Л.В. Конституционная юстиция в Российской Федерации: учеб. пособие.— М.: Изд-во “БЕК”, 1998.— С. 274.

74. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України “Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р.” (справа про ратифікацію Хартії про мови, 1992 р.) від 12 липня 2000 р. №9-рп/2000.

75. Рахманін С. Nil sub sole novum // Дзеркало тижня.— 2008.— №8.— 14 берез.

76. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм.— К., 2006.— С. 49—58.

77. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Барабаша Олександра Леонідовича щодо офіційного тлумачення частини п'ятої статті 94 та статті 160 Конституції України (справа про набуття чинності Конституцією України) від 30 жовтня 1997 р. №4-зп/1997.

78. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 158 та статті 159 Конституції України (справа щодо внесення змін до Конституції України) від 9 червня 1998 р. №8-рп/1998.

79. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України “Про зміни до Конституції України за результатами всеукраїнського референдуму 16.04.2000 року”, поданого народними депутатами України, вимогам статей 157 і 158 Конституції України (справа про внесення змін до Конституції України за ініціативою народних депутатів України) від 11 липня 2000 р. №2-в/2000.

80. Конституционное правосудие в странах СНГ и Балтии: Сб. нормат. актов.— М.: Зерцало, 1998.— 800 с.; Штайнбергер Х. Модели конституционной юрисдикции.— Страсбург: Совет Европы, 1994.— 42 с.

81. Див.: Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 103 і 108 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України “Про проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою” (справа про всеукраїнський референдум за народною ініціативою) від 27 березня 2000 р. №3-рп/2000.

82. Про поняття обсягу і змісту конституційних прав і свобод зазначав у своїх рішеннях Конституційний Суд. Зокрема, див. абз.4 п.5.2 мотив. частини Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 р. №5-рп/2005 у справі про відповідність Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X “Перехідні положення” Земельного кодексу України за конституційним поданням 51 народного депутата України (справа про постійне користування земельними ділянками).

83. Футей Б. Демократія та верховенство права в Україні: нові Верховна Рада та уряд — у старому стилі? // Юридична газета. — 2006. — 31 серп.

84. Конституционный Суд меняет Председателя и место прописки // Зеркало недели. — 1999. — №41(262). — С. 2.

85. Витрук Н.В. Конституционное правосудие. Судебное конституционное право и процесс. — М.: Закон и право; ЮНИТИ, 1998. — С. 110.

ЗАВЕРШЕННЯ АВТОРІВ

Конституційне правосуддя в Україні відображає найважливішу функцію демократичної держави, що покликана забезпечувати верховенство права і Конституції, дотримання і охорону прав і свобод людини і громадянина, реальний захист конституційних цінностей, що є вищими пріоритетами цивілізованого суспільства. Найважливішою передумовою і умовою перетворення Конституції на безпосередньо діюче право є визнання її вищої юридичної сили і прямої дії, зв'язаність держави Конституцією та законами, що означає необхідність звіряти свої юридично значущі дії усіх державних і громадських органів, кожного посадовця і громадянина з Основним Законом. Принцип гарантованості судового захисту кожній юридичній і фізичній особі доповнюється найважливішим механізмом конституційного контролю, який приводиться в дію конституційним правосуддям, що довело своє головне призначення — створювати неухильні правила дотримання конституційного ладу в країні, сприяти здійсненню конституціоналізації суспільних відносин.

Практика здійснення конституційного правосуддя в Україні накопичила значний досвід застосування конституційної юрисдикції єдиним органом — Конституційним Судом України.

Правозастосування і наукова думка неоднозначно сприймають правові позиції, доктринальні підходи, праворозуміння і оціночні судження Конституційного Суду. Деякі рішення містять дуже спірне ставлення конституційної юрисдикції до правотлумачення, правоінтерполяції постулатів в аспектах конституційного контролю, а розвиток законодавства ще не зв'язується з досягненнями конституційної думки висновками, які повинні бути в результаті обов'язкової експертизи законопроектування. Позначається до певної міри і політизування конституційного правосуддя, прагнення влади отримати правові оцінки з позицій доцільно-

сті, юридичної казуїстики і навіть усупереч вимогам Конституції України.

Конституційний Суд стоїть на варті дотримання і застосування Конституції, привертаючи до себе увагу у вирішальні моменти історичних подій боротьби за владу, що підкреслює його величезний потенціал чинити вирішальний вплив на хід політичних, соціальних і економічних процесів, ставати учасником виконання державою зобов'язань перед народом, визначаючи його головну роль як суб'єкта історії, джерела будь-якої влади. Встановлення конституційної безпеки і конституційного правопорядку, усунення реальних посягань і гіпотетичних загроз правам і свободам людини виділяє здатність Конституційного Суду бути головним "авторитетом права" у системі розділеної судової влади, відображаючи тенденцію концентрації її повноважень, виявляти готовність до судової реформи з усунення негативних явищ і структурної реорганізації органів судової влади. Зрештою, Конституційне правосуддя — остаточний "суддя" усім реформам, які повинні принести благо суспільству, але не за рахунок прав і свобод конкретного громадянина, без заповідання збитку принципам і значенню кожної норми Конституції.

Конституційне правосуддя — головна опора дотримання балансу влади, збереження стабільності Конституції, розвитку конституціоналізму в Україні. До нього звертаються політики і державні діячі, представники усіх органів публічної влади, особливо зростаючий обсяг клопотань надходить від громадян. Чи завжди Конституційний Суд виконує свою місію — бути судом конституційного ладу і справедливості, звертаючи увагу на проблеми, які з позицій права ніхто інший не здатний подати, розкрити і вказати шлях вирішення? Практика є доволі суперечливою, а отже, критичний аналіз діяльності Конституційного Суду у випадках явного відхилення від цілей і завдань конституційного контролю є цілком доречним. Та і не може розвиватися будь-який інститут держави і права, якщо його не стосується, до нього не виявляє цікавість критична наукова думка.

У цій праці, що вперше присвячена теоретичним проблемам конституційного правосуддя в Україні, автори взяли на себе сміливість показати найважливіші питання наукового осмислення процесів і результатів діяльності Конституційного Суду України. Без риторики та комплементарних висновків, у реальних оцінках і підходах до важливої сфери застосування конституційної юрисдикції автори зробили спробу висловити власне бачення процесів і явищ, що відбуваються на "верхньому поверсі" судової влади, внести своє розуміння конституційної думки, яка створюється практикою конституційного правосуддя, судьями, що поєднують знання і досвід конституційного праворозуміння.

Автори позбавлені амбіцій залишатися поза дискусією про конституційну юрисдикцію, не вважаючи, що ця праця є остаточною в дослідженні конституційно-правової проблематики. Спори про право — вічна тема юристів, але в них закладена істина, крупичці якої спробували знайти вчений і практик, а доброзичливий і допитливий читач завжди мудро вирішить, наскільки йому зрозумілий задум тематики, цієї першої полемічної праці в конституційному праві.

*Із вдячністю
професор А. Селіванов,
Голова Конституційного
Суду України,
кандидат юридичних наук
А. Стрижак*

Київ — Харків

ЗМІСТ

Вступ	3
Preface	8
Розділ I. ПРАВО ЯК СПОСІБ ПІЗНАННЯ І КРИТЕРІЙ ЗДІЙСНЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВОСУДДЯ	13
1. Методологія праворозуміння в умовах переходу влади до судів	13
2. Конституційно-правові аспекти посилення судової влади	37
3. Теорія визначає вирішення проблем з конституційного правосуддя	54
Конституційна доктрина єдиного органу конституційної юрисдикції	54
Конституційна безпека і доктрина “охорони Конституції України”	82
Вразливість доктрини визнання актів конституційного правосуддя джерелом права	98
Регулювання конституційного судочинства (від теорії до практики)	113
Тлумачити закони не означає тлумачити законодавця	151
Розділ II. ВПЛИВ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВОСУДДЯ НА КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЮ ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ В УКРАЇНІ	181
Конституційний Суд України: від правової до конституційної держави	186
Конституційний Суд України і ліберальні свободи (особисті та політичні права)	189
Конституційний Суд України та соціальні права	192
Конституційний Суд України та конституційна модель організації публічної влади	194

Конституційний Суд України та публічний економічний порядок	203
Основні напрями діяльності Конституційного Суду України щодо забезпечення конституційного ладу в Україні	207
Припинення дії неконституційних правових актів або їх окремих положень	216
Вирішення спорів про компетенцію	221
Створення умов належного застосування Конституції та законів України органами державної влади через тлумачення Конституційним Судом України їх положень	226
Конституційний контроль відповідності Основному Закону України міжнародних договорів	230
Захист прав і свобод людини та конституційний лад	234
Конституційний контроль відповідності Основному Закону України процедури внесення змін до Конституції України	236
Конституційний контроль відповідності Основному Закону України процедури імпічменту Президента України	237
Конституційний контроль відповідності Основному Закону України діяльності Верховної Ради АРК	238
Напрями, які спрямовані на вдосконалення чинного законодавства України щодо окремих аспектів діяльності Конституційного Суду України	239
Використані джерела (посилання та виноски)	252
Завершення авторів	271

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

СЕЛІВАНОВ Анатолій Олександрович
СТРИЖАК Андрій Андрійович

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ
КОНСТИТУЦІЙНОГО
ПРАВОСУДДЯ
В УКРАЇНІ

*Актуальні питання
сучасного розвитку
конституційного правосуддя*

Комп'ютерна верстка *І.В. Шмушковица*
Технічний редактор *М.С. Чабан*
Коректор *К.С. Мірзамухамедова*
Художнє оформлення обкладинки *В.О. Белічка*

Підписано до друку 30.06.2010. Формат 60×84 1/16. Папір офс. №1.
Гарнітура "NewtonC". Друк офс. Ум. друк. арк. 16,0. Обл.-вид. арк. 17,2.
Наклад 1000 прим. Зам. 454.

Видавництво "ЛОГОС"
Свідоцтво ДК № 201 від 27.09.2000 р.
01030, Київ-30, вул. Богдана Хмельницького, 10, тел. 235-60-03